tarih ve toplum

15.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ **MART 1992**

99
İletişim Yayınları

tarih ve toplum

Sabetay Sevi Hakkındaki Ermenice Şiirin Müellifi Kimdir?	*Necdet Sakaoğlu*	**2**
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	**6**
Koleksiyoncunun Dağarcığından		**8**
Varna - Şumnu Muhaberâtı*	*Sırrı Paşa*	**9**
İzmir'in İşgali ve Ayvalık'ta'ki Yankıları	*Dr. Bayram Bayraktar*	**12**
Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt* -1-	*Hakkı Uyar*	**18**
Tarih İçin Coğrafya	*Salih Özbaran*	**25**
Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri - V	*Behzat Üsdiken*	**28**
"Ülkesinin Büyük Britanya ile İlişkileri Üstüne Bir Türk'ün Düşünceleri"	*Mansur Akgün*	**36**
Koleksiyoncunun Dağarcığından		**40**
Peyk-i İslâm	*Azmi Özcan*	**41**
Ramazan Temaşası	*S. Hikmet Karahasanoğlu*	**46**
V. Murad'ın Restorasyonu mu?	*Dr. Hüseyin Çelik*	**50**
1924'de Kılıç Ali'nin Celal Nuri'ye Saldırısı ve İzmir Basınının Tavrı	*Turan Akkoyun*	**54**
Kitabiyat		**57**
Cemaleddin Efganî Biyografisine İki Önemli Katkı	*İsmail Kara*	
XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su	*Behzat Üsdiken*	
Turnam Nereden Geliyorsun? Benim Yaşadığım Yerler	*Necdet Sakaoğlu*	
Türkiye'de Schopenhauer	*Ömer N. Soykan*	

Kapak: Eski kartpostallarda Beyoğlu ve Ünlü Otelleri

MART 1992 • CİLT 17 • SAYI 99

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fatih M. Öztan / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları Genel Yönetmen: Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / Okur İlişkileri: Ayten Törün / Satış ve Dağıtım: Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 180.000 TL/yıl - 90.000 TL/ 6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 15.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Sabetay Sevi Hakkındaki Ermenice Şiirin Müellifi Kimdir?

"*Tarih ve Toplum*" dergisinin 1991 Aralık sayısında, sahte Yahudi peygamberi Sabetay Sevi (1626-1676) hakkında telif olunan, Ermenice uzunca bir şiirin Türkçesi dercedilmişti (s. 364-369).

Baştaki izahata göre, şiirin neşredilmiş Ermenice metnini, Prof. Avram Galante (1873-1961), tanınmış müteveffa kitapçı B. Nişanyan nezdinde bulmuş, ve Kınalıada'daki Surp Nersesyan Ermeni Okulu'nun müdürü, Hampartzum Hallacyan'a Türkçeye tercüme ettirmiş, ve kendisi de onu Fransızcaya çevirerek, "*Haménora*" dergisinin 1934 yılı Temmuz-Eylül sayısında neşretmiş.

Önce, bir iki satırla Nişanyan'dan bahsedelim. Küçük adı Bedros'dur. 1880'de Kartal'da doğup, 1952'de İstanbul'da vefat etmiştir. Ölümünden sonra arşivi, rahmetli dostumuz Toros Azadyan (1893-1955) tarafından satın alınmıştır. Azadyan'ın vefatından sonra, rahmetli eşi Şuşan Azadyan'ın teklifi ile, onun bir kısmını elden geçirmiştik. Bunlar arasında, Balat'taki Surp Hıreşdagabed Kilisesi'ne ait önemli evrak vardı.

Bedros Nişanyan'ın adını taşıyan torunu, bundan birkaç yıl önce, askerlik görevini yaparken tutuklanmıştı. On yıl kadar önce de, yanılmıyorsak o zaman Üniversite öğrencisi olan, kız torunu ile tanışmıştık.

Bedros Nişanyan, rahmetli Reşad Ekrem Koçu'nun (1905-1975) da dostu olmuştur. Ancak bir ihtilâf yüzünden, seneler sonra aralarının açıldığını, 1960 sıralarında Reşad Bey tarafımıza bildirmişti. Buna rağmen, kendisinden sitayişle bahsederdi.

Şimdi de, ismi kaydedilmemiş şairin adını açıklıyoruz. Şiir, onyedinci yüzyılda yaşamış, mümtaz tarihçi, şair, edip, mütercim ve matbaacı, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın (1637-1695) kaleminden çıkmıştır. Tarihçi Tebrizli Rahip Arakel'e (1590?-1670) göre, şiir doğrudan doğruya Eremya Çelebi'nin telifi olmayıp, Rumcadan yapılan manzum bir çeviridir. Müteveffa Hrand Der-Andreasyan (1892-1978), mensur zannettiği basma bir risalenin, halen mevcut üç manzum elyazmanın birinden alındığını tahmin ediyorsa da (*Onyedinci Yüzyılda İstanbul*, ikinci baskı, İstanbul, 1988, s. XVII), aslında, basılan metin de manzum olduğuna göre, dördünün de muhteviyatının aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Baskının zamanı ise maalesef meçhul kalmıştır. Der-Andreasyan, "*hayli zaman evvel*", 20 sayfa olarak, İstanbul'da basıldığını kaydediyorsa da, zaman mefhumu müphem kalmaktadır. Zira, "hayli zaman evvel", yüz yıl da, ikiyüz yıl da, hattâ daha fazla da olabilir. Basılan metni görmediğimizden, maalesef bu hususta bir fikir beyan edemiyeceğiz.

Kevork Pamukciyan, İstanbul

Tashih

Yazma Osmanlıca mecmualardan seçmeleri kapsayan "Dizelerde Saklı Kalan" başlıklı yazımızdaki bir beytin ikinci dizesinde geçen ibareyi, Arapça olmasından dolayı çözmekte zorlanınca, bu dili bilen, fakat bütün Arap atasözlerini ve deyimlerini bilmek gibi bir mecburiyeti olmayan bir dostumuzun yardımını rica etmiştik. Meğer, "Arapça değil mi uydu uydur söyle!" misâli, çözmüş ve bir çuval inciri berbat etmişiz. Merhum Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri'nin önsözünü bunun doğrusuyla bitirerek istikbâlin, bizim gibi kusuru çok ve beceriksiz yazıcılarına uyarıda bulunmuş. "Beğendiğini al, beğenmediğini bırak" anlamına gelen sözün doğrusu şu imiş:

"Huz mâ safâ da'mâ keder"

"Safâ" daki (sad) harfini, (dad) okuyarak hata işlemişiz. Sizden ve titizlikleri, bilgi birikimleri yazarlarından kat kat önde olan *Tarih ve Toplum* okuyucularından özür dileyerek düzeltiriz.

Necdet Sakaoğlu, İstanbul

❐ Sakaoğlu arkadaşımızın söz konusu yazısındaki aksaklıklara ilişkin olarak H. Erdoğan Cengiz'in hazırladığı ayrıntılı bir incelemeyi gelecek sayıda yayımlayacağız.

Tarih ve Toplum

PARDON!

Tarih ve Toplum'un Şubat 1992 sayısında Doç. Dr. Mikail Bayram imzasıyla yayınlanan "usta bir intihalci ve Eseri" başlıklı eleştiri yazısı ile ilgili olarak bir kaç söz de ben yazma ihtiyacı duydum. Sn. Bayram'ın yazısının giriş bölümünde belirttiği görüşlere katılmamak ve intihalciliği kınamamak hiç bir bilim adamının yapabileceği bir iş değil. Dolayısıyla, Sn. Bayram'ı ve daha önce benzeri eleştiri yazılarına imza koyanları bu açıdan takdir etmek ve cesaretlerinden dolayı kutlamak gerekiyor.

Ancak, Sn. Bayram'ın yazısının Prof. Hakkı Dursun Yıldız'ın, *İslâmiyet ve Türkler* adlı eseriyle ilgili bölümleri okunduğunda, ilgili şahsın, kendi deyimiyle "kantarın topuzunu kaçırdığı" ve cesaret ile cüreti birbirine karıştırdığı görülüyor. Zira Sn. Bayram'ın, Prof. Dursun'un eseriyle Prof. Kitapçı'nın eserleri arasında benzerlik ve "intihal" olarak sıraladığı örnekler arasında ben -kendi adıma- elle tutulur bir şey göremedim. Kendi a-

lanım olmadığı için ne Prof. Dursun'un ne de Prof. Kitapçı'nın eserlerini okudum. Dolayısıyla, gözlemlerim yalnızca Sn. Bayram'ın yazısında sıraladığı örneklerle sınırlı. Bu açıdan bakıldığında ise, konu ve konu başlığı benzerliği olarak sıralanan unsurlarda gözüme çarpan, kullanılan başlıkları tamamının tarihsel dönemlemeleri veya önemli olayları ifade etmesi. Ben bunda bir gariplik göremiyorum. Örneğin "Osmanlılarda Araplar" diye bir çalışma yapılacak olsa, seçilecek başlıklar da herhalde "Fatih Devrinde Araplar, Süleyman Devrinde Araplar, Tanzimat Döneminde Araplar, vb." olurdu. Dolayısıyla, aynı konu üzerinde çalışacak farklı kişilerin eserlerinde de konu başlığı itibarıyla büyük ölçüde benzerlikler görülürdü.

Sn. Bayram'ın eleştirisinde içeriğe dair benzerlik olarak gösterilen tek elle tutulur örnekte ise her iki araştırmacının da Hz. Muhammed'in hadislerinden faydalandıkları belirtilmekte. İslâm dünyasıyla ilgili çalışmalarda bu kaynağın kullanılması değil, kullanılmaması garip bir durum olurdu zaten. Kaldı ki, Prof. Dursun'un Prof. Kitapçı'dan daha ileri giderek, başka İslâmî kaynaklar da kullandığını bizzat Sn. Bayram kendileri ifade etmişler. Mesele aynı kaynakların farklı yorumlanması ise, bilimsel çalışmalarda orijinalliğin, kullanılan kaynakların farklılığında değil, yorumun farklılığında olması gerekir. Doçent ünvanı alarak bilim adamlığına soyunan birinden bunu bilmesi beklenirdi. Edindiğim izlenim o ki, bir ünvan almakla onu taşıyabilmek farklı şeyler.

Kısacası, bir bilim adamını intihalcilikle itham edebilmek için Sn. Hasan Yüksel'in Doç. Dr. Ahmet Akgündüz'ün eseriyle ilgili olarak verdikleri gibi daha ciddi ve somut örnekler verilmesi beklenirdi. Sn. Bayram'ın yazısında bu türden *içeriğe* dair örnekler göremediğim için sözkonusu eserler arasında benzerlik olup olmadığı konusunda bir fikir sahibi olamadım. Konu başlıklarına dair verilen örneklere ise yukarıda değinmiştim.

Bu durumda, Sn. Bayram'ın Prof. Dursun'un çalışması ile ilgili tek somut eleştirisi olarak görebildiğim, Prof. Dursun'un Prof. Kitapçı'nın çalışmasını neden görmediğini, neden haberdar olmadığını irdelemek gerekiyor. Bu noktada aklıma takılan soru şu: "Acaba Sn. Bayram hangi ülkede yaşadığının farkında mı?" Zira Türkiye'de, bırakın başka ülkelerdeki çalışmaları (hele ki diğer üçüncü dünya ülkelerinde yapılanları), kendi ülkemizde yapılan çalışmaları dahi sağlıklı bir şekilde izlememize imkan sağlayacak mekanizmalar -maalesef hâlâ yok: *Millî Bibliyografya* ve *Makaleler Bibliyografyası* bir kaç sene geriden geliyor, çünkü derleme mekanizması işlemiyor; Üniversitelerde yapılan tezler YÖK'e bildirilmediği için hâlâ bir tezler bibliyografyası mevcut değil (YÖK'ün son çıkardığı tek senelik bibliyografya dışında); A.B.D'de yayınlanan "Current Research in Progress" türünden duyuru bültenleri ülkemiz için bir hayal. Bunlar herkesin bildiği sorunlar. Boğaziçi Üniversetesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün çıkardığı *Türk Dili ve Eski Türk Edebiyatı Tezler Bibliyografyası* gibi çalışmalar yaygınlaşmadıkça böyle de devam edecek. Bu durumda, Sn. Bayram'ın, (1974 eksi 1972 eşittir) iki sene önce bir üçüncü dünya ülkesinde yapılan bir çalışmadan haberdar olmadığı için Prof. Dursun'u neden suçladığını anladığım pek söylenemez. Değil Sn. Bayram'ın, Türkiye'de bir şeyler yapmaya çalışan herhangi bir bilim adamının kendi konusuyla ilgili *bütün* literatürü ne ölçüde takip edebileceğinden kuşkuluyum. Meseleyi yalnızca bilinen yabancı dillerle sınırlasanız dahi, eserlerin kendilerini görmeyi bir kenara bıraksanız dahi, yalnız ve yalnız yayınlanmış eserlerin *başlıklarını* takip etmek bile bir sorun. British Council ya da YÖK Dokümantasyon Merkezi gibi "books in print" türünden hizmetler veren bir kaç kuruluş olmasaydı ne yapardık bilemiyorum. Hele, bu türden kurumların henüz bulunmadığı yetmişli yıllarda bu tür araştırma yapmaya kalkanların neler çektiğini düşünmek dahi istemiyorum.

Sn. Bayram'ın yazısında intihal olarak adlandırılabilecek hiç bir somut bilgi bulunmadığına göre, neden böyle bir yazı yazma ihtiyacı duyduğunu, dahası neden böylesi saldırgan ve bayağı bir üslup kullandığını şu ana dek çözebilmiş değilim. Aklıma gelen tek ihtimal, Sn.Bayram'ın Prof. Dursun'a kişisel bir husumet duyması oldu. *Eğer böyle bir durum var ise*, bunun için bilimsel yayın ortamlarının alet edilmesi, hele ki bilimsellik kisvesi altına bürünülmesinin tek bir adı vardır. Sn. Bayram bunun bilim dilindeki karşılığını hiç boş yere aramasınlar: Bunun adı düpedüz edepsizliktir!

Sn. Bayram'ın "Moğol İstilasına Kadar Türkistan" adlı eserle ilgili olarak Prof. Dursun'a yönelttiği eleştirilere dair, konuya ve ilgili kurumun işleyişine yabancı olduğum için söyleyebilecek bir şeyim yok. Gönül isterdi ki, gerek kendi tez çalışmasıyla, gerekse diğer konularla ilgili eleştirilere Prof. Dursun kendisi cevap versin, biz de izleyici kalalım. Bu ne ilginç tesadüftür ki böylesine bedbaht bir yazı, aradan 22 sene geçtikten sonra Prof. Dursun'un ciddi sağlık sorunları nedeniyle uzun süre yurt dışında bulunmak zorunda olduğu bir dönemde yayınlandı. Dileğimiz Prof. Dursun'un en kısa sürede şifa bularak, kendisine yöneltilen eleştirilere konu gündemden düşmeden - benim gibi dışarıdan değil- içeriden bir gözle cevap vermesi.

Saygılarımla.

Bekir Kemal Atakan

Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Arşivcilik Bölümü Göztepe Kampüsü
Ziverbey, İstanbul

Bir Açıklama

Derginizin Aralık 1991 sayısında "Cem Sultan'ın Yeni Bulunan Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan Adlı Eseri" başlığı yayımlanan, fakat, yazma nüshanın fotoğraflarının yanlış basılması yüzünden, Ocak 1992 sayısında da özet olarak "Düzeltme" adı ile tekrarlanan makalenin yazarını, şanslı buluşundan dolayı tebrik etmek yerinde olacaktır. sözü edilen makalede, Üniversite Kütüphanesi T.Y. Bölümü, 5547 numarada kayıtlı olan Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ının arkasındaki bir tefeülnamenin, "Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan" diye tanınan eserin aynı olduğu görüşü yer almaktadır. bu durum tarafımca da belirlenilmiş olunduğu için, daha 1981'de "Fal, Falnâme ve Fâl-ı Reyhân,ı Cem Sultan" (; İslâm Medeniye-

ti, c. V, sayı: 2, İstanbul, 1981) adını taşıyan makalemi yeni baştan ele alarak değerlendirmeye gitmeme yol açmıştır. Bu amaçla, hazırlamış bulunduğum edisyon-kritikli, dil ve kültür incelemeli, çeşitli açılardan dizinleri de kapsayan kırk sahifelik makelemi, Türkiyat Mecmuası veya Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten dergisinde yayımlanması için 15 Nisan 1989'da "Fal, Falname ve Bir Çiçek Falı: "der Aksâm-ı Ezhâr" başlığı altında, sayın Prof. Dr. Kemal Eraslan'a İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde teslim etmiş bulunmaktayım. İşte, ben, bu yayını beklerken, sayın yazar vulgarize dahi olsa, buluşunu öncelikle derginizde yayımlamış bulunduğu için "bahtsız şehzade"nin şanslı araştırıcısı olmuştur.

Cem Sultan'ın olarak bilinen bazı beyitlerin, hatta şiirlerin ona ait bulunmadığı, "Cem şairleri" diye tanınan ve onu çok seven bu kişilerin, kendi yazdıkları veya başka şairlerin bir kısım şiirlerini de sonradan ona mal ettikleri fikri, öteden beri tartışma konusu olagelmiştir. Benzer bir durum, "Fal-ı Reyhân-ı Cem Sultan" için de geçerliliğini korumuştur. Hele, yukarıda sözü edilen nüsha da dikkate alınırsa bu çeşit bir tereddüde - şimdilik dahi olsa- düşmemek mümkün değildir. Hazırlamış bulunduğum ve yukarıda belirttiğim makalemin, bu tereddütle ilgili olan kısmının fotokopisini, yayımlanması ricasıyla sunuyorum.

Saygılarımla.

16'01'1992

İmparatorluk Türkiye'sinde, ağabeyi Sultan II. Bayezid'le -kendi hakkı saydığı taht uğruna - yaptığı savaşları, ancak, ölümü (bazı tarihçilere göre ise zehirletilmesi) ile sona eren, yıllar boyu "gurbet esareti" yüzünden olduğu kadar, şairlik yönü ile de dikkatleri toplamış olan şehzade-sultan Cem'in Türkçe ve Farsça Divan'larından ve Cemşîd ü Hurşid mesnevisinden başka bir de falnamesi olduğu inancı, zaman zaman bazı kişilerce şüphe ile karşılanmış bulunulsa bile günümüze kadar ulaşmıştır. Sözü edilen eserin Cem'e ait olması, bugüne kadar bilinen tek yazmasının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü 5474 numarada kayıtlı bulunan Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ının arkasındaki bir manzumenin (bu makalede kullanılacak kısaltması: Ü 2) başlığının "Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân" adını taşımasına dayandırılmıştır.[22] Oysa, aynı manzume, herhangi bir kişi adı taşımadığı halde Cem'in Türkçe Divan'ının başka bir nüshasının arkasında, Türkçe ve Farsça olarak yazılan, fakat, kime ait olduğu belirtilmeyen bazı şiirler arasında yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü'nün 5547 numarasında bulunan yazmadaki bu manzume (kısaltması: Ü 1) "Der Tevhid ü Na't" başlığı altındaki iki beyitten sonra "Der Tarik-i Niyyet" ile, yine, iki beyitten oluşan bir giriş bulundurmakta, asıl metin ise "Der Aksâm-ı Ezhâr" başlığından sonra gelmektedir. Hepsi kırk sekiz beyit olan şiirin son iki beyitinin üstünde "Der Hâtime" ibaresi yer almaktadır.

Bugüne kadar tek yazması bilinen ve onda da Cem'in adının geçmesine rağmen, öteden beri, oldukça şüpheli bir durumda Cem'e ait olduğu kabul edilegelen bu manzumenin yeni nüshasında Cem'in adının geçmeyişi, acaba, bu konudaki şüpheyi daha da kuvvetlendirecek midir? Tabiî, iş, yalnızca, Cem adının kaydedilmemiş olunmasıyla bitmemektedir. *Bilinen* ve *bulunan* yazmalar imlâ, dil, semantik, şekil gibi çeşitli bakımlardan karşılaştırılınca ortaya bazı sonuçlar çıkmaktadır. *Bilinen* nüshanın birlikte bulunduğu Divan da aynı nesih hattı ve her halde aynı müstensih tarafından yazıldığı halde, hareke kullanılması durumu Falnâme'de tam sayılabilecek derecede iken, Divan'da zaman zamandır. Halbuki, *bulunan* nüshada gerek Divan, gerek sahibi belirsiz bazı şiirler ve gerekse Falnâme'de kullanılan ta'lik hattı, aynı seyreklik, fakat, değişmezlik içindeki harekelenme özelliğini korumuştur. Belki de, Ü 2'deki Türkçe Divan ve Falnâme, aynı müstensih tarafından, fakat, birbirinden farklı şekilde harekelenmiş ayrı birer metinden istinsah edilmiş ve Falnâme'nin başına da Cem'in adı kaydedilmiştir.

Bu iki yazmanın karşılaştırılmasında asıl dikkati çeken durum, *bulunan* metnin *bilinen* metinden dil ve semantik yönünden çok daha sağlam oluşundadır. Verilen nüsha farklarından da anlaşılabileceği gibi, bulunan metindeki bir çok kelime, bilinen metinde ya dil, ya da anlam bakımından bozulmuş, çarpıtılmış, değiştirilmiş, tek bir anlatımla sağlıksız bir duruma düşürülmüştür. Meselâ, kaynak dilinde یاسمین [:yâsemin] olarak geçen kelime Ü 2'de یاسمن :yâsemin (5 b) - vezin veya başka bir şey gerektirmediği halde-ye (ی) kullanılmadan yazılmış, bunu gösterir şekilde harekelenmiştir. Yine, Farsçada نرگس (:nergis) biçiminde bulunan kelime Ü 2'de ısrarlı bir şekilde (eğer, bir ağız özelliği ve benzeri bir durumu yansıtmıyorsa) Türkçedeki genel kullanılışının dışında hep نرگس :nerges (6 a, 14 a, 23 a, 24 b; bu dört kullanılıştan ancak, ikincisi, mısra sonunda geçmekte ve "bes" ile kafiyelenmektedir.) yazılışındadır; ayrıca Ü 1'deki مشگبور :müşg-bûdur (22 a) kelimesi Ü 2'deki مشک بور :müşg-i budur olarak; Ü1'deki حدّ :hadd-i (66) ise Ü2'de خط :hatt-ı şeklindedir. Bütün bunlara karşılık Ü1'deki tek tük (meselâ, Ü2'deki ایماسک :itmese Ü 1'de ایماسب :itsemese yazılışındadır.) yanlışlık, metnin bütünlüğünü, doğruluğunu olumsuz olarak etkileyebilecek durumda değildir.

Falnâme'nin iki nüshasının tertibindeki farklılık, *bilinen* nüshanın, sanki bir yerden alınmış da, biraz değişiklik göstersin diye, belirli bölümlerinin üzerindeki bütün başlıkların, yine, kendi arasında kafiyelenmiş ikişer beyitten oluşan kıtaların yukarısında bulunan harf ve rakamların kaldırıldığı, yazılmadığı hissini vermektedir. Oysa, *bulunan* nüshanın ilgili bölümlerinde, daha önce belirtilen başlıklar yer aldıktan başka, metinde görülebileceği üzere A, B, C, D, H gibi harflerle, 1 ile 15 arasındaki rakamlar sırası içinde, her kıtanın başında bulunmaktadır. *Bulunan* müshada bulunmayan tek başlık, *bilinen* nüshada bulunan tek başlıktır ki, onunla da Cem Sultan'ın adı kaydedilmiştir!

Bütün bunlar gözönüne alınsa bile bu çiçek falını kimin yazdığını, *bilinen* ve *bulunan* nüshalarla kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Bu durumda, başka bilgi veya belgeli yeni nüsha yahut nüshaların gün ışığına çıkmasını beklemek en doğru yol olsa gerekir...

Doç. Dr. Halil Ersoylu

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Geçen sayımızın arasına konulan basılı kağıtta açıklandığı gibi, dağıtım örgütlenmesindeki değişiklik nedeniyle, dergimiz bu sayıdan itibaren sıkıntılı bir döneme giriyor. Tarih ve Toplum'un satış fiyatını yeniden arttırdığımıza üzgünüz. Şimdiye kadar dergilerini gazete bayilerinden alanların çoğu, bundan böyle kitabevlerinde aramak zorunda kalacaklar. Bu zorluklara karşın, ben yine de vefalı okuyucularının Tarih ve Toplum'u yaşatmaya devam edeceklerinden eminim.

Son zamanlarda, ülkemizde bir eski kartpostal piyasasası oluştu. Ender bulunanları hayli para ediyor. Babadan-dededen kalma evrakımız içinde, iki örneğini kapağa bastığımız,19'uncu yüzyıl sonlarına ait posta kartlarının benzerleri varsa, zengin sayılırsınız. Buradaki kartlar, Behzat Üsdiken'in Beyoğlu'ndaki Eski ve Ünlü Oteller yazı dizisinin, bu sayımızda çıkan son bölümüne ilişkin.

12 Eylül yönetiminin Yüksek Öğrenim Kurumlarının her ders yılında okuttuğu ve ancak geçen sene eskisi gibi tek yıla indirilen Devrim (İnkılâp!) Tarihi dersleri, bilindiği gibi, 1933 Üniversite Reformu (!) ile, tek-partili rejimin propagandası için yaratılmış ve dönemin önde gelen dört siyaset adamı (Recep Peker, Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Mahmut Esat Bozkurt) bu dersleri vermekle görevlendirilmişti. Aslında, İnkılâp hocalığına, Üniversite ıslahatının (özerk Darülfünun tasfiyesinin) mimarı Dr. Reşit Galip başlamak istiyordu. Fakat daha reform sırasında gözden düşmesi nedeniyle, bu onur ona kısmet olmadı. (Bknz. M. Tunçay-H. Özen, "Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü," Tarih ve Toplum, Sayı 10, ekim 1984). Doğrusu, ben kendi payıma, Devrimin teorileştirilmesinin, o tarihten sekiz yıl geriye gittiğini bilmiyordum. TBMM'nin açılışından (daha doğrusu: Meclise katılışı 20 Ağustos 1920) vefatına değin İzmir milletvekili; Cumhuriyet öncesindeki 4. ve 5. İcra Vekilleri Heyetlerinde İktisat, Cumhuriyet'in Fethi Bey kabinesiyle 3. ve 4. İsmet Paşa hükümetlerinde de Adliye Vekili olan Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943), 1933'ten itibaren verdiği Devrim Tarihi derslerini, 1940'ta Atatürk İhtilâli adıyla kitap halinde bastırmış; çevrimyazısını iki bölüm halinde yayımlamaya giriştiğimiz, bu daha önceki yazı dizisi ise, kitaplaşmadan Saday-ı Hak gazetesinin sayfalarında kalmıştır. Bu makaleleri gün ışığına çıkaran Hakkı Uyar'a teşekkür borçluyuz.

Soyadını, 1926'da La Haye Adalet Divanı önünde kazandığı Bozkurt-Lotus (deniz kazası) davasından alan Mahmut Esat Bey'in bir çeşit Marxist (Tarihî Materyalist ya da Ekonomik Determinist) olduğunu, Siyasal Bilgiler Okulu'nda onun öğrenciliğini yapan rahmetli hocam Seha L. Meray anlatırdı. Bozkurt, genç yaşta müptelâsı olduğu alkolün etkisiyle, derslerinde sık sık öğrencilerinin neşelenmesinin vesile olurmuş. Herhangi bir olayı anlatınca, sınıfa bunun sebebinin ne olabileceğini sorar, parmak kaldırıp "Efendim, ekonomiktir" diyenleri "Aferin, sen dersine çalışmışsın" sözleriyle takdir eder; şakadan başka türlü bir sebep önerenleri ise, "otur yerine, sen çalışmamışsın" diye azarlarmış. Ama, burada yayımladığımız yazılarında, onun Avrupa'da öğrenim görmüş, parlak zekâlı ve inançlı, genç devrimci kimliğiyle karşılaşıyoruz.

İzmir'den Prof. Dr. Salih Özbaran'ın "Tarih için Coğrafya" konulu denemesi, çok önemli bir konuya eğilmekte. Yine İzmir'den bir başka tarihçi arkadaşımız Bayram Bayraktar bize İşgal sırasındaki Ayvalık'a dair ilginç bilgiler veriyor. Bu sayıda, basım tarihine ilişkin olarak da iki inceleme yer almakta: Azmi Özcan'ın hazırladığı, Peyk-i İslâm gazetesi hakkındaki yazı ve Turan Akkoyun'un anlattığı, Kılıç Ali'nin Celâl Nuri'yi dövmesinin öyküsü.

Van Üniversitesi'nden Dr. Hüseyin Çelik, mahlû Padişah V. Murad'ın tahtına iadesi girişimlerinde İngiliz parmağı olup olmadığını, o ülke arşivlerinden belgelerle araştırıyor. Mansur Akgün'ün yine İngiliz adrşivlerinden aktardığı, iki ülke ilişkilerine dair Ahmet Celal adlı bir Türkün görüşleri ise, daha yakın tarihlere, İkinci Dünya savaşı yıllarına değgin.

94'üncü (Ekim 1991) sayımızın Kitabiyat bölümünde 1886 yılında Trabzon'da basılmış Âsar-Hâme'si Subutay H. Karahasanoğlu tarafından tanıtılan (ünlü müzisyen ve şair Leylâ Saz hanımın kocası) Sırrı Paşa, o yazıdaki kısa yaşam öyküsünde de belirtildiği üzere, 1877-78 Rus Harbinden sonra Vidin mutasarrıflıyken, Şumnu ve Varna istihkâmlarının boşaltılması için Komiser atanmıştı. Sırrı Paşanın ahfadından, dostumuz Nezih Neyzi, bize onun bu dönemde kendi hatt-ı destiyle tuttuğu -natamam- bir defterin fotokopisini verdi. Şimdiye dek yayımlanmamış olan, bu bozgun-sonrası yazıların, belgesel değerlerinden ötürü, yeni harflere çevrimini sunuyoruz.

Martın 3'ünde, mü'minlerin "Onbir ayın Sultanı" dedikleri Ramazan başlıyor. O vesile-i hasene ile, Subutay H. Karahasanoğlu'nun hazırladığı, Eski Ramazanlarda Şehzadebaşı Tiyatroları konulu bir yazı sunuyoruz. Bu sayımızın bir özelliği de, iki ayrı koleksiyon belgesi içermesi. Bunların Taha Toros üstadımızdan aldığımız ilki, Kurtuluş Savaşı sırasında, bizim Yunan siperlerine uçaktan attığımız Türkçe-Rumca bir bildiri. Öteki vesika ise, askerî değil, toplumsal tarihe ilişkin. Klasik ev köleliğinden çağdaş hizmetçi-gündelikçi uygulamasına geçişte, "evlâtlık" kurumu önemli bir yer tutmuştur. Benim çocukluğumun İstanbul'unda, hemen hemen bütün varlıklı ailelerin evlâtlıkları vardı ve bunların çoğu, bu arada verilen örnektekinin tersine pek mutsuzdular. Yayımladığımız, Osmanlı'nın son döneminden kalma sözleşme, hiç değilse, o vakitler bu işin yasal bir çerçevesi bulunduğunu da ortaya koyuyor.

Kitabiyat bölümümüzde bir toplu-değerlendirmeden (Ömer Soykan'ın "Türkiye'de Schopenhauer" başlıklı yazısından) sonra, İsmail Kara'nın "Efganî Biyografisine Katkı"sı, Behzat Üsdiken'in Mustafa Cezar'ın Beyoğlu'su üstüne eleştirisi ve Necdet Sakaoğlu'nun yakın zamanlarda İstanbul'da basılmış kimi Ermenice kitap hakkındaki tanıtma yazısı yer almakta.

Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından müteferrik seçmeler, bu kere tek sayfadan başlatıldığı için, karşılıklı iki sayfaya yerleştirilemedi. Sebep, yayımladığımız Okuyu Mektuplarının uzunluğu. Yeri gelmişken, bu iletişilerin birinde değinilen, geçen sayıdaki Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'ın İslâmiyet ve Türkler kitabına dair tenkit yazısı, "Usta Bir İntihalci ve Eseri"ni kaleme alan Doç. Dr. Mikail Bayram'ın da, bizim gibi, Sayın Yıldız'ın ray-ı tedavi yurtdışında bulunduğundan haberi olmadığını ummak istediğimizi belirtelim. Sayfalarımızda kendisine yöneltilen eleştiriler haklı olsun olmasın, Prof. Yıldız'a âcil şifalar diliyoruz.

Gelecek ay 100'üncü sayımızda buluşmak üzere, hepinizi sevgi ve saygıyla selâmlıyorum.

METE TUNÇAY

Hamiş: Geçen sayımızın son sayfasının en sonuna eklediğimiz bir dipnotuyla Madam Berthe George - Gaulis'in Türkçeye çevrilip yayımlanan iki kitabına işaret etmiştik. Bunlara Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği'ni de (İstanbul : Rado Yay., 1981) eklemek gerekir.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Mart 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Ekonomik Sıkıntı İtalyan Kabinesini Yıkacak

◆ Roma'dan alınan bir telgrafnâme İtalya'da dahi buhran-ı vükelâ zuhuru imkânından bahs ediyor.

İtalyaca böyle bir imkânı husule getirecek esbâb hakkında telgrafnâme-i mezkûrda malûmat verilmemiş ise de Roma gazeteleri tarafından bir vakitten beri vukû bulan neşriyat ve bâhusus İtalya meclis-i mebusânında cereyan eden müzakerât buhran-ı vükelânın sebeb-i vukûunu tayine hizmet edebilmektedir.

İtalya'nın akd etmiş olduğu yeni ticaret muâhedâtının memleket-i mezkûreyi birkaç seneden beri içinde bulunmakta olduğu müzayaka-i maliyyeden [mali sıkıntıdan] kurtaracak kadar tesirât-ı hasene gösteremeyeceği zaten bedihî [besbelli, açık] olduğu halde Fransa ve İsviçre ve İspanya gibi memleketlerin İtalya mahsulât ve ma'mûlâtından fazla resm almak üzere ittihaz ettikleri kararlar İtalya'nın Almanya ve Avusturya ve Belçika ile olan muâhedâtından husulüne intizar eylediği semerâtı imhâya kifayet etmiş ve bu suretle İtalya'daki müzayaka-i maliyyenin imkân-ı ref'i [kaldırılması olanağı] henüz tamamiyle vücud-pezîr olmazdan evvel adem-âbâda [yokluk diyarına, ölüme] gitmiştir... (4 Mart 1892)

DAHİLİYE

Albayın Ölümü

◆ Üsküdar'da Salacak taraflarında ikamet etmekte bulunan Bâb-ı Ser-askerî [Harbiye Nezareti] Piyade Dairesi dördüncü Şûbe müdürü Miralay Mustafa bey dünkü Çarşamba günü sabahleyin Üsküdar'dan saat üç buçukta hareket eden on bir numaralı vapura bindiği sırada düşüp fücceten vefat eylemiştir. Rahmet-ullahi mîr-i mumâileyh bidâyette baygın zannolunmuş ise de iskelede mevkî müşterilerine mahsus barakaya kaldırılarak etıbbâ taraflarından icra olunan muayenesinde mevt-i fecâyîe dûçâr olduğu anlaşılmıştır. Müteveffânın oğlu ve enistesi de orada bulunduğundan oğlu başka bir tarafa alınarak hakikat-i keyfiyyet kendisine söylenilmemek istenilmiş ise de mutlaka babasını göreceğini beyan ile yanına gitmiş ve bu manzara-i hüzn-engîz ile orada ictimâ eden halkı dil-hûn eylemiştir... (3 Mart 1892)

Hırsızlık Mallar

◆ Galata'da Kemeraltında Bülbül Sokağında kâin olup Lehli Yahudiler ile meskûn bulunan bir hânede bir zamandan beri eşya-yi kıymet-dâr ile memlû bir sandığın mahfuz bulunduğu Zaptiye Nezaret-i aliyyesince istihbar olunmuş ve bunun derûnunda emvâl-i mesrûka [çalıntı mallar] olduğu maznûn bulunmuş olmasıyla iş bu sandığın der-dest edilmesi için tedâbir-i mukteziyyenin ittihazı nezaret-i müşarünileyhâdan Beyoğlu Mutasarrıflığı cânib-i vâlâsına emr ü iş'âr kılınmış olduğundan bunun üzerine mezkûr hâne refakatinde zabtiye memurin-i hafiyyesinden biri olduğu halde Galata polis ser-komiseri rifatlû Hayri bey tarafından basılıp mezkûr sandık açılmış ve derûnunda bir takım evâni-i sim ü zer [altın ve gümüş takımlar] ile bir miktar nakit mevcut olduğu anlaşıldıktan sonra eşya-yı mesrûka yine derûnuna vaz' ile mühür altına alınmış ve diğer taraftan dahi nereden elde edildiğine dair tahkikât-ı mukteziyyenin icrâsına ibtidâr kılınmıştır... (5 Mart 1892)

HARİCİYE

«Rusya'da Almanlar»

◆ Rusya'da sâkin Almanlar hakkında bir vakitten beri tedâbir-i şedide ittihaz olunduğu telgrafnâmelerde ve evrak-ı havadiste defâatle zikr ve beyan olunduğu gibi

bu hususta Avrupa gazetelerinde görülen bazı tafsilât dahi âtide nakl edilmiştir:

Şöyle ki Almanlar (Volga) cihetinde sâkin olup kısmen Katolik ve kısmen Protestandırlar.

Bunların ecdâdı on sekizinci asırda İmparatoriçe Katerin zamanında Rusya memâlikine hicret etmişlerdir.

Müşârünileyha İmparatoriçe o zaman bir beyannâme neşriyle ziraat ve sanâyîde Rusyalılara nümune-i emsal olmak üzere imtiyazât-ı mezhebiyye ve hizmet-i askeriyyeden muâfiyet vâd ederek Almanya'dan muhacirler celb etmiş idi.

Beyannâme-i mezkûrda muhâcirlerin imtiyazı müebbed olduğu münderic iken Rusça «müebbed» mânâsını müfîd olan [ifade eden] navn (?) lâfzı âhiren Rusya memurları tarafından yüz seneden ibaret bulunan «bir asır» mânâsına te'vil edilerek Almanlardan dahi asker ahzine teşebbüs olunmuştur. Bu emri kabul etmeyenlerin Rusya memâlikini terk etmeye mezun oldukları beyan olunmuş olmakla Fenonit mezhebinde olup «Kvager» ler gibi muharebe aleyhinde bulunanlar terk-i diyar etmişlerdir.

Rusya memurları Almanların min-el-kadim in'ikâd eden idare meclislerini ve sâir bazı imtiyazlarını dahi lâğv etmişlerdir. Almanların sâkin oldukları mahaller haddizâtında münbit olmayıp kendileri ancak fen ve gayretleri sayesinde oralarını mahsûl–dâr ettikleri halde birkaç seneden beri kaht [kuraklık] vukû bulmuş olduğu cihetle Amerika'ya hicrete başlamışlardır... (10 Mart 1892)

MÜTENEVVİA

Dünyanın En Büyüğü

«Bir Elmas-pârenin Hikayesi»

◆ Hindistan'da Haydarâbâd nizâmı [hükümdarlığı] ile elmas tacirlerinden mösyö Jakob arasında bir muhakeme zuhuruna bâis olmuş olan dünyanın en büyük elmas–pâresi hakkında Avrupa gazeteleri bazı malûmât neşr eylemektedirler.

İngiltere krallarına mahsus olan tacın medâr-ı zîneti olan (Gvenor) nâm elmas-pâre 106 kırat, Fransa'da bulunan (Rejan) nâm elmas-pâre-i azim ise 136 kırat olduğu halde en sonra bulunan elmas-pâre-i mezkûr bulunduğu zaman 457 kırat sikletinde idi.

Mezkûr elmas-pâre bundan on sene evvel 412 kırat sikletinde olduğu halde Amsterdam şehrine gönderilerek en meşhur elmas-traşlardan üç kişinin nezareti tahtında yontulmuş ve yontulma ameliyâtı tamam on sekiz ay devam ederek birinci fasetası yapıldığı zaman Felemenk Kraliçesi dâr-ül-ameliyâtta hazır bulunmuştur.

Kraliçe Viktorya ile Prens Dögal bu elmas-pâre-i nâdireyi görmek arzusuna düştüklerinden elmas-pâre Amsterdam'dan Londra'ya nakl edilmiş ve Prens Dögal bunu görünce «hakikaten güzel bir elmas-pâre imiş!» sözünü sarf eylediğinden o zamandan beri elmas-pâreye bu ünvan verilmiştir.

Mezkûr elmas-pâre 1889 senesinde Paris'te küşâd olunan sergide mevkî-i temâşâya konulmuş ve muhafazası için bazı tedâbir-i fevkalâde ittihaz kılınmış idi. Gene bu tedâbirden birisi gece olduğu zaman elmas-pârenin üzerinde mevzû [konulmuş] olduğu demir masa ile beraber z r–i zeminde kâin bir demir oda içine indirilmesi hususu idi... (9 Mart 1892)

İngiliz Kuklacı

◆ Beyoğlunda vâki Verdi Tiyatrosunda bu akşam Tomas Ceyms Holden'in taht-ı idaresinde olarak bu defa Dersaadet'e bi'l-vürûd emsali nâ-mesbuk yeni yeni hünerler ve görülmeye şâyân musanna [sanat eseri olarak meydana getirilmiş] marifetler icrâ edecekleri gibi cihanda emsali görülmemiş ve işbu kuklalar ol derecede güzel ve mâhirâne adeta canlı misillû görünüşleri mevki–i temâşâya konulacağından erbâb-ı meraka tavsiye olunur... (9 Mart 1892)

Şehzâdebaşında Veznecilerde vâki tiyatroda:

Handehâne-i Osmanî

- İdare-i Abdi -

İşbu bin üç yüz yedi senesi Şubatın yirmi yedinci Perşembe günü akşamı yani Cuma gecesi saat üçte bed' olunacaktır.

«Değirmenci Kızı»

Şarkılı oyun. 3 perde. Kanto 1 perde, komedi 1 perde... (9 Mart 1892)

Bilgisayarlı Eş Bulma Sisteminden Önce

◆ Çin'de izdivaç etmek arzusunda bulunan kızlar ile delikanlılar biribirlerine arz-ı meram etmek üzere garip bir vasıtaya müracaat ederler imiş.

Kendilerine zevc edinmek arzusunda bulunan kızlar bir boş sandık alarak sabahleyin doğruca (Yenyen) nâm dağa gidip boş sandıkları orada bırakırlar avdet edermiş. Kendilerine bir zevce tedariki emelinde bulunan delikanlılar dahi vakt-i zuhrda [öğle zamanında] cebel-i mezkûra bir seyahat icra ederek herkes beğendiği boş sandığı alıp hânesine götürür ve ba'de bu sandığı dahil-i cebelde terk eden kızı arayıp bulduranak kendisiyle izdivac pazarlığına girişir imiş... (23 Mart 1892)

«Fakirler Tabibi»

(Tarihe Müstenid Bir Hikâye)

Ksavye dö Montepen [Xavier de Montepin]in âsâr-ı meşhuresinden olup mütercem-i nev-reside, Mazhar Gıyaseddin tarafından bir üslûb-i dîl-nişin üzere tercüme edilmekte olan dehşet-meâl bu roman karîn-i kirama üç büyük şey arz eder:

Cinayet, şecâat, muhabbet!

Muharrir-i şehîrin bu telifgerdesi birçok ecnebi lisanlarına nakil ve tercüme edilerek umumun rağbetini kazanmış olmakla roman meraklılarının birer tane edinmelerini kendilerine tavsiye eder ve mezkûr hikâye arasıra musavver olarak tab'olunup beher cüz'ü yirmi paraya ekser müvezzilerde füruht olunmakta idüğünü ilâve ederiz... (27 Mart 1892)

Su Yatağı İcat Olunmadan Kaztüyü

◆ Amerika'da yataklar için her sene bir milyon üç yüz elli bin kilo kaz tüyü sarf edilmekte bulunduğunu iş'âr eden bir ceride-i fenniyye her bir kazdan hadd-i vasat olmak üzere dört yüz elli gram ince tüy çıkarılmakta bulunduğu cihetle mezkûr bir milyon üç yüz elli bin kiloyu hâsıl etmek için üç milyon kaz yolmak iktiza eyleyeceğini dahi der-miyan eylemiştir... (26 Mart 1892) ☆

Kurtuluş Savaşında Yunan Ordusu Üzerine Uçakla atılan (bir yüzü Rumca, bir yüzü Türkçe)

BEYANNAME

YENİ HARFLERLE TÜRKÇESİ

Anadolu Türk'tür ve büyüktür. Kimin uğruna kanınızı döküyorsunuz! Atina ateşler içinde. Evlad-ü ayâlınız birbirine karşıtı. Bunu yapan İngilizlerdir. Kendi emellerini elde etmek için sizi âlet ediyorlar. Görüyorsunuz ki hiç bir İngiliz kanını dökmüyor. Bu felaketlere sebep olan da Veniselos'tur. Akıllı bir vatandaşınız Venizelos'u vurdu. Ve bütün felaketlerin müsebbibi olan Venizelos öldü. Atina Ateşler içindedir. Kostantin taraftarlarını yağma ediyorlar. Onlar da mukabele ediyorlar. Gittikçe etrafınızı ateş alacaktır. Sizin evlatlarınız bu tarafta değil, Atina'dadır. Tarlalarınız, fabrikalarınız oradadır. Hepsini yağma ediyorlar. Milletlerin biribirini kırmaları günü çoktan geçti. Gözünüzü açın. Sonra vaziyetiniz pek fena olacak ve halkın intikamından kurtulamayacaksınız işte doğru yol

4 Eylül 36 (1920)

(Yunan ordusuna tayyarelerimiz tarafından)

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥΣ ΣΤΡΑΤΟΥΣ

ΕΛΛΑΣ

Η ΑΝΑΤΟΛΗ ΕΙΝΑΙ ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΦΙΣΒΗΤΗΤΩΣ ΤΟΥΡΚΟΙ ΔΙΑ ΠΟΙΟΝ ΧΥΝΕΤΕ ΤΟ ΑΙΜΑ ΣΑΣ ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΕΝ ΜΕΣΩ ΦΩΤΙΑΣ ΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΙ ΚΑΙ ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΣΑΣ ΕΙΝΕ ΑΝΩ ΚΑΤΩ ΤΠΑΙΤΙΟΣ ΔΕ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΑΥΤΗΣ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΑΓΓΛΟΙ ΟΙ ΟΠΟΙΟΙ ΙΝΑ ΤΙΧΩΣΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΩΝ ΣΑΣ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΖΟΝΤΑΙ ΩΣ ΤΥΦΛΑ ΟΡΓΑΝΑ· ΒΛΕΠΕΤΕ ΟΤΙ ΟΠΑΔΕΙΣ ΑΓΓΛΟΣ ΧΥΝΕΙ ΤΟ ΑΙΜΑ ΤΟΥ. Ο ΠΑΡΑΙΤΙΟΣ ΕΙΝΕ Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΟΝ ΕΙΣ ΕΚΦΥΓΩΝ ΠΑΤΡΙΩΤΗΣ ΣΑΣ ΤΟΝ ΕΚΤΥΠΗΣΕ ΟΙ ΟΠΑΔΟΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΔΕΪΛΑΤΟΥΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΙ ΑΝΤΕΚΔΙΚΟΥΝΤΑΙ ΟΙ ΑΓΡΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΣΑΣ ΕΙΝΕ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΟΥΧΙ ΕΔΩ ΑΝΟΙΞΕΤΕ ΤΑ ΜΑΤΙΑΣΑΣ

ΚΑΤΟΠΙΝ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΣΑΣ ΘΑ ΓΕΙΝΗ ΚΑΚΗ ΚΑΙ ΔΕΝ ΘΑ ΛΥΤΡΩΣΗΤΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΕΚΔΙΚΗΣΙΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΙΔΟΥ Η ΑΛΗΘΕΙΑ

TAHA TOROS ARŞİVİ

Varna - Şumnu Muhaberâtı*

SIRRI PAŞA

** Mektûbat, sahibinin harb-i sâbıktan sonra Bâbıâli cânibinden komiserlikle Varna ve Şumnu taraflarına i'zâm buyurulduğundaki muhaberâtından me'hûzdur.*

ŞUMNU, 17 Recep 295/6 Temmuz 294

Şumnu'da evvel be-evvel intihap edecekleri tabyanın sûret-i tahliyesine dair Rusya komiserleriyle daha Varna'da iken beynimizde cereyan eden müzakerâtın zabıtnâmesiyle muhacirîn-i mevcûdenin me'vâ-yı kadîmlerine iadeleri için ittihazı elzem olan tedabîr-i te'miniye hakkında kezâlik tarafeynden imza edilen zabıt varakasının sûret-i muhreceleri meşmûl lihâza-yı hikmet-ifâza-yi cenab-ı vekâletpenâhîleri buyrulmak üzre leffen takdim kılındı.

Rus komiserleri cebel cihetinde kâin istihkâmattan "Yıldız" tabyasıyla önündeki diğer iki ufak tabyayı intihap etmeleriyle tarafımdan bi't-tahliye dün akşam "Cuma-i Atîk"den celb ettikleri bir alay piyade ile iki batarya topu yarınki cumartesi günü oraya ta'biye edeceklerdir.

Muhacirîn-i mevcûdenin temini hakkında zabıtnâmede muharrer sureti kabul ve imza ettirinceye kadar pek çok müşkilâta tesadüf olunmuş ise de nihayetinde muvafakatları bi'l-istihsal Rusçuk müftisi faziletlû Mehmed Nuri Efendi dâîlerinin taht-ı riyasetinde olarak teşkil kılınan komisyon marifetiyle muhacirlerin iadesine teşebbüs olunmuştur.

Nefs-i Şumnu kasabasında ve civarındaki köylerde mevcut bulunan muhacirînin aded-i nüfusu hakkındaki rivâyât muhtelif olup mamafih elli altmış binden ziyade olsa gerektir.

Bunlardan birtakımı mukaddemce verilen teminat üzerine köylerine avdet etmiş ise de kendi ifadelerine göre her biri bir sebeple yine kaçırılmış olduğundan bu defa avdete pek güç ikna edilebilmişlerdir.

Memur olduğumuz işin sızıltısızca hüsn-i tesviyesine fevkalâde itina ve dikkat olunmakta ise de diğer arîza-ı çâkerânemde arz ve beyan olunduğu vechile ba'de mühimmât-ı harbiyenin nakline devam edilmek üzre evvel be-evvel Şumnu'nun askerden tahliyesi için bir müddet-i kasîre tayiniyle bir an evvel Varna'nın dahi tahliyesine mübaşeret edilmek üzere Rusya komiserleri çâkerlerini ziyade sıkıştırmaktadırlar. Bâki...

ŞUMNU, 18 Recep 295/7 Temmuz 294

Gerek hiç hicret etmeyip hanelerinde kalan ve gerek hicret edip de hanelerine avdet eyleyen ahali-i İslâmiyeden bazılarının eben'an ceddin oturdukları köylerde ikâmetlerine müsaade olunmayıp Ruslar tarafından ikâmetleri için diğer mahaller irâe edilmekte ve bazıları hiçbir yerde kabul edilmemekte oldukları şikâyât ve ihbarât-ı vâkıadan anlaşılmakla muhacirîn-i mevcûdenin sûret-i iadeleri hakkında geçen gün Rusya komiserleriyle cereyan eden müzakerâtın zabıt varakasına herkes kendi hanesinde serbestçe oturabileceği kayd ve tahrir olunmuştu.

Bugün komiserlerden General İstolpin [Stolypin] dağlık ve ormanlık mahallerde kâin kurâ-ı İslâmiye halkının düz ovalara nakli ve mukaddemâ "başıbo-

zuk" askeri sınıfında bulunarak Bulgarlarla mukâtele edenlerin ve bâ-husus Çerkeslerin Bulgaristan'dan tardı imparator hazretlerinin emri iktizasından olarak Bulgaristan'ın her tarafında emr-i mezkûrun hükmü icra olunmakta idüğini ve binaenaleyh şimdi Şumnu ve Varna taraflarından avdet edecek muhacirlerin içinde bu makûller var ise onlar hakkında dahi bu vechile muamele edileceğini beyan ile bu babta zabıt varakasına bir fıkra derc edilmesini teklif eyledi.

Ahali-i İslâmiyenin ise bunca asırlardan beri sâkin ve mutavattın oldukları yerlerden dûr u mehcûr ve âb u hevâsına alışmamış oldukları diğer mahallere nakle mecbur edilmeleri ahd ü adle mugayir göründüğünden zabıt varakasına öyle bir fıkra dercine bi'z-zarûre muvafakat olunmamış ve fakat varaka-ı mezkûrenin Bulgaristan vâli-i muvakkatı Prens Dondukof'a irsâliyle şayet mevadd-ı münderecesinden bazısına itiraz edecek olur ise ba'dehu yine bi'l-müzakere icâb-ı hale bakılmasına karar verilmiştir. Bâki...

ŞUMNU, 18 Recep 295/7 Temmuz 294

Geçen gün Varna'dan Şumnu'ya gelirken şimendüfer vagonunda Rusya komiserlerinden General Stolypin, Şumnu'nun nihayet kaç güne kadar tahliye olunabileceğini sormakla taraf-ı çâkerânemizden dahi "mühimmât-ı mevcûdenin ve tedarik olunabilecek vesâit-i nakliyenin miktarı bilinmedikçe bu babta bir şey denilemez" cevabı verildikte "Şumnu'nun tahliyesi şayet bir haftadan ziyade uzayacak olursa ben Dersaadet'e avdete mecbur olurum. Çünkü asıl lâzım olan Varna'nın tahliyesidir. Bizce Şumnu'nun o kadar hüküm ve ehemmiyeti yoktur. Bâ-husus bu defa Varna'da bazı Osmanlı zabitleri, görüştükleri Rus zabitlerine güya Şumnu bize teslim edilecek ise de Varna'nın teslim edilemiyeceğini söylemiş olmalarıyla bu halde Varna istihkâmatının nıkât-ı hâkimesi dahi bir an evvel tarafımıza teslim edilmezse nasıl emniyet edebiliriz" zemininde idareten kelâm etmiş ve taraf-ı çâkerânemizden dahi münasib vechile cevap verilerek Osmanlı zabitlerinin lisanından rivayet olunan Varna'nın adem-i teslimi maddesi tekzib edilmiş idi.

Şumnu'ya ba'de'l-muvâsala vukubulan ilk ictima'mızda dahi "mademki intihap ettikleri'Yıldız' tabyasına asker getireceklerdir. Şumnu'nun etrafındaki hatt-ı fâsılın artık bir hükmü kalmayacağından her tarafın kendilerine açık tutulması ve Şumnu'nun tahliyesinden maksat, yalnız asâkir-i şâhaneden tahliyesi demek olup istihkâmat ve memleketin kendilerine teslimine, mühimmât-ı mevcûdenin adem-i nakli mâni olamıyacağından, bunlar asker çekildikten ve istihkâmât ve memleket kendilerine teslim edildikten sonra dahi nakl edilebileceğini ve binaenaleyh asâkir-i şâhanenin ihracı nihayet bir haftadan ziyade uzatılmamak lazım geleceğini" beyan ile bu babta resmen bir müddet tayin edilmesini musırren teklif eyledi ve taraf-ı çâkerânemizden dahi cevab-ı âti verildi:

"Şumnu asâkir-i şâhaneden kâmilen tahliye edilmedikçe her taraftan hatt-ı fâsılın kaldırılması olamaz; fakat nıkât-ı müstahkeme kendilerine teslim edilmedikçe o noktaların arka taraflarından serbestçe gelip gidebileceklerinden Şumnu'yu kuşatmış olan istihkâmat-ı mevcûdenin emr-i tahliye ve teslimi hitam bulunca hatt-ı fâsıl dahi bittabii kalkmış olur; binaenaleyh şimdilik hatt-ı fâsıl belli olmak ve hatt-ı fâsılın içindeki köylerde hükümet-i mülkiyece olan işlerimize halel gelmemek için ber-minval-i marûz şimdiden kendilerine açık tutulacak hatt-ı fâsılın nıkât-ı lâzımesinden kendi karakollarıyla birlikte bizim karakollarımızın dahi ibkâsı lazım gelir.

"Tahliye için müddet tayini bahsine gelince: Mühimmât-ı mevcûdenin ve bunları şimendüfer mevkıfına nakl için tedarik olunabilecek vesait-i nakliyenin miktarı anlaşılmadıkça bu babta katiyyen bir şey denilemez. Fakat imkân müsait olduğu mertebede sa'y u gayret olunur.

"Kaldı ki evvel be-evvel Şumnu tahliye olunup ba'dehu Varna'ya gidilerek oranın dahi tahliyesine mübaşeret olunması sefaretle Bâbıâli beyninde verilen karar iktizasından olup, binaenaleyh zaten bu kararın haricinde bir şey yapmaya mezûn olmadığımızdan herhalde Şumnu'nun tahliye-i kâmilesini takdim etmemiz zaruridir"

Bu cevap üzerine general-i mûmaileyh "hatt-ı fâsıl hakkındaki ifade-i sâbıkasında pek de sûret-i ısrar göstermeyip, fakat Şumnu'nun tahliye-i kâmilesi uzun vakte muhtaç idüğini kendisi pekâlâ bildiğinden bahisle o kadar müddet Şumnu'da bekleyemiyeceğini ve bâ-husus Şumnu'dan evvel Varna'nın elde edilmesi kendilerince ehemm ve elzem olup, hal böyle iken sefaretin evvelâ Şumnu'nun tahliyesiyle Varna'nın sonraya bırakılmasına muvafakat edilişi, mücerret Varna'nın tahliyesini takdimdeki lüzum ve ehemmiyetin derecesini bilememesinden neşet eylediğini' dermeyan ederek "şayet uzun bir müddet tayin olunacak olur ise vaktiyle Dersaadet'e müracaat etmek için çarçabuk bir cevab-ı kat'î verilmesini" talep etmekle mühimmât-ı mevcûdenin miktarını mübeyyin lâzım gelen defterler alınarak bugün yine bi'l-ictima tayin-i müddet maddesi müzakere edilecektir.

Eski kaval toplara mahsus kara gülleler dahi dâhil-i hesap olduğu halde mühimmât-ı mevcûdenin Kaspiçan nam şimendüfer istasyonuna kadar nakli otuz bin arabaya muhtaç olduğu inde't-tedkik anlaşılmakla Şumnu kazası muzâfâtından el-yevm elde bulunan yüz bu kadar pâre köyden -böyle bir mevsimi hasatta- tedarik olunabilecek vesâit-i nakliye ile mezkûrü'l-miktar mühimmâtın ne kadar müddet içinde nakli kabil olabileceği tahmin kılınabilir.

Bugünkü ictimada vukubulacak müzakerâtın neticesi yarınki postaya yetiştirilebilirse yine tafsîlen arz olunur. Bâki...

ŞUMNU, 19 Recep 295/8 Temmuz 294

Yedimizdeki talimat-ı seniyye, Şumnu sancağının sûret-i tahliyesini mübeyyin olup halbuki malûm-ı âli-i cenab-ı vekâletpenahîleri olduğu üzre Şumnu zaten sancak olmadığı gibi Varna kalesi de Şumnu'nun mülhakatından değildir: Şu halde tahliye hususunun Varna'ya şumûlü olmamak lazım gelip maa-hazâ emr-i bi'l-aksi idüği muhakkaktır; hatta Şumnu tahliye edildikten sonra Varna'nın dahi tahliyesine mübâşeret olunması Bâbıâli ile Rusya sefareti beynindeki mukarrerât cümlesinden olduğu malûmdur. Binaenaleyh diğer arîza-yı mütekaddime-i çâkerânemizde hâme-güzâr-ı beyan olduğu üzre mer-i tahliyenin müzakeresi için dünkü gün Rusya komiseri General Stolypin ile vukubulan mülâkatımızda Rus sefiri Prens Labanof'un Bâbıâli'ye yazdığı takririn ikinci fıkrasında muharrer olan Şumnu'nun tahliyesi maddesi, yalnız asâkir-i mevcûde-i Osmaniyeden tahliye demek olup, işbu tahliyenin mühimmât-ı harbiye ve efvâh-ı nâriyyeye şumûlü olmadığını -yani mühimmât-ı mezkûrenin buradan nakl ve ihracına kadar Varna'nın tahliyesini tehir etmek lâzım gelmeyip bunların sonradan dahi aldırılması mümkinattan olduğu cihetle asâkir-i şâhanenin hemen şu birkaç gün içinde Dersaadet'e nakliyle müteakıben Varna'ya gidilerek oranın dahi bu vechile tahliyesine mübâşeret olunmak lâzım geleceğini beyan ile bu babta kısaca bir müddet tayin olunması hakkında vukubulan ısrarına cevaben "takrîr-i mezkûrun ikinci maddesinde muharrer olan tahliye hususunun mühimmât-ı mevcûdeye dahi şumûlü derkâr olduğundan 'asâkir-i şâhane ile beraber mühimmât-ı mezkûre kâmilen alınmadıkça Varna'nın tahliyesine mübâşeret olunamaz; ve mühimmât-ı mezkûre -bu kere kayden tebeyyün eden miktarına nazaran- Şumnu'dan şimendüfer istasyonuna lâakall otuz bin araba ile nakl olunabilip el-yevm bizim yed-i idaremizde bulunan köylerden ise nihayetü'n-nihaye dört beş yüz araba tedariki kabil olduğundan siz, sâir mücavir olan kazalardan miktar-ı kâfi araba tedarik ve celbine himmet ederseniz, emr-i tahliyeyi tesrî' etmiş olursunuz; maamafih evvelki gün bir tabur asker-i şâhanenin Kaspiçan istasyonuna gönderildiği gibi, dün dahi istihkâmattan daha bir tabur aşağı aldırılıp yüksek tabyalardaki toplardan mühimmâtın nakline bed' edilmiştir" denildikte kendisi topçu zabiti olmak hasebiyle Şumnu gibi bir mevkiin lâ-akall üç aydan evvel tahliyesi mümkün olamıyacağını pek alâ bildiğinden ve araba tedariki hususunu hiçbir vakit derühte edemiyeceğinden bahisle sefaretin takririnde münderiç tahliye maddesine güya bizim yanlış mâna verdiğimizi ve binaenaleyh işi doğrultmak için bu maddeyi kendisi General Totlin'e yazacağı gibi bizim dahi Bâbıâli'den istîzah etmemizi söylemiştir.

Evvelki gün bir miktar Rus askerinin Şumnu'ya dahil olmasıyla o anda bittabii hükümet-i muvakkatamızın nüfuzu azalıp halka söz geçirmekte şimdiden bile güçlük çekilmeğe başlamışken, mûmaileyh General Stolypin'in dediği gibi yalnız birkaç gün içinde askerimiz çekilip gittikten sonra, bunca toplarla mühimmât-ı harbiyemizin nakli gerçekten derece-i istihâleye varır; ve mamafih kâffe-i mühimmât-ı mevcûdemizin mikdarı otuz bin araba yükü olup lüzumu derece-i sâniyede olan kara gülleler gibi mühimmât-ı âdiyeyi nakle lazım olan arabaların miktarı yekûn-i mezkûrdan aşağı varıldıkta yine lâ-akall yirmi yirmi beş bin arabaya ihtiyac-ı kavi görünüyor.

Binaenaleyh bu babta ne gûna hareket olunmak lazım gelecekse kuyûd-ı mühimmeden âri olarak îzahen emr u iş'âr, ve bir de tereddüt ve iştibahtan vâreste olmak için daha Varna'da bulunduğumuz vakit istediğimiz sefaretin takriri sûretinin tesyârı hususuna müsaade-i celîle-i dâver-a' zamîleri şâyan buyurulmak babında emr u ferman...

ŞUMNU, 22 Recep 295/11 Temmuz 294

Rus komiserlerinin Şumnu istihkâmatından intihap ettikleri "Yıldız" tabyasıyla civarındaki diğer iki tabyaya tabiye etmek üzre "Cuma-i Atîk"ten bir alay piyade ve bir miktar süvari ile iki batarya top getirdikleri evvelce arz olunmuştu.

Asâkir-i merkûme gelip mezkûr tabyalara yerleştiği gibi, daha bir liva asker gelip istihkâmat-ı sâirenin arka taraflarında nasb-ı hıyâm-ı ârâm eyledikleri ve Varna istihkâmatından dahi evvel be-evvel asker koymak için beğenecekleri noktaları ihtihap etmek üzre Rusya komiserlerinin bugün Varna'ya gittikleri arz olunur. Bâki...

ŞUMNU, 22 Recep 295/11 Temmuz 294

4 Temmuz 94 tarihli ve 67 numerolu olarak cevaben şeref-tastîr buyurulup dünkü gün hâme-pîra-yı ta'zim olan emirnâme-i sâmi-i cenab-ı vekâletpenahîlerine melfûf varaka-i mütercemenin altıncı maddesine nazaran Varna ile Şumnu'nun nihayet altı hafta zarfında tahliyesi karar-ı vâki iktizasından idüği anlaşılmış ise de kalelerdeki mühimmât ve edevat şöyle dursun, kırk bir tabura bâliğ olan asâkir-i mevcûde-i şâhane ile on bin re'se resîde olacak hayvanât-ı askeriyenin bile bu müddet zarfında Dersaadet'e nakli kabil olamıyacağından, mümkün ise bu müddetin temdîdiyle beraber diğer arîza-yı çâkerânemde inhâ olunduğu vechile nakliyat için lâzım olan vapurların hem askeri ve hem mühimmât ve edevatı peyderpey alıp götürmek üzre hemen tayin ve irsâli ve temdîd-i müddet mümkün olup olamayacağının lütfen emr u iş'ârı müsterhamdır.

Şayet müddetin temdîdi mümkün olamazsa, bâri buraca geçen gün Rusya komiresi General Stolypin'in kendiliğinden muvafakat gösterdiği vechile müddet-i muharrere-i mezkûre zarfında bittabi nakil edilemeyecek mühimmât ve edevatın [Eldeki metnin sonu] ☆

İzmir'in İşgali ve Ayvalık'taki Yankıları

DR. BAYRAM BAYRAKTAR

Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın istekleriyle ilgili olarak 5 Şubat 1919 tarihinde oluşturulan karma komisyon çalışmalarını Mart ayının sonlarına doğru tamamladı. Yunanistan'ın isteklerinden bazıları tasfiye edilerek önemli bir bölümü kabul edildi. Senaryosu önceden hazırlanan İzmir şehrinin işgali, teoriden uygulamaya geçirilmek isteniyordu. Üç büyükler olarak da bilinen İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerika devletleri 6 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan'a İzmir'i işgal etme iznini verdiler.[1]

Yunanistan İzmir'i Mondros Ateşkesi'nin 7. maddesine göre işgal edecekti. Oysa bu kentte İtilafçı güçleri tehdit edici hiçbir toplumsal eylem meydana gelmiş değildi. Gerçi, mütareke günlerinden beri İzmir de çoğu yer gibi karışıklık içindeydi ve olayları ,özellikle, Rumlar çıkartıyorlardı. Ancak bütün bunlar bölgede bulunan İtilaf Devletleri'ni hedef alır nitelikte değildi. O günlerde *Ahenk* gazetesi, işgal olayını Osmanlı yetkililere bildiriliş biçimini şu şekilde vermiştir.[2]

"Şehrimize gelmiş olan İngiliz kuva-yi bahriyesi Başkumandanı Amiral Galtrop Cenapları bu gün sabahleyin vali-yi vilayet İzzet beyefendiye bir nota göndererek mütarekenamenin 7. maddesi mucibince İzmir körfezi dahilinde bulunan kal'a ve istihkamatı kuva-yı Mutelife askerleri tarafından işgal edileceğini ve konsoloshaneleri muhafaza için de ufak birer müfreze-yi askeriyenin ihrac kılınacağını bildirmiş ve nota münderecatı vechile öğleden sonra yeni kal'a istihkamatı Düvel-i itilafiye askerleri tarafından işgal kılındığı gibi konsoloshanelere de birer müfreze-yi askeriye çıkarılmıştı."

İzmir'in işgali Damat Ferit hükümetine İtilafçı güçlerce bir nota verilmiş, hükümet bu notayı reddetmemişti. Haber gazetelerde sansür edildi. Yunanistan'ın bir oldu-bitti yapmak istediği ima ediliyordu.[3] Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa işgale karşı bir vuruşmaya girilemiyeceği, işgalin mütareke koşullarına uygun olarak yapıldığı düşüncesini taşıyordu. Paşaya göre, ancak İzmir dışında bir yer işgal edilirse devletin resmi kuvvetleri mücadele edebilirlerdi.[4] Hükümetin bu tutumu onun meşrutiyetini giderek kaybettiren en önemli etkenlerden biri oldu. Toplum işgal karşısındaki tutumundan dolayı hükümeti devamlı bir biçimde sorumlu görmüştür. Hükümet yaptığı açıklama ile olayı "idare-i maslahatçı" bir politika ile geçiştirmeyi amaçladı. İzmir'in itilaf güçlerince işgal edilmesine bir şey demiyeceğini, fakat Yunan işgalini "tasvib edemiyeceğini" bildiriyordu. Çünkü, kent nüfusunun % 83'ünü Türkler temsil ediyordu.[5]

Bilindiği üzere, İzmir 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan tarafından işgal edildi. İşgal komutanı Albay Zafiryo, o gün yayınladığı bildiride, işgalin gerekçelerini açıklıyordu.[6]

"Müttefiklerinin inzimamı muvafakatiyle hareket eden hükümet-i metbuumdan telakki eylediğim emir mucibince İzmir ve civarının işgal-i askeriyesine mübaşeret ediyorum. İşgalden maksad kavanin-i mevcudenin hüsn-ü muhafaza ve himayesi suretiyle umumi ahalinin refahını te'mindir. Ma'haza üç bin seneden beri Yunanistan ile güna gün esbabdan dolayı merbut bulunan iş bu arazi hakkında müzake-yi düveliyece ittihazına intizar olunan karardan evvel isti'cal etmek fikir ve maksadı külliyen mevcud değildir. Bersabık vezaifini ifada devam edecek olan devair-i mülkiye ve diniye me'murları vazifelerinin icra' ve teshili ve asayişin te'mini hususunda her an kuvve-yi askeriyenin muavenetini taleb ediyorlar."

İşgal olayı üzerine gelişmeleri değerlendirmek amacıyla Meclis-i Vükela bir toplantı yapmış ve uzun görüşmeler sonunda İzmir'e ilişkin hazırladığı "milli, tarihi hak-

ılarımızı müdafaaten gayet mühim ve tarihi" bir notayı, Başbakan Fevzi Paşa İtilaf mümessillerine vermiştir.[7] Nota aynen şöyleydi:[8]

"Taraf-ı asilanelerinin Düvel-i Müttefika namına tebliğ buyurulan 14 Mayıs 1919 tarih ve 1913 numaralı takrirde Paris Kongresi'nin İzmir istihkamatının Düvel-i Müttefika asakiri tarafından işgali hakkındaki kararı tebliğ ve işgal talebinin mütareke muvakelenamesinin yedinci maddesi ahkamına tevfikan vaki olduğu ilaveten beyan buyurulmuştur.

Dünden beri İzmir valisinden varid olan müteadid telgrafnamelerden şekl-i işgalin tebdil ettiği (salifüzzikr takrir de beyan edilmiş olan işgalin tebdil olunduğu) anlaşılmıştır. Ve fi'lhakika asaletlü amiral Galtrop Cenabları Yunan askerinin şehre dahul olduğunu valiye tebliğ etmiştir.

Hükümet, Osmaniye-yi Devlet'in Akdeniz vilayetinin halihazırında böyle bir tedbiri mühik gösterecek hiç bir sebep bulunmadığını evvel ve evvel beyan eylemeği vazife addeder.

Düvel-i Mu'telife bir lahza bile şuphe etmediğim hissiyat-ı adl ve musfetleri iktizasınca, hükümet-i seniyyenin askerimizin mevcudiyyeti tezyid etmek hakkında iki aydan beri vaki olan metalib-i müh'ka ve mekerresini kabul eylemiş olsalardı, vilayet-i mezkürede emn ü asayiş daha mükemmel bir suretde temin edilmiş olur idi. Şimdiye kadar cevapsız kalan teklifimiz mucibince silah altında 70.000 kişi bulunduracak iken elhalet-i hazihi hayli vasi bir saha dahilinde dağılmış olmak üzere ancak 40.000 kişi vardır. Hükümet-i Osmaniyye Paris Konferansının kararına muhalefet etmez: Fakat Yunan askeri tarafından vaki olacak bir işgale... rıza gösteremez. Çünkü Devlet-i Osmaniye'nin eczayı dahiliyesinden olan bu Asya şehrinin ne örfen, ne tarihen, ne de coğrafya noktayı nazarından hükümet-i hazırasıyla (işgal hükümeti) hiç bir münasebeti yoktur. Eğer mülahazat-ı tarihiye bir hak teşkil edebilirse Bahr-i Sefid sevahilinin bir çok mahallatının da aynı hale duçar olması iktiza eder. Kurun-u Kadime tarihini ihtiyarsızlaştırmak hiçbir suret-i hale mebni olmaktan başka hercömerci tezyid

Millet-i Osmaniyye istemeyerek sürüklendiği bu harb-i afetengizin neticesi olarak duçar olduğu felaketin derece-i vüsatı hakkında hiç bir zaman hayale kapılmamıştır. Fakat Millet-i Osmaniyyeyi yeis ve nomidiye sevk eden hiçbir yerde teb-ayı sabıkasından, kendisinin onlara göstermiş olduğu hissiyat-ı alicenabaneye muvafık bir muamele görmemiş olmasıdır. Türk kavmi iki asırdan beri daire-yi muhtariyetinden hariç bırakılan yerlerin cümlesinde bütün müessesatının, emlakinin, camilerinin, mekteblerinin; hasılı bütün mevcudiyet–i milliyesine varıncaya kadar herşeyin mahv olduğunu gördüğü halde cebr ve şiddetin hakka karşı muzafferane mubareze ettiği zamanlarda bile idare-yi Osmaniyyeye tabi olan milletlerin kendilerince aziz ve kıymetdar olan hissiyatlarına riayet etmiştir.

Devlet-i Osmaniyyenin her tarafından gönderilen bir çok telgrafnameler bu fikri teyid etmektedirler. Binaberin millet-i Osmaniyye hakkında tarihin en fena ve gayr-i müsaid devresini değil hey-et-i umumiyesi nazar-ı dikkate alarak hüküm vermek kaideyi adl ve hakkaniyyete daha muvafık olur."

Hükümet yaptığı yazılı protestoyu tarihi, coğrafi ve hukuksal temellere dayandırmak istiyordu. Hükümete göre, İzmir'in müttefiklere işgali önemli değildi; fakat Yunanlılar'ın işgali kabul olunamazdı. Hükümeti müttefikler bu hareketleriyle "gücendirmişlerdi". Oysa Osmanlı Devleti artık güçsüzdü. Devlet hasımlarına "saygı duyuracak" yeteneğini çok önceden kaybetmişti. Mustafa Kemal bu gerçeği daha o günlerde çok iyi anlamıştı. Nitekim Söylev'de de vurguladığı gibi, kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmazdı.[9]

1919 yılının Ocak ayından itibaren basında enine boyuna tartışılan işgal tehlikesi gerçekleşince ülke yeni bir gerilim ve heyecan ortamına sürüklendi. Türk halkı olayı hiç bir zaman kabullenmek istemedi. Yunanistanlı işgalciler yayınladıkları bildirilerin tersi bir uygulama içine girdiler. İzmirde "facialar" birbirini izledi. Askerlik Şubesi Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey, Gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres), Tüccar Bakırcızade Hafız Sabri Bey, ayrıca otuzdan fazla subay şehit edildi.[10] Yunanlılar işgalin ilk günü 400, yalnız ilk iki günde ise 4-5.000 dolaylarında Türk'ü öldürmüşlerdi.[11] Kentte tam bir terör havası estirilmiş, halk ya süngülenmiş ya da kurşunlanarak öldürülmüştü. Güzelyalı, Küçükyalı, Göztepe semtlerinde oturan Türk ailelerinin malları yağmalandı, halkın namusuna saldırıldı.[12]

Yunanlılar bir hafta içinde şehrin tamamını ele geçirdiler ve çevre ilçe ve köylerde de bu süre içinde işgallerini sürdürdüler. İşgalin etkisi Anadolunun dışına da taştı. İzmir'de yapılan katliam, İngiltere parlamentosunda sert tartışmalara neden oldu.[13]

İşgal olayını İzmir Redd-i İlhak Derneği tüm Batı Anadolu il ve ilçelerine duyurmuştur. İşgalin yankıları Ayvalık, Edremit ve Burhaniye kasabalarında, ayrıca Karesi sancağında halkı ve yöneticileri derin bir kaygıya yöneltti. Edremit'te daha önce, 17 Mart 1919 tarihinde Redd-i İlhak Derneği kurulmuştu.[14] İşgal olayı Edremitte duyulunca kentin ileri gelenleri olayları değerlendirmek amacıyla bir toplantı yaptı. Toplantıya Seyitzade Seyit Bey, Hidayet Efe, Dramalı Cemali Bey, Kazak İsmail Efendi katılmışlardır. Kuzeybatı Anadolu Kasabalarından Burhaniyede de eski Edremit kaymakamı Hamdi Bey'in önderliğinde bir Redd-i İlhak heyeti oluşturuldu. Bu kurula müderris Şükrü Efendi, iaşe sorumlusu Hacı Tali Bey, Müftü Mehmet Bey, fabrikatör Ali Osman Ağa ve Hakkı Bey üye olmuşlardı. Bu kişiler aralarında bir görev bölüşümü yaparak, yörede sivil örgütlenmenin temellerini atmışlardır.[16]

Hükümet işgal olayının memlekette meydana getirdiği üzüntülü ve kötümser havayı gidermek ve mahalli yöneticileri de "uyutmak" amacıyla Balıkesir mutasarrıflığına gönderdiği 17 mayıs 1919 tarihli telgrafta şu görüşlerini bildi-

riyordu.[17]

"İzmir'in Yunan askeri tarafından işgalini hükümet, Düvel-i Mütelife mümessilleri nezdinde şiddetle protesto etmiştir. Bu protestonun Paris ve Londraya tebliğ edilmiş olduğuna şüphe yoktur. Kuvve-i galibeye mukavemet-i maddiye mümkün değildir. Fakat bu kuvvete serfüru etmek hiçbir vakit hakkından fariğ olmak manasını tazammun etmez. Maamafih böyle mühlik anlarda akıbetin tavazzuhuna intizaren vekar ve sekineti muhafaza etmek de bir vazife-i vatanperveri ve bir mükellefiyettir. Ahalinin her tarafda görülen tezahürat-ı vatanperverrnesi şayan-ı takdirdir. Ancak, hükümet bunun şu anda sükunetle ifasını ve mesela Dersaadet İtilaf mümessillerine ve amireka mümessiline telgrafnameler keşidesi suretiyle ifasını daha muvafık görüyor. Diğer cihelden İzmir'den bu gece alınan haberlere nazaran yedi saat devam eden işgal ameliyesinden sonra muhabere-i telgrafiyyenin teessüs ettiği, hükümet-i mülkiyemizin tekrar ifayı vazifeye başladığı ve en bariz alaim-i hakimiyyet olan polis ve jandarmamızın vazifesini ifaya devam eylediği anlaşılmış olduğundan bu cihetlerin dahi oradaki hamiyyetmendane beyanı suretiyle teskini heyecanlarına himmet buyrulması."

Öte yandan Balıkesir mutasarrıfı Hilmi (Ergeneli) Bey, 17 Mayıs Cumartesi günü Ayvalık kaymakamı Osman Nuri Bey'le telgraf makinesi başında görüşmüş, İzmir işgali ve Kuzeybatı Anadolu kıyıları, özellikle Ayvalık hakkında bilgi edinmek istemiştir. Ayvalık kaymakamına göre İzmir olayları, *"iki beyinsiz adamın yüzünden masum ahaliden de bir hayli maktul ve mecruh vukua gelmiştir"*, biçiminde yorumlanmıştı, Kaymakamın yöre hakkında verdiği bilgilerde, *"... Bergama'nın heyecanı dahi ziyade olduğu ve oraca da mukavemet vukuu hissolunuyor. Edremiti dahi iyi görmüyorum. Bugün Zeytinlik karyesinden Pomak muhacirleri hemşehrilik dolayısıyla bana adam göndermişler, ne yapacaklarını soruyorlar. Bittabi selametin sükun ve iteat olduğu nasayihinde bulundum. Lakin Edremit'de ve belki Burhaniye'de de bazı tahrikat olduğu anlaşılıyor. Şu sırada bu iki mühim kazanın iyi idare me'murlarından mahrumiyeti cidden dai-i mehaliktir. Bizim Rumlarda şimdilik her vakitden ziyade bir sükun görülüyor. Hükumete riayet ve itaatde kusur etmiyorlar. Kazamızda yanlız yüz elli hane kadar Kolaşın'lı Boşnak muhacirlerini havi olan Küçükköy ahvalinden korkulur. Akşam o civardaki kışladan gelmekte olan askeri mekkare efradının hayvanları boşanarak mezkur kariyeye kaçmış ve askerler tarafından takip edilmiş oldukları esnada jandarma devriyemiz tarafından hataen asker üzerine ateş edilmişse de yanlışlık derhal anlaşılarak lehülhamd bir kaza olmamışdır. Geçen gün bu köye İngiliz kumandanı ile beraber gittik ve her iki tarafa da bir hayli nasayihte bulunduk ise de Rumlar gene Boşnaklardan şikayette bulunduklarından yarın da gideceğim. Evvelki gün kazamıza hemcivar olan Ayazmend köylerini de dolaşmışdık. Bunlar tarafından bir tehlike melhuz değildir. Gömeç köylerinde bir hayli Boşnak ve adalı müslümanlar bulunduğundan, o taraftan bir parça korku vardır. Lakin mahalli hükumet, tedabir-i ciddiye ile teskin-i ezhana kudretyap olabilir. Çünki yerli ahaliyi bu gibi tahrikata müsteid görmedim"*, deniliyor.[18]

Kaymakamın açıklamalarından anlaşılacağı üzere, izlenen politika, halk işgal olaylarına karşı sessiz kalsın, tahrike kapılmasın, nasıl olsa hükumet kuvvetleri bu durum karşısında gerekeni yapacaktır, şeklindeydi. Aynı kaynaklı bilgilere göre Boşnak muhacirleri işgale karşı daha duyarlıydılar. Bu doğal bir olguydu. Makedonya'da yüzyıllarca yaşadıkları, atalarının doğup büyüdüğü ve mezarlarının bulunduğu "vatan" dedikleri toprakları terketmek zorunda bırakılmışlardı. Bu olgular çoğunlukla Balkan savaşlarının bir sonucuydu. Onlar, son olarak Anadolu'ya sığınmışlardı. Savaşmaktan başka çareleri yoktu.

Resmi yetkililer konuya örneklediğimiz biçimlerde yaklaşırken, Ayvalıktaki memurlardan Sansür Ali Bey İzmir işgalinin kasabaya yansıma biçimini ve alınacak önlemleri eski Edremit kaymakamı Köprülü Hamdi Bey'e yazdığı 16.5.1919 tarihli mektupta şöyle açıklamıyordu.[19];

"Dün İzmir işgal edildi. Bugün de İngilizlerle teması olan bir Rumdan ikinci hedefin burası olduğunu öğrendim. Körfezde çok ciddi bir savunma hattı kurmak gerekiyor. Mıntıka kumandanı müteredditt, İzmir faciası onu harakete getiremiyor. Ne emir alırsam onu yaparım diyor. Kaymakam İngiliz mümessilinin eteğinden ayrılmıyor. Rumlar adamakıllı gemi azıya aldılar. Kudurdular. Bereket versin ki çok ödlek keratalar. Buradaki komutanla sen mutlaka temasa geç. Ben burada çalışacağım bana hareketlerini bildir." Sansür Ali Bey, Ayvalık postanesinde görevli bir memurdu. Gelişmeleri yakından izliyordu. Rumca bildiği için değişik şekillerde bilgi elde edebiliyordu. Mektupta Ayvalık'ın işgal edileceği belirtilmişti ve bu doğruydu. Avrupa basını Paris Konferansı devam ederken Türkleri ve Yunanlıları sürekli heyecanlandıracak yazılar yazmıştı. Yunanistan'ın Anadolu'ya asker göndermesinin hipotezleri niteliğindeydi bu yazılar. Bunlardan 24 Mart 1919 tarihli *Times* gazetesinde Dr. Ronald Burrows, yazdığı makalede, *"İzmir kenti ile Ayvalık'ta nüfus çoğunluğunun Rumlarda bulunduğunu, göç edenler yerlerine dönecek olurlarsa bu çoğunluğun tüm Batı Anadolu için geçerli olacağı"* savını ileri sürüyordu.[20] Ve "üçler" sonuçta, İzmirle birlikte Ayvalık'ın ve "haritada gösterilen yerlerin" Yunanistan'ın fiilen egemenliğine verilmesini kararlaştırmışlardı.[21] Bu kararlar yöreye yansımış olacak ki, Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey'in Balıkesir mutasarrıfına verdiği bilgiler arasında Ayvalığın işgalinden de söz edilmişti.[22]

Ayvalık'ta, İzmirin işgal edildiği gün, 15 Mayıs 1915 tarihinde, Helli adındaki bir Yunanistan torpidosu limandan ayrılmıştı. Torpido 20 Mayıs günü yeniden Ayvalık limanına yaklaştı. Beraberinde, deniz ve piyade ek kuvvetleri taşıyan bir gemi de getirdi. Mıntıka komutanı Ali Bey'e göre

gelen Yunanlılar 14.000 kişilik bir nüfusa sahip olan Rum halktan 2.000'ini silahlandırabileceklerdi.[23]

Helli torpidosu bir kızılhaç bayrağı çekmişti. Sözde Ayvalıklı Rum göçmenlere yiyecek ve giyecek getirmişti. Bu sırada Rumlar çeşitli taşkınlıklar çıkartıyorlardı. Torpidoya gönderdikleri dövizde "Esir Kardeşlerin Özgür Kardeşlere Hediyesidir" ifadesi dikkat çeki ci nitelikteydi. Sansör Ali Bey'in Rumlardan öğrendiği bilgilere göre, kızılhaç malzemesi diye kasabaya çıkarılmak istenen şeyler gerçekte silah ve cephane idi. Osmanlı gümrük görevlileri, Yunanistan gemilerinin getirdikleri malzemelerin, savaş malzemeleri olduğunu "anlamaları" üzerine kasabaya çıkartılmasına izin vermemişlerdir. Bunun üzerine Yunanistan gemileri o gün limanı terketmişler, ertesi günü tekrar gelmişlerdi. Gemide bulunan İngiliz mümessili gümrük görevlilerinin azledildiğini bildiren bir "resmi" belgeyi beraberinde getirmiştir. Kaymakam emri anında uygulamış, şehirdeki bazı binalara Yunanistan bayrağı çekilmiştir. Gerilimli günlerini yaşayan kasabada, Rum kadınlar bayraklar hazırlıyorlar ve erkekler de silahlanıyorlardı.[24]

Kafilede bulunan İngiltere mümessili H. Smith kasabaya bir "fatih" gibi çıkmıştır. Kaymakam ve memurlar toplanmış ve onlara hareketler yapmıştır. Konuşmaları dinlemiş olan memurlardan sandık emini Hüseyin Bey'in anlattıklarına göre, Smith şunları söylemiştir.[25]

"Hırsız Türkler, vahşi Türkler. Burada yerleşmiş olan zavallı insanları soyar öldürürsünüz, değil mi? Fakat işte İngiliz hükumet-i adilesi sizden bunların hesabını soruyor. Artık o zaman gelmiştir. Sizden öyle bir intikam alınacaktır ki sizi, size esir olanlarla, tedib ettireceğiz. Bundan sonra hükümranlığı, hükumeti rüyada bile göremiyeceksiniz. Çingeneler gibi ortada hükumetsiz sürüneceksiniz..."

Kaymakam Osman Nuri Bey, Smith'in konuşmalarını, ancak tasdik eden bir tavır takınmıştır. İngiltere temsilcisine karşı sert bir tepki 172. Alay ve Mıntıka Komutanı Ali Bey'den gelmiştir. Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey, yaver subayını göndererek "Ayvalığın henüz Osmanlı hakimiyeti altında olduğunu, İngiltere'nin kendisine, memurlara hakaret etmesi için bir emir vermiş olamayacağını ve yirmi dört saat içinde kesinlikle şehri terketmesini" hatırlatmıştır.[26]

Ancak Ayvalık'ta olaylar yatışmamış, durum giderek daha da tehlikeli boyutlara varmıştır. Sansür Ali Bey'in, Hamdi Bey'e yazdığı 24.5.1919 tarihli mektupta, Rum çevrelerince şehrin işgalinin an meselesi olduğu, 172. Alayın fena bir görüntü içinde bulunduğu, çoğu Arap asıllı subayların kaçtığı, kendisinin kasabayı terketmesi için kaymakam tarafından tehdit edildiği konularını anlatıyordu.[27]

Kasabadaki sosyal, askeri ve politik ortamı kaymakam 18 Mayıs 1919 tarihinde çektiği telgrafla mutasarrıflığa şöyle bildirmişti.[28]

"Ahval kesb-i vehamet etmiştir. Ayvalığın işgal edileceği anlaşılıyor. Her ne kadar resmi bir tebliğ yoksa da akşamdan beri 10 jandarma firar etti. Hükumet her türlü vasıta-i icraiyye ve inzibatiyyeden mahrumdur. Bu sabah cami imamı ile diğer üç müslüman hanesi bir takım Rumlar tarafından yağma edilmiştir. Bir polis ile gönderilen dört asker de biz bu işle başa çıkamayız diye, polisi terk ve Mıntıka dairesine savuşmuşlardır. Bugün kasaba dahilinde temin-i sükun için mes'uliyetim tahtında istihdamı edilmek üzere asker istedim. Kabil-i isti'mal mevcudum ancak yüz kişiden ibaret olduğu ve bunların da mıntıkadan ayrılmalarının mümkün olmadığı gibi askerin işe müdahale ettirilmesinde bir takım hezele tarafından üzerlerine ateş edilerek mukabeleten büyük bir yangının zuhuruna sebebiyet verilmiş olacağı bildirildi. İngiliz kumandanı Hadkinson bey de bu mütalaadadır. Kan çıkacak olursa pek fena olacaktır. Bendeniz de gerek Mıntıka, gerekse İngiliz kumandanlarının mütalaasının varit görüyorum. Esasen işgal edileceği anlaşılan bir memlekette anarşi ihdası ile katl-i nüfusa sebebiyet vermek muvafık-ı akl ü basiret olamasa gerektir. Son karar, bugün islam ailelerinin bir kısmı asker muhafazası altında Gömec'e naklettirileceklerdir. Kalan aileler de İngiliz kumandanının hanesi karşısında bir haneye naklolunarak Salib-i ahmer heyeti tarafından muhafaza ettirilecek ve onlar da yarın naklolunacaklardır. Me'murin geceleri mıntıkada kalmak suretiyle vazifelerine devam ettirilecek ve nihayet şehri ve askerlerin ihraç emri verilecek olursa, cümleniz birlikte askerlele birlikte dahile çekileceğiz. Bu suret tensib olunduğu takdirde hemen icrasına teşebbüs edilmek üzere emirlerinize muntazırım."

Aslında Kaymakam Bey'in görüşlerini yönlendiren Hadkinson'du. Kaymakam kendini işgale göre hazırlamıştı. Yarbay Ali Bey, yalnız kaymakamdan kuşkulanmıyor, mutasarrıfa karşı da açık bir politika izlemiyordu. Bunda haksız değildi. Devir Hürriyet ve İtilafçıların dönemiydi. Yarbay Ali Bey telgraf görüşmeleri sonucu Karesi mutasarrıfı Hilmi Bey'in vatansever ve direnme yanlısı birisi olduğunu anlayınca ona, *"Hamiyyet-i vataniyye ve diniyemi şimdiye kadar isbat ettim, Allah gene utandırmayacaktır"* diyerek gizlediği duygularını ve savunma fikrinde olduğunu bildirmekten çekinmemiştir.[29]

İzmir'in işgalini izleyen günlerde Ayvalık kasabası karışıklıklar içinde iken, 172. Alayın bağlı bulunduğu 56. Tümen Komutanı (17. Kolorduya bağlıydı) Hürrem imzasıyla gönderilen, 20 mayıs 1919 tarihli yazıda Ayvalık Mıntıka komutanından, *"Elyevm kıtaatınızın ahval-i hazırası hakkında malumatın sürat-i iş'arı"* isteniliyordu.[30]

İzmir'in işgali sırasında karargahı İzmir'de bulunan 17. Kolordu personeli, Komutan Nadir Paşa ve Vali İzzet Bey'in tutumu nedeniyle savaşmadan kenti Yunanistan kuvvetlerine bırakmıştı. Bunda hükumetin güttüğü politika da etkili olmuştu. Kolordu artık tutsak edilmiş durumdaydı. İşgalci kuvvetlerin elinde tutsak bulunan 56. Tümen komutanı Albay Hür-

rem bey aracılığıyla, Yunanlılar Ayvalık'taki askeri kuvvetlerin durumunu öğrenmek istiyorlardı. İzmir'de olduğu gibi Ayvalık'ta çıkarılmak istenen karışıklıkla bir hayli başarı elde eden işgalciler, bu kez Ayvalığı işgal planları hazırlıyorlardı. 172. Alay ve Mıntıka Komutanı Ali (Çetinkaya) Bey gelişmelerin bilincindeydi. 56. Tümen komutanlığına gönderdiği 20-21 Mayıs 1919 tarihli cevabı yazıda şöyle diyordu.[31]

"Alayın herbir ferdi demirden bir kal'a gibi yerinde sabitdir. Her türlü hıyanet hareketlere mukabeleye amadedir. Büyük bir hamiyet ve hiss-i fedakari ile meşbu' olan alayın ve mıntıkam dahilinde bulunan efrad-ı millet namına arz-ı ma'lumata şitaban olurum."

İzmir'deki 17. Kolordunun tüm personeliyle tutsak edilmesi Genelkurmay ve Harbiye Nezareti'nce, Kolordunun yeniden konuşlandırılmasına gerek duyuldu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut paşa tarafından gönderilen genelgeye,[32] birliklerin ve komutanların yerleri yeniden düzenleniyordu. Genelgeye göre, Trakyadaki 14. Kolordu Balıkesir'e veriliyordu. İzmir'deki 56. Fırka bu kolorduya bağlanmıştı. Fırka komutanı kolorduya vekalet etmiyecekti. Albay Hürrem Bey, İstanbul'a gelecekti. Gerçekte bu konumdaki tümen komutanının bir yetkisi kalmamıştı. Yeni konumlandırılmaya göre Ayvalık'taki 172. Alay 14. Kolordunun emrine verilmişti.

Ayvalık kasabasının da işgal edilmesi, önce de belirttiğimiz gibi, 6 Mayıs 1919 tarihinde Paris Konferansında kararlaştırılmıştı. Bu konu 21 Mayıs 1919'da Venizelos tarafından İzmir Olağanüstü Komiserliği'ne gönderilen bir yazıyla uygulamaya geçirilmek isteniyordu.

İşte bu ortamda 17. Kolordu'yu yeniden kurmak amacıyla Albay Bekir Sami Bey, 56. Tümen Komutanı ve 17. Kolordu Komutan Vekili olarak ve merkezi Akhisar-Salihli yöreleri olmak üzere yeni görevine, 21 Mayıs 1919'dan itibaren başladı. Ayvalık'taki 172. Alay Komutanı Ali Bey, İzmirin işgalinden dokuz gün sonra bölgesindeki gelişmeleri, yeni oluşturulan 17. Kolordu Komutanlığına gönderdiği 24 Mayıs 1919 tarihli ayrıntılı bir raporla şöyle bildiriliyordu.[33]

"Ötedenberi Ayvalıkta bir Yunan salib-i ahmer hey-eti ve bir de limanda daimi bir torpidosu vardır. Bu hey'et zahiren ahalinin ahval-i sıhhiyesini ıslah ve muavenet eyliyecektir. İzmirin işgali günlerinde bu hey'etin tahrikatı eseri olarak Rumlar bazı İslam ahali ve me'murların evlerine taarruz ve eşyalarını yağmaya başladılar ve beş on hanenin firarına sebep oldular. Mülkiye hapishanesindeki mahpusların da nümayişle salıverilmesini te'min etdiler. Askerden dahi tek tük tesadüf etdiklerine eseri taarruz gösterdiler. Halbuki ilk günlerde bir def'a aldığımız emirde sopalı bulundurmaklığımız emir olunuyordu. Vakayi-i ma'ruza üzerine jandarmalardan bir gurubun firar etmiş olması artık tamamen vaz'iyeti kuva-yı askeriye ile hakim olmak ve tarafımdan idare-yi örfiye ahkamı teşdid edilerek derhal sükun ve asayiş iade ve mütecavizler şiddetle takip edilmeğe başlandı. Yağmagirlerden ba'zıları derdest olundu ve olunmaktadır. Beş günden beriişbu sükun devam etmektedir. Bir taraftan Ayvalığın dahi Yunanlılar tarafından işgali neş'esi biraz söndü. Ancak Yunan salibi ahmeri müretteb ve mukayetdir. Ve her fırsatda münasebetsizlik yapmak istemektedirler.

Fazla esliha ve mühimmatımız derhal gerileri nakl ve taht-ı emniyeti alınmışdır. Ve Yunanlılar tarafından vukua gelecek gasbane bir harakete karşı yapılacak muamele ve mukabele nazar-ı dikkate alınmıştır.

Alayın mevcud zabitan ve efradının kuvve-yi ma'neviyesi fevkaladedir. Ancak mıntıkanın vüs'atı asayiş ve vezayif-i inzibatiyenin kesret ve ehemmiyeti dolayısıyla ikmal ve takviyeye ihtiyac-ı katii vardır. Asker kuvve-yi ma'neviyesinin fazla ve vazifeye mecbur tutulmaktadır. Bu husus ehemmiyetle ma'ruzdur."

Yarbay Ali Bey, bir durum raporu veriyor, aldığı ve alacağı önlemleri belirtiyordu. Ayrıca Kolordu Komutanından yardımcı kuvvet istiyordu. Ancak 17. Kolordu, yoktan yeniden oluşturulma düzeni içindeydi. Bu aşamada kolordunun yanlızca adı vardı. Albay Bekir Sami Bey, 172. Alay ve Ayvalık Mıntıka Komutanı'na 28.5.1919 tarihli gönderdiği cevabı yazıda,[34] *"Görülecek büyük işlere karşı elimizde pek az muvazzaf Türk kıtaatı mevcutdur. Muvafık bir cereyan vermekle muvaffak olduğumuz Ayvalık işgali meselesinde lüzum hissedeceğiniz icraatı mümkün olduğu kadar az zayiatla bilhassa milis kuvvetleriyle yapmanızı pek rica edcrim."*

İzmir işgali günlerinden sonra Ayvalık kasabası, Balıkesir sancağının üzerinde en çok durduğu yerlerden biriydi. Hatta bu durum mütareke süresince devam etmişti. Ayvalık'taki karışıklıklar, kızılhaç kurulu, Rumların gösteri, yağmacılık ve öldürme hareketleri mutasarrıflık kanalıyla İstanbul'a bildiriliyordu. Ayvalık'a gelip şehri karıştıran, yönetimi başarısızlığa uğratanlar, gerçekte işgal güçlerinin yanlızca öncüleriydi. Üstelik kaymakam Osman Nuri Bey, mutasarrıf Hilmi Bey'e göre, kasabada meydana gelen olayları çarpıtarak vermekteydi.[35] İlçe kaymakamı kişisel güvencesini İngiliz mümessili Hadkinson'a bağlamış gibiydi. Asayiş olaylarına daha çok Rumlardan yana tavır alır bir görünüm sergilemekteydi. Bu durumun kendisine pratik yararları da yok değildi. İzmir gibi Ayvalık da işgal edilecekti, vaziyeti idare ederek görevinde kalabilirdi ileride. Kaymakamın bu siyaseti yürütmesinde Bab-ı Ali'nin de payı az olmadı. Burada şu konuyu özellikle vurgulamakta yarar vardır: subayların yanında işgal olaylarına karşı tavır alan bürokratlar da olmuştur. Ancak, Osman Nuri Bey gibilerin sayısı Türkiye genelinde büyük bir yekün tutmamaktadır.

Yarbay Ali Bey bir yandan birliğinin düzenini ve Ayvalığın güvenliğini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan sivil örgütlenmeye de büyük önem verdi. Bu konuda önemli görevler üstlenen kişiler a-

rasında Köprülülü Hamdi Bey, Hacı Tali Bey, Postane müdürü Hacı Zihni gibi isimler etkili olmuştur. Örgütlemede silah ve cephane sağlaması, milis kuvvetlerinin oluşturulması, işgale karşı direnişin nasıl yapılacağı gibi konular görüşülmüştür. Bu sivil kişilerle yürütülen görüşmelerden biri 25 Mayıs 1919 tarihinde Ayvalık hükumet binasında yapılmıştır.[36]

İzmir'in işgali ve bu konuda hükümetin tutumu halk üzerinde pasif bir etki yaptı. 15 Mayıs ile 29 Mayıs tarihleri arasında tüm Batı Anadolu'da suskunluk ve teslimiyet dönemi yaşandı. Genel olarak değerlendiğinde askeri ve sivil idarede milli direnişe eğilim gösterenlerin sayısı önemsenmiyecek boyutlarda değildi. O günlerde Genelkurmay ve Harbiye Nezareti daha duyarlı görünüyordu.

Kurmay Albay Rahmi Apak'a göre, Damat Ferit Paşa hükumetinin Genel kurmay Başkanı Cevat ve Harbiye Nazırı ise Şevket Turgut Paşalardı. Bu kişiler memlekete karşı İngilizler ve Padişah tarafından koordineli bir "suikast" düzenlendiğinin bilincindeydiler. Ve bu nedenle, en güvendikleri kişileri mayıs ayının başlarından itibaren önemli görevlere getirdiler.[37] Bu cümleden olarak Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığına Kazım (Karabekir) Paşa, Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlığna Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Sivas'taki 3. Kolorduya Albay Re'fet Bey, Edirne'deki 1. kolordu'ya Albay Cafer Tayyar Bey, merkezi İstanbul'da bulunan 10. Kafkas Tümeni'ne Yarbay Çolak Kemal, Bursa'daki 56. Tümen Komutanlığı'na Albay Bekir Sami Bey, 14. Kolordu Komutanlığına Yusuf İzzet Paşa, Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanlığı'na Albay Kazım (Özalp) Bey ve 9. Ordu Müfettişliği'ne Mustafa Kemal Paşa atanmışlardı. 172. Alay Komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey, bu görevine 1919 Mayısının başlarında atanmış olmalıydı. Göreve atanacağı günlerde İzmir'e uğramış ve arkadaşları[38] olan jandarma subayları Albay Avni Bey ve Yüzbaşı Edip'le de görüşmüştü.

Bu atamalar ulusal direniş konusunda örgütlenmelerin bir çekirdeği niteliğindeydi. Adı geçen komutanlar, seçkinler veya üst yöneticiler olarak yer aldılar. Ayrımsız hepsi de ekonomik güçten yoksundular. Bu durum Türk Kurtuluş Savaşı'nı yürütecek kadronun genel görüntüsüydü. O nedenle subay ve bürokrat kadro ekonomik gücü ellerinde bulunduran eşrafla işbirliği yapmak zorunluğunu duydular. Türk kökenli Osmanlı eşrafı, ülkedeki sanayi kuruluşlarının ancak 1/5'ine sahipti.[39]

Sivil idarede ise Balıkesir mutasarrıfı Hilmi Bey, Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey (İtilafçı), Burhaniye Kaymakamı Özdemir Salim Bey, Edremit Kaymakamı Necip Bey (İtilafçı) üst yönetimde görev almışlardı. ☆

Selahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1987, s. 51-52

Ahenk, 15 Mayıs 1919, Sonyel *Türk Kurtuluş...*, s. 53

Cengiz Orhonlu, "Yunan işgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları tehcir'in sonuçları Hakkında bazı Düsünceler" *Belleten*. XXXVII. Ankara, 1973 s. 485

Orhonlu, "Yunan İşgalinin..." s 485-486

Ahenk, 25 Mayıs 1919, Orhonlu, "Yunan İşgalinin...", s. 486

Ahenk, 17 Mayıs 1919

Ahenk, 18 Mayıs 1919

Ahenk, 25 Mayıs 1919

Nutuk, II. İstanbul 1971, s. 645 İşgallere karşı Mustafa Kemal'in nasıl bir politika izlediği konusu ile ilgili olarak, 26/27 Ekim 1919 tarihinde 13. Kolorduya çektiği şu telgraf anlamlıdır. *"Urfa, Maraş ve Antep'in İngilizler tarafından Fransızlara devredileceği Avrupa basınının yayınlarından anlaşılıyor. Bu muamele, Avrupa devletlerinden hala, milletimizi haklarını korumaktan aciz hayvan mertebesinde telakki eylemelerinden çıkmaktadır. Bütün milletimizin arzusuyla (..) Urfa, Maraş ve Ayıntabı Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler bile, onları orada barındırmamak için her tedbire hemen baş vurmak gerekmektedir."* Bzk. Bıyıkoğlu, *Atatürk Anadolu*da, Ankara, 1959 s. 56.

Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, II. İstanbul, 1937 s.3, Orhonlu, "Yunan İşgalinin..." s. 486; Bayram Bayraktar Denizli Kuva-yı Milliyesi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1986, s.6.

Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti i*, İzmir, 1982, s. 141.

Ömer Sami Coşar, *İstiklal Savaşı* 17 Mayıs 1919.

Sonyel, *Turk Kurtuluş ...*, s. 54.

Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I. Ankara, 1986, s. 176.

Zeynel Kozanoğlu, *Hamdi Bey ve Akbaş Baskını*, Ankara, 1970, s. 24-25

Giyas Yetkin "Akbaş Cephanelikleri Nasıl Basıldı Nasıl Boşaltıldı". *Son Telgraf* 30 ekim 1951.

Hilmi Ergeneli "1919 Ayvalık Savunması ile ilgili Anılar", *Belleten*, C. 48, Sayı: 189-190 Ankara, 1985, s. 175.

Ergeneli, "Ayvalık Savunması", s. 174-175

Yetkin, "Akbaş Cephanelikleri. ", 31 Ekim 1 Kasım 1951; Kamil Su, *Köprülü Hamdi Bey Ve Akbaş Cephaneliği olayı*, Ankara, 1984, s. 46. Sansür Ali Bey günümüz Ayvalıklı avukatlardan Vecdi Sansur'ün babasıdır.

Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I. Ankara, 1973, s 181

Gotthard Jaeschke *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1986, s. 82.

Ergeneli, "Ayvalık Savunması..", s. 175

Yetkin, "Akbaş Cephanelikleri..", 1 Kasım 1951; Hıfzı Erim, *Ayvalık Tarihi*, Ankara, 1948, s 70-71

Yetkin, "Akbaş Cephanelikleri..." 1 Kasım 1951; Kozanoğlu, *Hamdi Bey...* s 28-29

Yetkin, "Akbaş Cephanelikleri...", 1 Kasım 1951

Yetkin, "Akbaş Cephanelikleri...." 1 Kasim 1951.

Yetkin, "Akbaş Cephanelikleri.. ", 4 Kasım 1951

Ergeneli, "Ayvalık Savunması.. ", s. 178.

Ergeneli, "Ayvalık Savunması..", s. 181

Süvari Binbaşısı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi'nin Başında Milli Mücadele*, Ankara, 1928, s. 98

Süvari Binbaşısı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi'nin...* s 29; *TİH*, II, Ks. 1, Ankara, 1963, s. 98.

Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1942, s 31, Kazım Özalp, *Milli Mücadele*, I, Ankara, 1971, s. 12.

Bekir Sami Bey'in Anıları, I Defter, TTK Arşivi; *TİH*, II K. 1, s 95.

Bekir Sami Bey'in Anıları, I. Defter, TTKA.

Ergeneli, "Ayvalık Savunması...", s. 172-173.

Kozanoğlu, *Hamdi Bey...*, s. 31-32; Su, *Köprülü Hamdi Bey...*, s. 50-51.

Apak, *Garp Cephesi...* s. 40-41 Ayrıca bılgı için bkz. Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, III, s. 1138-1139.

Bayar, *Ben de yazdım* V, İst. 1967, s. 1648.

Erdeha, *Milli Mücadele'de...* s. 17-18.

Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt* -I-

HAKKI UYAR

Mahmut Esat Bozkurt, 1892-1943 yılları arasında yaşamış; Kurtuluş Savaşı başladığında hukuk doktorasını yaptığı İsviçre'den ülkesine dönmüş, İzmir (Selçuk) bölgesinde fiilen savaşa katılmış, birinci dönemden başlayarak T.B.M.M. ne üye seçilmiş, 1922-1924 yılları arasında Ekonomi Bakanlığı, 1924-1930 yılları arasında da Adalet Bakanlığı yapmıştır. [1]

Kurtuluş Savaşı sırasında da resmi yayın organı olan Hakimiyeti Milliye gazetesinde seri yazıları yayınlanmıştır. Ayrıca Ulus, Yeni Sabah ve İzmir'de Ahenk ve Saday-ı Hak gazetelerinde de yazıları çıkmıştır.

Mahmut Esat'ın Adalet Bakanlığı döneminde, Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, İcra ve İflas Kanunu, Mahkemeler Teşkilatı Kanunu, Kara ve Deniz Ticareti Kanunları, Ceza Mahkemeleri Usülü Kanunu, Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunu, Hakimler Kisve Kanunu gibi kanunlar yürürlüğe girdi.[2] Görüldüğü gibi Türk Hukuk Devrimi onun Adalet Bakanlığı döneminde gerçekleşmiştir.

Türk Devriminin önemli bir bölümü gerçekleştikten ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinden sonra Devrimin tam olarak yerleşmediği görülmüş, Devrimi yerleştirmek amacıyla 1930 da Halk Okuma Odaları, 1931 de Türk Tarih Kurumu, 1932 de Halkevleri, Türk Dil Kurumu, 1937 de Köy Eğitmenliği Örgütü, 1940 da Köy Enstitüleri ve Halkodaları kuruldu. Bunların yanısıra 1934 den itibaren üniversitede "İnkılap Tarihi Dersleri" okutulmaya başlandı.

O dönemi Mehmet Akçay şöyle anlatıyor!

"1933-34 yıllarında Mussolini'nin siyah gömleklileri ve Hitler'in nasyonal sosyalistlerinin şatafatlı gösterileri genç Cumhuriyetimizin üniversite gençliğini birden bire etkisi altına almıştı. Diğer taraftan Bolşeviklerin idealist görünüşleri de ilgi çekmeye başlamıştı. Buna karşı Müslümanlık, Ümmetçilik ve Irkçılık sloganları daha evvelki kuşakların dilinde yıpranmış ve gençliğe yeni bir ideoloji de verilmemişti. Bu durumda gençlik enerji ve heyecanlarını yöneltecek bir ideal bulamamanın huzursuzluğu içinde bunalmıştı. Faşizm, Nasyonel Sosyalizm ve Bolşevizm birden bire gençlik arasında yayıldı. Bir kısım gençler siyah gömlek giyip, Mussolini biçiminde selamlaşıyorlar, bir kısmı gamalı haç çiziyor, bir kısmı Nazım Hikmet'in şiirlerini ezberliyor ve birbirini yoldaş diye çağırıyorlardı. Darülfununun yerini henüz almış bulunan üniversite ise pasif ve bu akımlara seyirci durumunda idi.

Tam bu bunalımın kritik devresinde Atatürk, gençliğin imdadına yetişti. Bir sabah Mustafa Kemal'den gelen haber yayıldı. "Gazi" diyordu ki: Biz ne Faşist, ne Nasyonal Sosyalist ve ne de Bolşeviğiz, bizim doktrinimiz "Kemalizm"dir. Artık yabancı gençliğin karşısında o zamanın gençleri olarak bizim de bir idealimiz olmuş ve aşağılık duygusundan kurtulmuştuk.

(Atatürk)... üniversiteye "Devrim Tarihi" dersi koydurdu ve Mahmut Esat Bozkurt, Yusuf Kemal Tengirşek, Hikmet Bayur gibi İstiklal Savaşı ve öncesini yaşamış hocaları bu dersi okutmaya memur etti. Dersler heyecanla izleniyordu, tartışmalar yapılıyordu. Artık gençlik nereden hareket edilip nereye gidilmekte olduğunu öğrenmişti. Yöneltilen soruları cevaplandırıp Kemalizmi yardımcısız savunabiliyordu."[3]

"... İnkılap Enstitüsüne üniversite son sınıf talebelerinden başka harp akademisi, mühendis, yüksek iktisat ve ticaret mektebi son sınıf talebeleri de devam edeceklerdi. İlki 4 ve 5 Mart 1934 tarihinde verilecek olan dersleri Maarif vekili Hikmet (Bayur), Mahmut Esat (Bozkurt), Yusuf Kemal (Tengirşek), Fırka Umumi Katibi Recep (Peker) Beyler vereceklerdi. [4]

Bu derslerde Mahmut Esat, Türk Devriminin hukuki; Yusuf Kemal, ekonomik; Hikmet Bey, siyasi; ve Recep Bey de siyasi ve ideolojik yönlerini işlemişlerdir.[5]

4 Mart 1934 de İstanbul'da verilmeye başlanan İnkılap Tarihi derslerinden sonra 20 Mart 1934 de Ankara'da İsmet Paşa ilk İnkılap tarihi dersini vermiştir.[6]

Burada verilen derslerle İsmet Paşa ve Recep, Yusuf Kemal, Hikmet Beyler "inkılap" ve "Türk İnkılabı" kelimelerini kullanırken, Mahmut Esat; "İhtilal" ve "Türk İhtilali" kelimelerini kullanmıştır.

Recep Bey "inkılab"ı şöyle tanımlıyor:

"İnkılap, fenayı, kölmeyi, geriyi, zararlıyı kökünden zorla söküp bunun yerine iyiyi, yeniyi, ileriyi, faydalıyı zor mücadelelerle koymanın adıdır. Ve milli inkılabımızda bu vasıflar tam ve kamildir."

Yine Recep Bey aynı konferansında "inkılap" ve "ihtilal" arasındaki farkı şöyle belirtiyor:

"İhtilal, inkılap değildir, Türkiye bugün dahi bir inkılap memleketidir. Fakat Türkiye'de ihtilal yoktur. Fransızların Versay'a, komünistlerin, Moskova'ya, faşistlerin Roma'ya sel halinde akışları bize ihtilali hatırlatır."[7]

Buna karşılık Mahmut Esat, "Türk İhtilali" terimini kullanıyor ve "ihtilal"i şöyle tanımlıyor:

"Bana göre ihtilal, bir camianın, bir milletin devlet, hükümet sistemlerinde ve prensiblerinde vukua gelen sert ve kuvvetli değişikliklerdir."[8]

Mahmut Esat, yazdığı kitap ve makalelerinde "ihtilal, Türk İhtilali, Atatürk İhtilali" terimlerini kullanmıştır. Devrim Tarihi derslerindeki konferanslarının derlemesinden oluşan[9] Atatürk İhtilali[10] adlı eseri de buna örnektir.

Ayrıca Mahmut Esat Bozkurt, Saday-ı Hak[11] gazetesinde çıkan ve bu güne kadar yayınlanmayan "Türk İhtilalinin Düsturları" adlı seri makalelerinde de aynı terimi kullanıyor. Mondros Mütarekesi'nden 1924 Anayasası'na kadar geçen dönem içindeki Türkiye'nin siyasal, sosyal, ekonomik, askeri ve hukuki sorunlarını ele alıyor. Biz Mahmut Esat'ın bu çok önemli makalelerini aynen aşağıya alıyoruz:

* Bu çalışmada yardımlarını gördüğüm arkadaşım Meral Aslan'a ve Sayın Zeliha Bilge'ye teşekkür ederim.

1 Muammer Aksoy, Atatürk ve Sosyal Demokrasi, Gündoğan yayınları, Ankara, 1990. (Atatürkçü Düşünce Derneği tarafından yayına hazırlanmıştır) s.85. Bu eserde Mahmut Esat'ın 1921 yılında rejimin resmi yayın organı olan Hakimiyeti Milliye'de yayınlanmış olan sosyal ve ekonomik içerikli yazıları yer almaktadır.

2 Cihan Yamakoğlu, M. Esat Bozkurt. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Türk Büyükleri Dizisi, Ankara, 1987. s. 11. Bu eser tamamiyle Türk-İslam sentezcisi bir görüşle yazılmıştır. Yazar, Mahmut Esat'ın İslamiyet ve İslam hukukuna yönelik eleştirilerini ve devlet sosyalizmini savunmasını şiddetle eleştirmiş, fakat Türkçülüğüne övgüler yağdırmıştır.

3 Mehmet Akçay, "Atatürk Devrinde ve Bugün Gençliğin Bunalımları" *Milliyet*, 29 Ekım 1968, s.2

4 "İnkılap Enstitüsü" *Hakimiyeti Milliye*, 2 Mart 1934, s. 1, Ankara ve İstanbul'daki dersler de aynı kişiler tarafından verilmiştir.

5 Bu konuda Hakimiyeti Milliye'nin Mart, Nisan, Mayıs 1934 tarihli nüshalarına bakılabilir.

6 "İsmet Paşa Dün İnkılap Tarihi Kürsüsünde Türk İhtilalinin Ana Prensiplerini İzah Etti" *Hakimiyeti Milliye*, 21 Mart 1934.

7 "Recep Bey İnkılap Enstitüsünde" *Hakimiyeti Milliye*, 16 Mart 1934

8 "İhtilalın Felsefesi, Mahmut Esat Beyin İnkılap Enstitüsünde İlk Dersi" *Hakimiyeti Milliye*, 9 Mart 1934.

9 M. Aksoy, Atatürk ve Sosyal Demokrasi, s.29, dipnot. 10

10 Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali, İstanbul Üniversitesi İnkılap Enstitüsü yayınları, İstanbul, 1940.

11 Saday-ı Hak gazetesi İzmir'de çıkıyordu. Cumartesi günleri hariç her gün çıkan bu gazetenin "Sahib-i imtiyaz ve sermuharriri: Mehmet Sırrı, müdür-ü mümessil: İsmayil Hakkı"dır. İzmir Milli Kütüphane'de B-6 numarada bulunan bu gazetenin 25 Mayıs - 6 Haziran 1924 tarihleri arasındaki nüshalarında Mahmut Esat'ın "Türk İhtilalinin Düsturları" adlı seri makaleleri (12 makale) yayınlanmıştır. Birinci makalenin dipnotunda makalelerin kitap olarak yayınlanacağı belirtiliyorsa da bu gerçekleştirilememiştir.

Muharriri:
İzmir Mebusu Mahmud Esad,
"Türk İhtilalinin Düsturları * I"
Saday-ı Hak,
25 Mayıs 1924, sayfa 1

"Türkiye Türklerindir. Türkiye beynelmilel münasebatında bilakayd u şart hür ve müstakildir. Tanrı istemiş ki bütün eğilen başlar, solan tarihler içinde Türkün başı eğilmesin, tarihi solmasın.

Yirminci asrı dört sene ateşe veren Dünya Harbi sonunda Osmanlı İmparatorluğu mağlub

zümre arasında kaldı (Mondros Mütarekesi)ni (Sevr Muahedesi) [1] takib etti. İmparatorluk asırlardır tevali eden kanlı bahtını, gözleri açık kurbanlar gibi temaşaya sürükleniyordu. İstiklal ve hürriyet duygularının tesirinde, hayat ve beka haklarını müdafaadan başka bir günahı olmayan Türk milleti hakkında reva görülen bu mehuf facia, beynelmilel hukukiyat muvacehesinde büyüklüğü yaygaralarla ilan edilen medeniyetin kahkahaları önünde irtikab olunuyordu. (İnsanlık Tarihi) nin ruhunu karanlıklarda inleten yirmirci asır gladyatörlüğü, beşeri hissiyatın, asr-ı hazır hukuk-u beynelmilel telkinatının (İnkılab-ı Kebir Prensibleri)nin ve bunların etrafındaki bir sürü velvelenin (Kurun-u Ula Zihniyeti)nden bir noktacık bile tebdil edemediğini gösterdi. (Rasin)lerin bile tahayyülde acz göstereceği kadar korkunç olan bu (trajedi), esaret zincirlerini boyunlarında taşıyan bütün mazlumlar alemine seyr etdiriliyordu İtilaf devletlerinin dört sene süren vaad ve teminatı, (Mukaddes Vilson Prensibleri) zafer günü bir tomar kağıd halinde sepete atıldı. Siyaset ve beynelmilel münasebatın riya ve bühtanlarla morarmış yüzünden süslü ve aldatıcı maske bir kere daha düşüyordu. Bu (asr-ı hazır medeniyeti)nin iflası idi. Tarihin taşıyamayacağı kadar ağır olan bu lekenin, hakaretin silinmesi ve cezalandırılması behemehal lazımdı.

Bu Hakkın ve Türkün şerefi ve namusu için de lazımdı. Türk kavminin varlığı bahasına kurulan cesim bir ülke bir kıta-i vatan parça parça kopub giderken yıkılan bir dünyanın zararlarını parça parça ödemeğe götürülürken mukadderat, saray ve sultanları da Türkün düşmanlarıyla birleştiriyordu. Düşman istila orduları hilafet askerleri sıfatıyla Türkiyenin namusuna vicdanına doğru ilerliyorlardı. Vatan ve milleti ve bir Türk tarihi tekmil mukaddesatıyla kurtarmak azmiyle silah çekenlerin din namına katilleri için fetvalar veriliyordu. (İslamiyet Tarihi)nin seyrinde din, hilafet eliyle bu kadar sefil bir maksad uğruna vasıta kılınmamıştı. Vatanın, istiklalin ve Türk tarihinin bu son gününde içinden ve dışından, her yanından vurulan Türk milleti yapyalnız kaldı. Milletin bahtında uluyan bir siyaset-i şahsi, saray ve zümrelerin sergüzeşt siyaseti, benlik davası, tarihte kanlı izleriyle silinib giderken Türk milletine açlık, yoksulluk, esaret ve parçalanmış bir yangınlar diyarı terk ediyordu. Uzun zamanların biriktirdiği siyasi günahlar, yedi asrın ucunda millete böyle bir miras bırakarak kan ve yangın içinde söndü... İngiliz siyaseti ardında yürüyen galib İtilaf devletleri bu zaafdan istifadeyi ihmal edemezlerdi. Harb-i Umumi zararlarını İmparatorluğun sırtından çıkaracaklardı. (Şark Meselesi) [2] Türklerin Avrupaya ayak bastıkları gün başlamıştı. Asırların bir türlü hall-i çaresini bulamadığı bu mesele Avrupa diplomasisince (siyasi tarih)den ancak böyle bir zamanda silinebilirdi. Göğüslerinde salib ve Hazreti İsanın resmini taşıyan ordulara ve krallara nasib olmayan bu kanlı mefkureyi Türkü imha etmek idealini asri diplomatlar fiiliyata isal edeceklerdi. Türkiye, (Üçler İtilafı) hükmünce kısım kısım istila edildi. Türk tarihini, Türk milletini, hatta beynelmilel siyasi tarihi ve onun cereyanlarını kavrayamayan İtilaf diplomasisi göremedi ki mağlub olan ve parçalanan Osmanlı İmparatorluğu ve onun müessesatı idi. Bu teşkil, iktisadi, içtimai, milli nokta-i nazarlardan Türk milletini ifade etmemiş onu temsil liyakatini göstermemiş bir kudretdi. Bir tahakküm ve zulüm kudreti idi. Türk milleti yaşıyor ve hatta her milletden fazla hür ve müstakil yaşamak kabiliyetinde bulunuyordu. İstila günlerinde Türklerle meskun kıta-i vatanda müstevli düşmana ve düşmanlara sıkılan ilk kurşunlar Küçük Asyada yılmaz bir milletin varlığını Garb diplomasisinin kulağı dibinde çınlattı. Tam haberini Garbe kurşunla isal eden Garb Türkleri vatan denilen mukaddes bir harabe içinde ve bütün bir düşman alemi karşısında aşılması çok güç vazife ile boy ölçüşmeğe koyuldular. Vücuda getirilecek eser çok müşkül, çok çetindi. Bütün tahakküm ve hurafeleriyle herşeyi yıkmak, devirmek yeni bir devlet kurmak, yeni bir tarih yazmak lazımdı. Ve bu, yaşamak için mutlaka yapılacakdı. Vatanını, hürriyetini, istiklalini, hiçkimseye, hiçbir ferde, hiçbir makama medyun-u şükran bırakmamak azmiyle millet bizzat ve bilfiil harekete geldi. Hadisenin kahramanı millet olacakdı. Hareketlerini, benliklerini başkalarına borçlu kalan ihtilaller halkın olamazdı. Bunlar halk için mevcudiyet ifade etmezler. Halkın eseri olmayan dünya ihtilalleri son günlerinde bütün prensibleriyle bir tutam, bir tomar kağıd halinde kaldılar. Böyle bir akibete düşmemek içindir ki Türk İhtilaline halkın dehası vücud verdi. Halk kendi eliyle kendi varlığını tesis ediyordu. Pınarların çağladığı çamlı dağlardan ceylan gibi süzülen Türk milleti, hürriyet ve istiklal teganni eden yeni Türkiye ve onun tarihi için ölümlere güle güle yürüyordu.

İsviçrenin hayat ve hürriyetini kurtaran dağlılar gibi Türkiyenin hürriyet ve istiklalide göklerle boy ölçüşen dağlardan, dağlılardan geliyordu. Milletin kalbinden geliyordu.

Milli devlet, halk hakimiyeti ancak böyle bir hareketin neticesi olabilirdi. Tarihin hiçbir safhası eğilmeyen, dönmeyen ve daima yüksek duran Türkün başı bu badirede de yine yüksek ve vakur kaldı. Tanrı istemiş ki bütün eğilen başlar, solan tarihler içinde Türkün başı eğilmesin, tarihi solmasın. İnsanlık, vicdan, şeref ve haysiyet örneğini Türk denilen abideden alsın. İlk atılan kurşunlar Türk İhtilalinin ilk mukaddes düsturunu yaz ediyordu.

Türkiye Türklerindir. Türkiye beynelmilel münasebatda bilakayd u şart hür ve müstakildir.

İstanbulda toplanan Meclis-i Mebusan ve onu takib eden Birinci (Büyük Millet Meclisi) milletin fiilen tecelli eden bu nakabil-i inhina

iradesini (Misak-ı Milli) ile tesbit etdi. Amerika istiklalini (Monreo) prensibleri ihtilalin Türkiye için kurşunla yazdığı ilk esas oldu.

- (Türk İhtilalinin Düsturları) gazetemizde intişar ettikden sonra kitab halinde tab olunacakdır.

1 10 Ağustos 1336 Salı

Şark Meselesi. Diriyol Osmanlı İmparatorluğunun yüz bir taksım projesi. Cuvara. (İkinci makale Misak-ı Millıyi tahlil ve neşrıh edecektir.)"

Mahmud Esad,
Türk İhtilalinin Düsturları,2
Saday-ı Hak,
26 Mayıs 1924

"Hakimiyet bilakayd u şart milletindir. İdare usulü halkın bizzat ve bilfiil mukadderatını idare etmesi esasına müsteniddir. Milletler ali menfaatlarına, hürriyet ve hakimiyetlerine kasd eden müessesatı, tacidarları, tarihde silahla devirdiler. Ve devirirler...

(Misak-ı Milli) ihtilalin ilk kıvılcımı idi. Türk İhtilali bununla mukaddes hedeflerinin en esaslılarından birisini teşkil etmiş bulunuyordu. Türkiye en son hukuk telkinatına tevfikan yeni bir devlet halinde tecelli ediyordu. (Misak-ı Milli) Türk İhtilali için olduğu kadar hukuk-u beynelmilel ve onun tarihi için de, Türkün eliyle yazılmış muazzam bir eserdi. Milliyet prensiblerine göre devlet teşkili, beşeriyete bir (ideal) idi. Yirminci asır diplomasisi bunu kavrayamamış, kavramak işine elvermemişdi. Türk milleti (Misak)ın bu büyük görüşünü fiiliyat sahasına koymağa azm etmiş bulunuyordu. (Misak-ı Milli) esasatına göre, eski Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskun kısımları (elviye-i selase de) dahil olmak üzere yeni Türkiyeyi teşkil ediyordu. Yeni Türkiye kamil bir istiklal ile (Avrupa hukuk-u düveli)nden müstefid devletler sırasına dahil oluyordu. Türk milleti böyle istiyordu. Bu başlı başına muazzam bir işdi. Türkiye Avrupa hukuk-u düvelinden istifade edebilecek bir hale getirmek (Reşit Paşa)nın Tanzimatdan, (Ali Paşa)ların Islahat Fermanlarından, 1856 Paris Muahedesinden beri takib edilen programın intacıyla kabil olabilirdi. Bu da behemehal kapitülasyonların, mezhebi, iktisadi, adli ilh. imtiyazatın ilgasını istilzam ediyordu. Tam, kamil ve pürüzsüz bir istiklal başka türlü mümkün olamazdı. İnkılab, hükümet içinde hükümet kabul edemezdi. Türkiye, Avrupa hukuk-u düvelince (yarım medeni) tanınan Şark devletleri vaziyetinde kalamazdı. Esasen memleket, başka türlü, yaşamak kabiliyetini de iktisab edemezdi.

Bütün bir tarih-i siyasimizin hal edemediği bu hayati meselenin halli mutlaka lazımdı. İmparatorluğun Misak-ı Milli haricinde kalan ve Türk olmayan unsurları, (Arablar ilh. ilh.) mukadderatını diledikleri gibi tayin edeceklerdi. (Meçini) gibi hukuk-u düvel aleminde devlet teşkilatını milliyet prensibleri esasına istinad etdiren sağlam düşünceli bir dahinin gaye-i hayali yümnlü Türk İhtilalinin bükülmez eliyle tahakkuk edecekdi. İhtilal yalnız kendisi için değil, bütün mazlum bir beşeriyetin felahını mucib olacak bir esası müdafaa ediyordu. (Fransa İhtilal-i Kebiri)nin süistimal etdiği bu prensib etrafında Türk milleti silahla harekete gelmiş bulunuyordu. Garbi Anadoluda mücadeleye fiilen geçilmiş bir avuç milli kuvvet (Aydın)da Yunanlıları bir güzel haşlamışdı. Bu inkılabın ilk muzaffer darbesi idi. İlk parlayan muvaffak yıldızı idi. Baskınlar İzmir önlerine kadar ilerliyordu Marmara kenarlarından İskenderun sahillerine kadar her taraf ateşle yıkanıyordu. Bu anlara kadar Türk milleti, kısım kısım, bucak bucak, küme küme teşkilat yapıyor kendi kendini müdafaa ediyordu. Bu hengamede Türk halkı hiçbir kimseden muavenet görmedi. Kendi işinin başında yapyalnız çalışdı. Tarih, bu ilk hatırayı yaşamak azim ve kararında bulunan Türk milletinden biçilmiş bir örnek gibi yabancı milletlerin hafızasına tevdi edecek onlara kara gün düsturu olarak ezberletecekdir. Milletler büyük işleri daima bir rehberin işaretiyle başardılar. Her vakit bir rehberin delaletiyle harekete geldiler. Fakat Türk halkının ilk kıyamında rehber yalnız hürriyet aşkı oldu. En güzidelerinden en cahiline hatta şaki denilen insanlarına kadar efendilik aşıkı olan millet bu aşkın ilhamında silahla düşmanlara yürüdü. Hakkın ve istiklalin Türk kavmi nezdinde nasıl kıymetdar ve ilahi bir mevhum olduğu dünya muvacehesinde bir kere daha görüldü. Türk milleti tekmil mehabetiyle harekete gelen canlı bir hürriyet ve demokrasi halinde zulme tahakkümlere karşı yürüyordu. Bütün bir Türk tarihi ayaklandı... Bu umumi kıyamlardan sonra Erzurum Kongresi sabahı müjdeleyen çoban yıldızı gibi Şarkda parladı. Bunu Sivas İçtimaı takib etdi. Milletin davasını, yine kendi arzusu, kendi iradesi dahilinde hal edebilmek için milli bir halk hükümeti halinde muntazam bir teşekkül lazımdı. Birinci (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Ankarada toplandı. Tasdikine iktiran eden (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) yeni devletin idare ve hukuk-u esasiye şeklini tayin ediyordu. Bu kanun, "Hakimiyet bilakayd u şart milletindir. İdare usulü halkın bizzat ve bilfiil mukadderatını idare etmesi esasına müsteniddir. "prensibini kabul etdi. İhtilalin büyük düsturlarından birini daha vaz ediyordu. Harici mücadelede esasatını vaz eden Türk milleti şimdi dahili cidalin en büyük hedefini tesbit etmiş oluyordu. Yedi asırlık bir tahakküme saray ve sultanlar ananesine hatime çekiliyordu. Türk tarihinde yeni bir dönüm günü, Türkiye halk devleti tarihi başlıyordu. Saray ve tabileri bir avuç asiye karşı koyamayan hükümetlerini indirib bindirmekle uğraşıyordu. Hadisatın ciddiyet ve azametden bihaber zevk ü sefahat içinde yüzüyordu. Beri tarafda vatan ve Türk milleti kan ve yangın tufanları içinde hayat için, şeref ve namus için ölüyor. Yaşamağa doğru yürüyordu. Saray ve sultanlar milletin büyük bir felaketi iktiham yolunda sarf etdiği mesaiyi hem de düşman elleriyle

kundaklamakla meşgul oluyordu. Onlarla elele çalışıyordu. Mücahid inkılapçıları asi telakki ediyor ve bunları tenkil için düşmanları teşci ve teşvikden geri kalmıyordu. Bu vatana millete karşı kara ve kanlı bir hiyanet silsilesi idi. Halkın iradesiyle toplanan Millet Meclisi önünde asıl asi ve tenkili vacib olan sarayın kendisi idi. Ve bu olacakdı. Saray cezasını çekecekdi. (Fransız İhtilal-i Kebiri) bidayetinde bir gün (Dük Doli Yangor) (16. Lui)ye:

"Haşmetmeab, bu bir isyan değil, bir inkılabdır." demişdi. Bizde de hadisat bunun aynı idi. Esasen gaflet, cibilliyetleri ve hasletlerinden olan hainler bunu anlayamazdı. Fakat milletler, ali menfaatleri hilafına yürüyen müessesatı, tacidarları tarihde silahla devirdiler. Ve devirirler."

Mahmud Esad, Türk İhtilalinin Düsturları 3, 27 Mayıs 1924

"Halkın bizzat ve bilfiil mukadderatına, hakimiyetine sahib olmadığı bir memleketde ne milliyet esasatı' dahilinde bir devlet ne de bir halk hükümeti teessüs edemez. İhtilal bu yüksek mefkuresinden hiçbir fedakarlık kabul etmez. Aksine hareketi behemehal imhası lazım gelen bir irtica telakki eder.

Hakimiyet bilakayd u şart milletindir. İdare usulü milletin bizzat ve bilfiil mukadderatını idare etmesi esasına müsteniddir. Düsturu, inkılabın vechesini göstermiş, onun vasıl olması icab eden neticeleri ihzar etmişti. İlk (Teşkilat-ı Esasiye kanunu) [1]nın bu maddesini İslam ve Türk (Hukuk-u Esasiye) telakkiyatına tevafuk etdiği kadar, asr-ı hazırın en son hukuk nazariyatını da tam ve kamil bir suretde ifade ediyordu.[2] Türk ve İslam hukukiyatı, devlet teşkilini, hükümet tesisini ancak bu esaslar dahilinde izah ve tebellür etdirmişdi. İhtilalin, temiz ve çok kuvvetli bir ananeyi ve asr-ı hazırı ifade eden bu esası, Türk halkını memleketin hürriyet tacidarlığı makamına çıkarıyordu. Halk işlerini bizzat ve bilfiil görmeğe karar veriyordu. Mukadderatını kendisi tayin edecek, kendi eliyle yazacakdı.

Hilkatında ezeli ve yüksek bir tacidar olan Türk halkı, ferdlerin fuzuli tac taşımasına artık nihayet veriyordu. Halkın hakim ve efendi olduğu bir memleketde saltanat makamı lüzumsuz ve gasıb bir müessesedir. İhtilal tarihinin tahammül edemeyeceği bir leke idi. Herhalde silinmesi lazımdı. Bu inkılabın dönmez ve yılmaz bir kararı halinde tecelli etdi.

Halkın bizzat ve bilfiil mukadderatına, hakimiyetine sahip olmadığı bir memleketde ne milliyet esasatı dahilinde bir devlet ne de bir halk hükümeti teessüs edemez. İhtilal bu yüksek mefkuresinden hiçbir fedakarlık kabul etmez. Aksine hareketi behemehal imhası lazım gelen bir irtica telakki eder.

Orada mutlaka bir inhisar siyaseti, mutlaka bir inhisar devleti, bir oligarşi vardır. Tahakküm ve esaret vardır. Türk İhtilali işte bunu yıkacak yedi asrı kıracakdı. Bu esası büyük bir aşk ve imanla Türk tarihini geniş bir görüşle kavrayarak tesbit eden, muarızların, hadisatın ve hakikatin belagatiyle iskat eyleyen Türkün dahi mürşidi büyük Gazi oldu.[3] Hükümet idaresini halkın eline vermeği kabus ve? telakki edecek kadar ileri gidenler de bulundu. En iyi idarenin (Münevverler Hükümeti) olacağı da iddia edildi. Fakat memleketin ateşli temayülatı halkın heyecan ve aşk içindeki hareketleri bunların fikirlerinde ne kadar hata etdiklerini Türk tarihi ve Türkü ne kadar az tanıdıklarını çok geçmeden kendilerine gösterdi ve öğretti. Kurun-u ulada (Eflatun)un asr-ı ahirde (Ogüst Kont)un müdafaa etdiği (Münevverler Diktatörlüğü)[4] kitap yaprakların dışarı çıkamıyan bir tutam nazariye halinde kalmışdı. Tatbik kabiliyetini tarihin hiçbir safhasında gösterememiş bir felsefe safsatası idi. Tarihde bir müstebid tacidar, mütegallibe gösterebilir mi ki kendisini dünyanın, hatta dünyaların en münevveri olarak takdim etmemiş olsun?. (Neron) gibi bir zalim bile kendisini kainatın dahisi olarak görmüş bilmişdi.

Tarihin meşhur müstebidleri, elleri satırlı zalimleri mülkleri münevverlik namına, dindarlık adına idare etdiler. Bizde (Münevverler Hükümeti)nin mikyası ne olacakdı? Bunu, bunları kim tayin ve tefrik edecekdi? Herkes kendi kendisine mi gelin güveği olacak, yoksa şeyhin kerameti kendinden mi menkul bulunacakdı?!... Bir sürü sual ki bunların içinden hukuk-u esasiye tarihi bile çıkamadı. Ve bunları milletler ve memleketler için manasız ve tehlikeli müddeiyat arasında bırakdı. Ve mimledi. Düşünülmemişdi ki (Halk Hükümeti), hakiki münevverlerin ve liyakat sahiblerinin iş başına gelmeleri için bir engel değil, en asri bir vasıta, bir yoldu. Bütün ananatında memleketine ve mukadderatına sahib olan Türk halkı bundan başka bir devlet şekliyle idare olunamaz. Türk İhtilali asr-ı hazır huzuruna bundan başka bir çehre ile çıkamazdı. Milletin iradesiyle iş başına gelmeyenler ne olursa olsunlar bir müstebidler idaresinden başka bir şey tesis edemezler. İhtilal bunda da muvaffak oldu. Türkün en büyük inkılabçısı "Türk köylüsü memleketin efendisidir." hitabesinde ihtilalin bu en vakur ve şerefli düsturunu izah ve tetvic etdi.[5] Bunun fiiliyatda tecellisini inkılab bekliyor ve bekleyecektir.

[1] 20 Kanunusani 1337

[2] Kısası Enbiya, Cevdet Paşa; Elahkâm essultaniye, İmam Maverdi; İbni Haldun Mukaddimesi; Medeniyeti İslâmiye Tarihi, C. Zeydan; Hilâfetin mahıyet-i şerıyesi, Seyid Bey; Ziya Gökalp Beğin tetebbuatı, Küçük mecmua ilh. ilh.

[3] Türk Reisi Cumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri.

[4] Felsefe Tarihi, Alfred Fobiye.

[5] Birinci (Türkiye Büyük Millet Meclisi) üçüncü içtima senesi 1338 Mart 2 nutku."

Mahmud Esad,
Türk İhtilalinin Düsturları 4,
28 Mayıs 1924

"Türk tarih–i siyasisi, bizde (halk hükümeti)nin, yine milletin

en sıkı bir murakabesiyle teessüs edilebileceğini gösteriyor. İnkılab bu uzun tecrübeler düsturunu ihmal edemez.

İnkılab, milliyet esasatına ve halk hakimiyetine müstenid yeni bir idare tesisini esas olarak kabul etdi. Ve bunu Türkün demir eliyle yazdı. Bu çok mühim umdenin noksan kalan ve fakat tam ve kamil bir mana ifade edebilmesi için itmamı mutlaka icab eden bir noktasının gözden uzak bırakılmaması lazımdır. Bu da halihazırda intihabat usüllerinin ihtilalin şumul ve ihatası dahilinde yeni bir şekil almasıdır. Millete doğru gitmesidir. Esasen bu cihet mevzuubahs olmuş fakat katileşememişdi. Bugünkü halk hakimiyeti düsturu ile dünkü doksan üç ve meşrutiyet sistemleri arasında geniş ve derin farklar, zinhiyet mübayenetleri vardır. Bunda şüphe yok. Şu kadar ki intihabat usüllerimiz esaslı bir tahavvül, bir tashih ve tadile mazhar olmazsa son ihtilalin hakimiyet bilakayd u şart milletindir esası tatbikatda eskilere nisbetle göz ve kanaat doldurabilecek bir faikiyet gösteremez. Hakikat-i halde millet idaresinin tecellisinde; bugünün dünden ayrılığı yokdur. Olamaz da. Çünkü bugünün intihabat mekanizması dünün aynıdır. Şüphe yokdur ki hududsuz bir hakimiyet-i milliye tıbkı izinsiz bir hürriyet gibi mevzuubahs olamaz.

Bunun hududlarını heyet-i içtimaiyelerin ali menfaatleri çizer. Biraz fazla ihtiyarlamış, fazlaca yıpranmış, modası geçmiş olmağla beraber denilebilir ki (J.J.Ruso) nun düşündüğü gibi bu hududlarına hürriyetin, hakimiyet-i milliyenin takviye ve tarsini gibi maksadlardan mülhemdir.[1] Fakat böyle bir düşünce hiçbir vakit millet hakimiyetinin millet idaresinin mümkün olduğu kadar yine millete en kısa en yakın bir yoldan tecellisine mani teşkil etmez. Biliyoruz ki 93 Kanun-u Esasisi iki dereceli ve vergili bir intihabı, (Hukuk-u Esasiye Tarihi)nin en ibtidai bir intihab usulünü kabul etmişdi. 324 Meşrutiyeti vergiyi hazf etdi. Yeni inkılab ufacık bir tahavvül müstesna bundan ileri gidemedi. Fakat aynı usulü ibka eyledi. Fark iki yüz erkek nüfusa bir müntehib-i sani kabul etmek gibi pek de ehemmiyetli olmayan bir tadilcilikden ibaretdir. Eskiden beş yüz nüfusa bir müntehib-i sani isabet ediyordu. İntihabatı bir dereceli olarak kabul etmek son inkılabımızın şiar-ı muktazasıdır. İnkılab nasıl vücud buldu? Bunu kimler vücuda getirdi. Bu yolda hangi kitle kanını dökdü? En çok hangi zümrenin emeği geçdi? Bunları düşünmek ihtilalin esasatını nazar-ı itibara alarak bir dereceli intihabatı kabul etmek lazım ve zaruridir. Muazzam ihtilali yapan halk için bu bir ganimet hakkıdır.

Halk ancak bu suretledir ki kendi için çalışmış olduğuna, bir zümre menfaatine kan dökmediğine kani olabilir. İnkılaba gösterilebilecek en kuvvetli teminat budur. Aksi halde sabıka nazaran esaret biraz değişmiş olmağla beraber hakkında tebeddül etmiş bir şey yokdur denilebilir. Millet, tarihi faciaların eğlenceli bir komedya gibi tekerrürüne müsamaha edemez. İlk Kanun-u Esasinin neşrinden bugüne kadar yarım asır geçmiş olmakla beraber yalnız fakat yalnız intihabat sahasında hala (93) inkılabını geçemedik.

Biz bu babda serd olunabilecek menfi mütalaayı şimdiden nazar-ı itibara almış bulunuyoruz. Diyorlar ki: "halkın seviyesi henüz bir dereceli intihabatı kavrayabilecek bir çağda değildir. Binaenaleyh bu memleket hesabına zarar getirir... "Unutmamak lazımdır ki halkı daima dûn bir seviyede görenler, milletler üzerinde tahakküm ve ceberrut saltanatı sürmek sevdasında bulunan müstebidler oldu. Bunlar istibdatlarını yaşatmak, entrikalarını çevirebilmek için böyle bir yol tutdular. Bu yol işi uzatdı. Fakat çıkmadı. Ve müstebidler aşağı seviyede gördükleri cemaatın kıyamları ateşin darbeleri altında eridiler. Milletler haklarını aldılar. Bu tehlikeli nokta-i nazardı ki Abdülhamidin otuz bu kadar senelik istibdadının en mutena müttekalarından olmuşdu. Milletler bugün maaliyata layıkdırlar. Yeterki onları idare edenler bu hakikatı idrak etmiş olsunlar. Ve milletlerin itila ve intibahından şahsi zararlar endişesine düşmesinler. Bahusus milletin idare ve hakimiyetine istinadla memleketlerin mukadderatını idareye yalnız ve yalnız vekil ve memur olanların böyle bir iddiada bulunmaları abes olduğu kadar mantıksız ve manasızdır da...

En asri bir ihtilali bütün inceliklerıyle intac ve cumhuriyeti tesbit eden Türk milleti hakkında böyle bir iddianın hiçbir kıymet ifade etmeyeceğinde şüphe yokdur. Meselenin en çetin cebhesini halle liyakat gösteren bir milletin inkılabı hazm eden ve onu başaran bir camianın zorlukça ikinci derecede kalan bir kısımda haiz-i iktidar görülmesi çok tuhaf bir şey olur. Bahusus müntehib-i saniyi intihaba muktedir addedilenler neden doğrudan doğruya mebus intihabına neden layık görülmesinler? Unutmamak lazımdır ki Garblılar bir dereceli intihab usulünü kabul ederken böyle bir vehme düşmediler. Ve bundan zarar da görmediler.

Bunlar o hakikatlerdir ki, ata binmeyen binici olamaz. Denize girmeden yüzmek öğrenilmez. Darb-ı mesellerinin ifam etdiği kadar basitdir. Bir şeye layık olabilmek için onu almak, yapmak lazımdır. Herhalde biz Türk halkının layık olamayacağı maaliyatı bilmiyoruz. Türk tarih-i siyasisi bizde (halk hükümeti)nin yine milletin en sıkı bir kontrolüyle teessüs edebileceğini gösteriyor. Tarihimizin bu çok kuvvetli düsturunu inkılab ihmal edemez. Türkiye sergüzeşt siyasetinden, zümreler idaresinden bu yolu takiben kurtulmağa doğru yürüyordu. Ve yürümelidir. (Bir dereceli intihab) halk ihtilalinin ali menfaatleri hesabına süratle varılması lazım gelen hedeflerin en parlaklarından en esaslılarından birisidir. ☆

[1] Akd-i İctimai. Ruso."

Mahmud Esad, Türk İhtilalinin Düsturları 5, 29 Mayıs 1924

"Devletin siyaset vechesini Türk çiftçileri, Türk çiftçilerinin ali menfaatleri göstermelidir. O gün yedi asırlık bir sergüzeşt tarihinin yaprakları tam ve kamil manasıyla tasfiye edilmiş olur.

Bize göre devlet ve hükümet hukuki bir zaruret değildir. (Hukuk-u sarfa) bunu ifade edemez. Devlet tarihi bir hadisedir.[1] Tarihi zaruretlerin mevludu olan devlet, Amerika hukuk-u esasiye mütehassıslarının izahatına iştirakla denilebilir ki beşeriyet için lazım bir fenalıkdır. Asr-ı hazır hukukiyatının istihdaf etdiği gaye, bu lazım fenalığın mümkün olduğu kadar hukuk çerçeveleri içine alınmasıdır. Bu tarz-ı hal teşekkül ve vaziyeti itibariyle onun pek müsaid bulunduğu tahakküm ve ceberrut temayüllerine kuvvetli bir mana teşkil edebilir. Bu gayeye vasıl olabilmek için hukuk-u esasiye cereyanları devletin dizginlerini halkın eline vermeğe doğru yol alıyor. Halk ve devlet mefhumlarını birbiriyle mezc etmeğe karar vermiş bulunuyor. Hukuk şinaşların hergün keşf etdikleri yeni bir (temsil usulü) ile varmak istedikleri devleti; (halk hakimiyeti)nin (millet menfaatleri)nin bir icra vasıtası haline koymakdır. Yine milletin eliyle bunları temsil edebilecek vaziyete sokmakdır. Şüphe yok ki Cumhuriyet, bu hedefe diğer devlet ve hükümet şekillerinden fazla isabet eden bir müessesedir. Fakat meselenin dökümü milleti temsil mekanizmalarında, mahalli hükümet, mahalli idare teşkilatında merkezi hükümetin teşekkül ve bunu murakabesi şekillerindedir. Avrupa hamisin mütehassıslarınca intihaba doğru en ziyade işte bu noktadır. İlim, devlet ve millet meselesini hal edecek, tarihi, mümkün olduğu kadar bir zafer mücadelesi halinden kurtaracak olan hal çarelerini buralarda bulabilecekdir. Bu ince noktalar ihtilalin keskin ve geniş bakışlı gözlerinden uzak kalmadı. Birinci (Teşkilat-ı Esasiye)nin[2] müzakeresi esnasında bunlar nazar-ı itibara alındı Kanun-u Esasi Encümeninde, Meclis celselerinde uzun müzakereleri ve hatta gürültüleri mucib olduğu halde bir neticeye bağlanamadı. Bununla beraber inkılab bu mebhasda söylenmesi lazımgelen sözlerin hepsini söyledi. Ve atiye bir (hakk-ı *takdim*) ile yürüdü. Bize göre bir memleketi en doğru temsil onun iktisadiyatında amil olan muhtelif meslek müntesiblerinin, iktisad zümrelerinin devletin en ali makinasının başında bulunmalarıyla ifade olunabilir.[3] Bu fikir Birinci Millet Meclisinde, 1337 senesinde şiddetle müdafaa olundu.[4] Ve kanunda bir madde halinde kabulü teklif edildi. Fakat kazanamadı. Şurası da kayda layıkdır ki, teklif beş on rey eksiğiyledir ki davayı gaib etdi. Asr-ı hazır demokrasi prensibleri, telakkiyatı değişinceye, esaslı tadilat görünceye kadar, bu teklif belki bu madde-i mahsusa halinde Teşkilat-ı Esasivelerde yer tutamaz. Şu var ki memleketi ve milleti temsil zarureti (hukuk-u esasiye)nin gayesi ve mefkuresidir. Asri devlet teşkilatının ve bunun bütün hareketlerinin maksadı ve hedefi budur. Her fikire, her emele tercihan halli icab eden budur. Devlet vücubu lüzumunu başka türlü izah edemez. Şübhe yok ki asr-ı hazır hükümet telakkileri, ihtilalin mana ve temayülleri herşeyden evvel milleti ve memleketi en ziyade temsil eden idare şeklinin ihdas ve kabulüdür. Türk İhtilalinde en güzel devlet, en manalı, en dürüst hükümet, milleti ve onun idare ve hakimiyetini en çok gösterebilenidir. Bizce hayat ve hareketde, ruhiyat ve maneviyat cereyanlarının mühim tesirleri inkar olunamamakla beraber bir memleketi, bir camiayı, herhangi bir milliveti en başda ikitsadiyatıyla hukm edebiliriz. Bu rütbe kadir bir mevcudiyetin varlığıyla mütenasib bir suretde vatanın mukadderatında söz sahibi olamamasına veya yarımyamalak reye malik bulunmasına gözlerimizi yummak, elimizden gelmez. Hele idare-i hususiye teşkilatında bunu hiçbir vakit hoş göremeyiz. Bu bir mefkuredir ki, kanunlarda yer buluncaya kadar milletler vücuda getirecekleri teşkilat ile intihabatda maksadlarını istihsal edeceklerdir. Mütemeddin Avrupa milletlerinin en son müracaat zaruretinde kaldıkları tedbir şimdilik buraya vasıl olmuş bulunuyor. Garbın en benam hukuk-u esasiye müelliflerinden Bordo Darülfünunu Müderrisi (Leon Dügi) de aynı fikri derin bir görüş ve yüksek bir belagat ve hararetle müdafaa etmektedir.[5] Türkiyenin maddi ve manevi mukadderatında en büyük amil olan şübhe yok ki çiftçilerdir. Bunların Millet Meclisinde varlıklarıyla mütenasib bir suretde temsilidir ki halk hükümetini ve ihtilalin yümnlü semerelerini fiiliyatda tecelli etdirebilir. Nazarımızda Türkiyenin manası iktisad zümreleriyle iktisadiyatile izah olunabilir. Başda çiftçiler ve bunların menfaatleri vatanın mukadderatında hakim olmadıkça inkılab daima yarım kalır. İnkılabın en yüksek bir bergüzarı olan halk Çumhuriyeti kuvvetli esaslara istinad edemez. (Milli devlet) tatlı bir haliya olmakdan ileri geçemez. Buna bir vaziyet vermek inkılab için hayati bir zaruretdir. Milletin felaket tecrübeleriyle yüklü olan tarihi böyle söylüyor.

Devletin siyaset vechesini Türk çiftçileri, Türk çiftçilerinin ali menfaatleri göstermelidir. O gün milli devlet, Türkiye halk hükümeti kurulur Yedi asırlık bir sergüzeşt tarihinin yaprakları tam ve kamil manasıyla tasfiye edilmiş olur. Bunlar inkılabın kendi manası etrafında henüz noksan kalan parçalardır.

J.J. Rousseau bu mütaleaya muhalifdir. O devleti kendisince mefruz bir akdi içtimaiye istinad etdiriyor. Bizce ilmi kıymeti haiz değildir

İlk Teşkilat-ı Esasiye. 1337

3 1339 senesinde (Türkiye İktisad Kongresi)nin tertibinde bu nokta nazar-ı tecrübe edilmiştir.

4 Birinci Büyük Millet Meclisi 337 seneleri muzakerat zabıtları, aynı senenin Yeni Gün nüshaları.

5 Hukuk-u Esasiye (L. Duguit) Fransızca"

(devam edecek)

Tarih İçin Coğrafya

SALİH ÖZBARAN

Bir ayaküstü konuşmada değerli arkadaşım Asaf Koçman, İzmir'de büyük çaplı bir coğrafya toplantısının yapılacağını haber verdiğinde*, kendisine - ister istemez, coğrafyanın tarih ile olan ilişkisinin değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini sormuştum; ve hemen eklemiştim: Birbirlerinden bağımsız ve habersiz epeyce ilerlemeler kaydeden bu iki bilim dalının ortak görüntülerinden, özellikle de Türkiye'de kendini açıkça hissettirdiğini sandığım coğrafya bilgisinden yoksun tarihçilikten sözedecek birileri bu toplantıya katılmalıydı. Asaf, bu sözlerimi fırsat saymıştı ki benden bu konuda bir bildiri istedi. İşte karşınıza çıkarmaya çalıştığım bu bildiri böyle bir işgüzarlığımın sonucudur. Hemencecik söyleyeyim ki tarihçiliğimin, tarih öğretim yöntemi üzerindeki çalışmalarımın pekçok eksik yanlarını tamamlama fırsatı yakaladığımdan dolayı bu çalışma bana çok yararlı olmuştur. Dostum Asaf Koçman'a böyle bir olanak için teşekkür ederim.

Tarihin coğrafyadan beklentisinin dile getirilmesini vurguladığımda birçok bilgin gelivermişti aklıma, başta Fransızların ünlü tarihçisi Fernand Braudel olmak üzere. Onun tarih için serdiği Akdeniz yatağını düşündüm; mensup olduğu okul *Annales*'in tarih ile coğrafyayı ne denli barıştırdığını hatırladım. 15 ve 16. yüzyıl tapu defterlerini kullanarak tarihsel coğrafyanın Osmanlı topraklarında çok güzel bir örneğini, örneklerini veren Alman araştırıcı W. Hütteroth gözlerimin önüne geldi. Ünlü coğrafyacılarımızdan Sırrı Erinç'in uzun süreç içinde insan ve ortamı kaynaştıran o güzel yazısı kafamdaki yerine oturuverdi. Yıllar önce coğrafyasına tarihsel derinliği sokmaya başlayan Necdet Tunçdilek'in çalışmalarını anımsadım. 1960'lı ve 70'li yıllarda coğrafyacılarımızdan Metin Tuncel ile tarihi, coğrafyaya yaklaştırmaya çalışan hocam ve arkadaşım rahmetli Cengiz Orhonlu'nun çabalarını hüzünle yadettim. Ancak bu olumlu gelişmelerin yanında, çoğu zaman tarihçiler için harita çizmekten öteye gitmeyen coğrafyacıların işlevleri; inzivalarından pek çıkmadıkları için sosyal bilimlerdeki - buradaki konumuz itibariyle coğrafyadaki- ilerlemeleri farkedemeyen, dışa açılamayan tarihçilerin direnmelerini ciddi olarak düşündüm.

Bütün bu düşüncelerimin sonunda, araştırma aşamasında kısır kalmış olan tarihsel coğrafyanın, yeşermesine izin vermediği tarihsel coğrafya öğretimindeki büyük eksiklikler, her zaman olduğu üzere, yeniden sancılandırdı beni. Gerçekten, tarih ile coğrafya yıllardır yanyana okutulmuşlardır; kardeş iki bilgi dalı görünümü kazandırılmışlardır; ne yazık ki birbirlerinden çok az alış verişte bulunabilmiş iki ayrı dünyalar niteliklerini koruyagelmişlerdir. Şu anda benim çalıştığım bir eğitim fakültesinde -ve inanıyorum ki benzeri pekçok fakültede- "sosyal bilimler eğitimi" adını taşıyan bir bölümü oluşturan tarih ve coğrafya anabilim dalları (birbirlerinden dersler aldıkları halde) birbirlerini kullanabilmeden çok uzaktırlar (sosyal bilimlerin eğitim fakültelerinde görüldüğü üzere sadece bu iki daldan oluşturulması gibi bir saçmalıktan burada söz etmeyeceğim).

Tarih-coğrafya ortaklaşmasında ne tür konuların ne kadar öğretilmesi gerektiği, ne tür yöntemler peşine düşülmesi lâzımgeldiği hususlarında durmayacağım. Sanıyorum, Türkçede bu konularda bana rehber olabilecek çalışmalar da yok. Ancak araştırma düzeyinde neler yapıldığını ya da ne tür kılavuzların varolduğunu kısaca belirleyebileceğimi düşünüyorum. Bu düşüncelerimin de öğretim aşamasında uygulanmasını diliyorum.

II

Anadolu'nun bazı bölgelerini, Suriye'yi ve Irak'ı kendisine çalışma alanı olarak seçen, araştırmalarında 15 ve 16. yüzyıldan kalan tahrir/sayım defterlerinden hareket eden Alman coğrafyacı Wolf Hütteroth'un şu sözlerini öncelikle aktarmak istiyorum:

"Çoğumuz, işimizde, ne olduğunun bilincine varamadığımız tarihsel coğrafyanın sorunları ile karşı karşıyayız. Toplumsal -ve ekonomik- tarih, dünyanın herhangi bir parçasında olduğu kadar Osmanlı imparatorluğunda bir alan boyutuna sahiptir. Tarihsel oyuncuların "sahnesi" olan bu alan onun

doğal ve tarihsel donanımıyla tabii görünümüdür. Ama bizim bu görünüme ilgimiz çok farklı olabilir. Sıradan bir tarihçi bu doğal görünümü yalnızca mekânın kaçınılmaz boyutu olarak niteler ve arada sırada da, belirli bir manzaranın özel koşullarına beşerî varlığın çok belirgin etkeni olarak bakma gereğini duyar. Öte yandan coğrafyacı uzun zaman süreci içinde düşünmeye alışıktır; ona göre yeryüzü sürekli/yavaş değişimin bir nesnesidir ve kişi bu değişimi belirleyen farklı etkenlerden sadece bir tanesidir.

Tarihsel coğrafyanın amacı bu bakış açılarının bileşimidir: tarihsel olgular ve gelişmeler bizzat varolan manzaralar içinde ele alınmalıdır ve tek tek bu manzaraların oluşturduğu değişim ve koşullar gözönünde tutulmalıdır. Elbette -söylemek bile gereksiz- bu yaklaşım eski geodeterminizm'i yeniden ortaya koyma çabası biçiminde algılanmamalıdır. Devletlerin "yüce tarihi"nden sıradan halk çoğunluğunun tarihi olan toplumsal ve ekonomik tarihe doğru adım attığımızda belirli bir bölgenin doğal faktörlerinin önemi daha çok ortaya çıkar. Onlar, söz gelişi, zeytinin üretildiği ya da üretilmediği, sulamanın bolca yapıldığı ya da yapılamadığı bir bölgede; yaşam alanlarının sıradağlarla çevrili veya geniş ovalara ulaşabilecekleri açık yerlerde yaşayabilirler."[1]

Hütterohth'un bu sözlerinin ardından, 1929 yılında kurulan Fransız *Annales* okulunun tarihsel coğrafyaya getirdiği boyutların önemini vurgulamak herhalde yerinde olacaktır. *"Annales'in iyi zamanlarında Fransa'da en ileri durumdaki bilim coğrafyaydı"* diyor, ortaçağları konu eden *Annales*'in ünlü temsilcilerinden George Duby[2]. Fernand Braudel'in 16. yüzyıl *"Akdeniz'ini açınız"* diye sesleniyor, orada *"Fernand Braudel'in manzaraya ayırdığı pay önceliklidir. Rüzgârlar ve engebeler, otlaklar ve meyve bahçeleri, göç akımları muhteşem bir şekilde kurduğu sahnenin ön cephesindedirler". Jeo-tarih* deyimini de hatırlatıyor Duby; coğrafyacıların tarihe katkılarının en verimli, en uzun ömürlü, teşvik edici olanlarını bölgesel araştırmalarda buluyor.

Duby'nin öncelikle dile getirdiği Braudel, 1949 yılında ilk baskısı yapılan, 1966'da genişletilerek basılan ve Türkçe dahil pekçok dile çevrilen kitabı Onaltıncı yüzyıl Akdenizinde coğrafyayı tarih içine perçinlemenin en mükemmel örneğini verirken tarihçileri coğrafya ortamında yaşamaya çağırıyor: *"Şehirleri ve arşivlerini hiç terketmemiş bir tarihçi dağların varolduğunu görmekle şaşıracak"* ifadesiyle tarihçileri iğnelemekten kendisini alamıyor[3]. Braudel, yarımadalardaki, dağ zincirleriyle ovalar arasındaki ağır hareketlerin yüzyıllar süren evrimine parmak basıyor; denizleri ve kıyılarını açıklarken *"şüphesiz, beşerî eylem açısından suyun bu geniş kapsamını ölçmek zorundayız; aksi halde tarih anlamsız olur, eğer gerçekten onu yazmak mümkün ise"*[4] diyor. Elbette, Braudel'in belirttiği gibi, *"tarihi coğrafî belirtiler değil, onları keşfeden kimseler yapar"*[5]. Ama tarihi çizenler, yüzyıllarca ona belirli bir noktadan baktılar. Duby ne kadar güzel değiniyor bu gerçeğe: *"Tarih araştırması[nın] kararlı bir şekilde Parisli olarak kalıp herşeye hükümdarın gözünden, devlet iktidarının koltuklarından"* baktığını vurguluyor[6]; tıpkı, Türkiye'de iktidarların bu işi merkezden sürdürme çabalarında olduğu gibi; fermanlı, komutlu araştırmalarda, bir şablona dayalı güya çeşitli ders kitaplarında olduğu gibi.

Coğrafyayı, doğal görüntüyü tarih içine yerleştirenlerden biri de Fransız Emanuel Le Roy Ladurie'dir. *Annales*'in bu temsilcisi, bölge tarihine örnek olması yanında iklim tarihinin ortaya çıkarılmasında her zaman insanla, insanın yaptıklarıyla bütünleştirenlere, insansız alanları, mekânları göstermiştir[7]. Glasiyologların (buzullarla uğraşan bilim adamlarının), dendrokronologların (ağaç ve diğer bitki örtülerinin tarihi ile meşgul olanların) ve diğer doğa bilimlerinin elde etikleri sonuçları tarihçilere tanıtma çabası içinde görünmüştür. Güney Fransa'daki Languedoc köylülerini ve ortaçağ Montaillou'sunu konu alan çalışmaları dünya çapında büyük ilgi uyandırmıştır. Ladurie köyü, kırsal kesimi birim olarak almış, ilgilendiği bölgelerin uzun dönemlerde ortaya çıkan sürekli yavaş değişen özellikleri oluşturan etmenleri dile getirmiştir[8].

Burada kendisinden yararlandığım İngiliz bilgin Lamb'tan kimi yansıtmalarla global örneklere son vermek istiyorum. Lamb, *İklim, Tarih ve Modern Dünya* başlıklı kitabında iklim gelişmelerinin insanlığa ve insanlık tarihine etkilerini incelerken şu temel faktörleri sıralamaktadır. 1) Yer su seviyesini ve toprak nemini etkileyen su kaynakları; kaynak, nehir, göl ve buzul seviyeleri ve su gücü için gerekli su sağlanması, 2) İnsan ve hayvan yaşayışlarına, yakıt ve ürün üretimine doğrudan etki yapan sıcaklık dereceleri, 3) Güneş ışını, nem ve bulutluluk durumları ve bunların sağlığa ve büyümeye etkileri, güneş gücü, 4) Mevcut yapıyı bozan rüzgâr ve etkileri, rüzgâr ve dalga gücü, buharlaşmaya bitkiye ve ürüne ve böcek ve bakterilerin üzerindeki etkileri[9].

III

Yukarıda verdiğim bilgiler çerçevesinde Türkiye'den örnekler vermek, soruna eğilenleri dile getirmek gerekirse - coğrafyacılarımızın tarihe eğilme konularına ayrıntılı bilgim olmamasına rağmen- öncelikle Sırrı Erinç'in yorumlarına yer vermek isterim.

"Bugünkü Türkiye'de bütün beşerî faaliyetler, yüzyıllar boyunca azçok istikrar gösteren bir fizikî temel üzerinde, 6000 yılı aşan bir iskân devresi boyunca zamanla değişmiş tarihî ve sosyal olaylara ait izlerin, muhtelif kültürlere ait kalıntı ve kaynaşmaların analitarlarını çizdiği bir ortamda, bu ortam tarafından etkilenerek ve aynı zamanda onu etkileyerek cereyan eder. Bu sebeble ülkenin beşerî ve sosyal karakterlerinin, üzerinde cereyan ettikleri bu mekânın özelliklerinden veya mekânın 'coğrafî şahsiyeti'nden müstakil olarak ele alınması, müşahade ve neticeleri sathîliğe mahkûm eder; birçok karşılıklı ilişkilerin, kökleri mazinin derinliklerine uzanan gelişmelerin sonucu olan muhtelif özelliklerin gözden kaçmasına veya yeteri kadar değerlendirilememesine yol açar."[10]

Fiziksel ortamın ve tarihsel evrimin Türkiye'de coğrafya kişiliği üzerine kurulu özelliklerini dile getiriyor, ünlü coğrafyacımız bu yorumlarla. Türkiye'nin bugünkü topraklarıyla hem Avrupa hem Asya ülkesi olması gerçeği ve bunun yalnızca bugüne ait basit bir *territorial* gerçek olmadığından hareketle bu ikili niteliğin geçmiş boyunca damgasını vurduğunu; kültürünü, hal-

kın dinini, fizyonomisini, geleneklerini, devlet politikasını ve uluslararası ilişkilerini derin bir biçimde etkilemiş olduğunu vurgulamaktadır.

Erinç, relief ve insan kavramlarıyla, örneğin, Teke yöresi, Toroslar ve kuzey Anadolu'nun bazı dağlık alanlarında olduğu gibi dinî ve sosyal düzenlerinde İslâmiyetten önceki bazı özellikleri koruduğunu ya da başka türlü *relief* koşullarında Anadolu'nun batıya açık kapısı durumunda olan Ege Bölgesi sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere her zaman, önce katıldığını belirtmektedir. İklim ve İnsan kavramlarıyla kır ekonomisinde sosyo-ekonomik yapısında değişikliklere yol açabildiği varsayımı ile iklim tahavvüllerine eğilmektedir. Vejetasyon coğrafyasına geçmişle bağlantı kurdurmaktadır. Toprak sürüklenmesinin, eğilimli arazilerde tarıma elverişli alanların daralmasının, alüviyal taban ovalarının tarımsal yükünün artan nüfus karşısında ağırlaşmasının geçmişle hesaplaşmasını yapmaktadır.

Öte yandan Necdet Tunçdilek, Türkiye'de yerleşmenin coğrafî evrimini belirginleşme çabası içinde görünmüştür. Kimi tarih ve coğrafya kitaplarından ve incelemelerden hareketle *"bütün oluşumların coğrafî ortamı simgeleyen pota içinde nasıl cereyan ettiği ve ortaya çıkan ürünün niteliğini"* tanımlar, yerleşmenin evrimini dile getirir[11]. Metin Tuncel de, Türkiye'de kent kuruluşlarını açıklarken, yer değiştiren kentleri işlerken, coğrafyacı olarak kent ve kentleşme tarihine çok önemli katkılarda bulunmaktadır[12].

Coğrafyacıların yukarıda örneklerini verdiğim çalışmaların sayısını arttırmak mümkündür belki; ama çok sınırlı olduğunu sanıyorum; en azından, tarihçiliğe yansımaları yok denecek kadar azdır. Öte yandan Türk tarihçiliğinde bölgesel tarihlerde kendini gösteren, genellikle tahrir defterlerine dayanan araştırmalar da coğrafyadan bir hayli etkilendikleri izlenimi vermektedir. Gerçekten böyle midir? Tarih coğrafyadan gereken payını alabilmiş midir?

IV

Tarihin coğrafyadan ne kadar pay aldığını bilebilmek için yine Hütteroth'a dönüyorum ve onun değerlendirmelerine tanıklık ederek bildirimi tamamlamak istiyorum.

Bir tarihçinin 15 ve 16. yüzyıllarda bir sancak/liva birimindeki toplumsal ve ekonomik görüntülerini vermesinin yararlı olacağını, elbette, söylüyor Hütteroth. Gerçekten, nüfus ve vergilerle ilgili sayısal verilerin tek başlarına değer taşıyabileceklerini ve çeşitli bölgelerin birbirleriyle kıyaslanmasına yardımcı olabileceklerini belirtiyor. Ö.L. Barkan, T. Gökbilgin, H. İnalcık, N. Göyünç gibi tarihçilerimizin başlatıp geliştirdikleri ve son 15-20 yıl içinde İ. Miroğlu, Z. Arıkan, F. Emecen, M. Elibüyük ve adlarını burada yersizlikten dolayı sıralayamayacağım bir çok meslektaşımın hazırladıkları çalışmalarda bu yolda epeyce yol alındığını ben bizzat söyleyebilirim Tahrir/sayım defterlerinin yolgöstericiliğinde Türkiye'de epeyce alan bilgilendirildi, tarihlendirildi. Ama bu çalışmalara coğrafyacının sokmak istediği öğeler, yöntemler, yaklaşımlar ne denli uygulama alanı buldu?

Hütteroth'a göre, tarihçiler henüz bu aşamada değiller. Tarihçilerin verilerinin ötesinde, coğrafyacının peşine düştüğü şeyleri sıralarken araştırmalardaki boşlukları yakalamaya çalışıyor. Coğrafyacı şu ya da bu sancak/liva ya da nahiyeye ait olan her bir vadide, havzada veya dağda, ayrıntılı analizlere (örneğin bireylerin tek tek yerleşim alanlarını bulmakla) alan-kapsama çalışması yapar, diyor Hütteroth; sadece bu yöntemle daha kesin tarihsel sınırlara ulaşılabileceğini ve, örneğin, bir nahiyenin değişik bir liva içinde kaldığının saptanabileceğini ya da bir livanın aşırı boylam uzantısının kabile göç yollarıyla uyum gösterdiğinin ortaya çıkarılabileceği veya bazı sınırların doğal engellerin belirgin koşulları ile açıklanabileceğini dile getiriyor[13]. Ayrıca, Alman coğrafyacı, bu tür keşifler için ideal materyal sayılan taputahrir defterlerinin tarihsel-coğrafik haritalara dökümünün kolay olmadığını hatırlatıyor. Verilerini harita üzerine dökmek isteyenlerin de sadece belirleyebildikleri yerleri gösterdiklerinden ve nahiyeler arasında kesin olmayan sınırlar oluşturduklarından söz ederek, bunu eksik buluyor. Bilinmeyen yerleşim alanlarının devre dışı bırakılmamalarının, tabiatıyla, yerleşim yoğunluğunu yanlış yansıtacağını vurguluyor. Kısaca, Hütteroth, doğal manzara ile yerleşim dağılımı arasındaki ilişkinin, genellikle, gözönünde tutulmadığını ve haritalara yansıtılmadığını söylüyor.[14] Galiba haklı. ☆

- "Coğrafya Meslek Haftası", 20-24 Kasım 1991, Atatürk Kültür Merkezi, İzmir

1 W. Hütteroth, "Methods of Historical Geography - Examples from Southeastern Turkey, Syria and Irak". *V. Milletler arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler* (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara TTK yay., 1990, s.487.

2 G. Duby, "Tarih Araştırmalarının Fransa'da aldığı yönler", *Erkek Ortaçağ, Aşka dair ve Diğer Denemeler* (Çev. M.A.Kılıçbay), İstanbul/Ayrıntı yay., 1991, s. 206,

3 F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (Çev. Siân Reynolds), Londra 1972, I. Cild, s. 29.

4 Braudel, *The Mediterranean..*, I, s. 103

5 Braudel, *The Mediterranean..*, I, s.225.

6 Duby, *Erkek Ortaçağ..*, s. 207.

7 Le Roy Ladurie, *The Territory of the Historian* (Çev. Ben and Siân Reynolds), Sussex/Harvester Press, 1979, s. 287 vd.

8 S. Faroqhi, "Ricardo, Yapısalcılık ve İklimsel Değişme: Emanuel Le Doy Ladurie'nin Yapıtları" (Çev. R. Yılmaz), *Toplum ve Bilim*, 23, İstanbul 1983, s.103 vd.

9 H.H.Lamb, *Climate, History and the Modern World*, Londra 1982.

10 S.Erinç, "Türkiye: İnsan ve Ortam", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I(İstanbul/ Edebiyat Fak. yay., 1972), s. 165.

11 N. Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul/İstanbul Ün. yay., 1986.

12 M. Tunçel, "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul Ün. yay., 1981, s. 309-350.

13 Hütteroth, *ayni makale*, s. 488

14 Hütteroth, *ayni makale*, s.489 vd. Tahrir defterlerinin coğrafya için değerlendirilmesine ilişkin olarak ayrıca M. Elibüyük'ün "Türkiye'nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler" (*Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Ankara 1990, s. 11-42) başlıklı çalışmasına ve Z. Arıkan'ın "Tapu Defterleri ve Bilgisayar" (*Tarih ve Toplum*, sayı 96, Aralık 1991, s. 9-12) konulu derlemesine bakılabilir.

Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri - V

BEHZAT ÜSDİKEN

Bilindiği gibi eski Beyoğlu'nda otel kültürü 1840 yılından sonra gelişme göstermiş, bunun sonucu, o dönem gerçekten Batı ayarında otellerin yapımına girişilmişti.

1840 yılına kadar ise, otel yerine "Beyoğlu"nun pek çok kesimlerinde pansiyonlar yabancılara hizmet sunmuştu. İşte bu sırada "Hotel d'Angleterre'in açılması, "Pera" için yeni bir başlangıç oldu.

Artık yabancıların tüm istek ve ihtiyaçlarını karşılıyabilecek oteller, pansiyonların hâlâ yaşamlarını sürdürmelerine rağmen, yavaş yavaş "Pera" daki yerlerini almağa başladılar. Bu bakımdan "Hotel d'Angleterre" in hizmete girdiği 1841 yılını başlangıç kabul edersek o tarihten 1950 yılına kadar Pera ve sonra "Beyoğlu"nda çalışan otelleri şöyle sıralıyabiliriz:

1840 yılında Kuledibi'nde "Hotel des Quatre Nations" açılmış, güzel mutfağı ile oldukça beğeni toplamıştı. Ancak görünümünün iyi olmamasından ötürü ve sahiplerinin kendi ülkelerine dönmek istemeleri dolayısı ile 1847 yılında kapanmış, tüm eşyaları da, stok yiyecek ve içecekler dahil satışa çıkarılmıştır.

1841 yılında "Hotel d'Angleterre" Jacques Missirie'nin yönetiminde ve Grand Rue de Pera 463 numara'da açılmıştı.

1849 yılında "Grand Hotel d'Orient M. Kaiser ve M. Souchon tarafından Grand Rue de Pera üzerinde ve "Naum Tiyatrosu" nun karşısında hizmet vermeğe başlamış ve daha sonra buradan "Tepebaşı"na taşınmıştır. Buraya geldiğinde işletmeyi François Logotheti yükleniyordu. O dönemler bu otel çok konforlu sayılabiliyordu. Tabldot saat 11.00-18.30 arası veriliyor, ayrıca alakart servis de yapılıyordu. Servis, gelenlere Fransa'yı, sabahları verilen kahvaltı ile de İngiltere'yi anımsatıyordu.

Haziran 1849'dan başlamak üzere, otel müşterilerine çok özel ve değişik bir tabldot uygulamaya başlıyordu..

Öğle yemeği; 3 kap yemek, meyva veya tatlı, yarım şişe şarap (6 kuruş)

Akşam yemeği; 4 kap yemek, çorba, meyva veya tatlı, yarım şişe şarap (8 kuruş)

Öğle yemeği; 5 kap yemek, 3 değişik tatlı veya meyva, bir şişe şarap (10 kuruş)

Akşam yemeği: 6 kap yemek, çorba, 3 değişik tatlı veya meyva, bir şeşi şarap (12 kuruş)

Böyle yenilikler, yeni yayılmağa başlayan otellerde o dönem oldukça fazla görülüyordu.

1849 yılında, Mme. Josephine Vitalis tarafından "Petits-Champs des Morts"da açılan "Hotel de Bysance ise, yangından korkanlar için ideal bir taş binanın i-

çinde idi. Avrupa ayarında bir otel olan "Hotel de Bysance"in manzarası da harikulâde idi.

Bu tür yeni açılan otellerin tümünde, dönem gazetelerinin bulundurulması, çalışan personelin lisan bilmesi de alışkanlık haline getirilmişti.

1875 yılının Ocak ayında Bysance oteli, Grand Rue de Pera'ya Hollanda Elçiliğinin karşısına taşındı. Bir süre sonra 8 Temmuz 1875 tarihinde de yandı. Ama çok kısa bir süre içinde onarılarak 1 Ekim 1875 günü Argiropulos tarafından yeniden açıldı.

1849 yılının sonlarına doğru, "Pera"nın göbeğinde sayılabilecek "Hotel de Pera" Stefano Ghetsy'nin ciddi yönetiminde, Rus Sefaretinin tam karşısında açıldı. Aşçısı özel olarak Fransa'dan getirilmiş olan otelin restoranı gerçek Fransız mutfağını yansıtıyordu.

1851'de Mme. Proust'un yönettiği "Hotel de France", Petits Champs'da hizmete girdi. Tabldot'un 18.30'a kadar verildiği otelde, personel hem çok iyi Türkçe biliyor ve hem de gerekli yabancı lisanları konuşabiliyordu. Ayrıca otelin görümünü anlatılmaz güzellikte idi. Banyo müşterilerin istekleri doğrultusunda hazırlanıyordu.

Bu arada kısa da olsa o dönem yaşayan pansiyonları da sıralıyalım.

1860'lı yıllarda, hizmetlerini sürdüren pansiyonlar; "Pensione Bourgoise", Grand Rue de Pera, Douzio sokak No: 1 (Bugünkü St. Antoine kilisesinin olduğu yer.) Bu pansion daha sonra "Timoni" sokağı 20 numaraya taşınacaktır. (Bugünkü Gönül Sokağı).

"Mme. Alberti" Tepebaşı No:6 Pera.

"Dominik Anjeloni" Grand Rue de Pera, Tütüncü çıkmazı No: 6 Pera.

"Georges Charles" Şehbender sokağı No: 21 Asmalımescid.

"Louis Demilleville", Grand Rue de Pera Timoni Sokağı No: 8

"Terez Dominik" Mezarlık Sokağı, No: 74 Petits-Champs.

"Nicola Lazaroni" Hamalbaşı Caddesi 14-Pera.

"Vincent Minutolo" Tiyatro (Sahne) Sokağı No: 26-Pera.

"Carmela Principe" Grand Rue de Pera "Linardi" Sokağı (Bugünkü Eski Çiçekçi Sokağı.) No: 15-Pera.

"Adelaide Sabbos" Grand Rue de Pera No: 279.

Görüldüğü gibi, yeni otellerin "Pera" yaşamına oldukça etkili olarak girmelerine karşılık, pansiyonlar hâlâ yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. Bunun nedeni ise, dönem yaşayanlarından bir kısmının mobilyalı odalarda hem ucuz hem de rahat olarak kalabilmesi idi.

Gelelim otellerin devamına;

1860 yılında, "Dört Yol"da, yani Asmalımescid'in köşesinde Mr. Faubert'in yönetiminde "Hotel Restaurant des Colonies" açılmıştı.

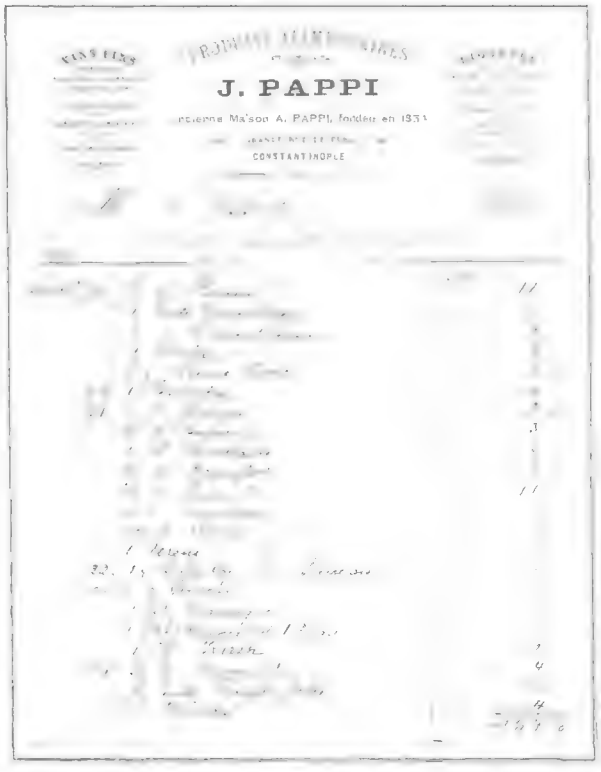

Akşam yemeği alakart olmasına rağmen 20 kuruş olarak belirlenmişti. Ne hikmet ise, geceleme de 20 kuruştu.

Otel'in girişi Asmalımescid sokağındandı. Ancak pencerelernin çoğu, Grand Rue de Pera'ya bakıyor ve tam karşısındaki "Hotel d'Angleterre"i görüyordu. Bu otel, döneminde, daha çok "Pera" da yaşayan "Levanten"lere hizmet sunuyor, bunun için de, uzun süre kalanlara, normal gereksinmeleri dışında kalan odaları kira ile veriyordu.

1860 yılı "Pera"da otelllerin arka arkaya açıldığı bir dönemdi. Örneğin, "Hotel Restaurant des Colonies"nin hemen ardından, ve Ocak ayı içinde, şimdiki "Avrupa" (veya Aynalı) pasajının bulunduğu yerdeki "Jardin des Fleurs"ün içinde "Hotel Restaurant du Palais des Fleurs" adındaki otel, Mr. Bouin'in idaresinde çalışmağa başladı. Bu Otel'in en ilginç özelliği, Cumartesi günleri "Maskeli Balo"lar düzenlemesi idi.

Restoranda ise, Fransız yemekleri sunuluyor ve alakart olan menüye sabit fiyat uygulanıyordu.

1860'da "Dört Yol" da "Destuniani" tarafından yeni bir otel "Hotel d'Europe" Nisan ayında hizmete sokuldu. Sonraları "Hotel de Pesth"in yerleşeceği bu yer, "Kumbaracı Yokuşundan" hemen önce idi. Hem Boğaz, hem Haliç, hem de Liman, bu otelden görülebiliyordu. Restoranda, Fransız servisi uygulanıyor ve yemekler Fransız mutfağını anımsatıyordu.

Bu otel Ekim 1864 te Petits-Champs 70 numaraya taşındı, ancak buraya geldiğinde sahip de değiştirdi.

1860 yılında gene Ocak ayında "Glavany" (şimdiki Kallavi) sokağında bir Rum tarafından pek büyük olmayan "Hotel de Grece" açılıyor ve bu otel de diğeri gibi, ama haftanın iki günü Çarşamba ve Cumartesileri "Maskeli Balolar" veriyordu.

1860 yılında , halen çalışmalarını sürdüren "Londra Oteli"(Tepebaşı'ndaki), ilk kez Hamalbaşı caddesi 8 numarada ve "Hotel de Londre" adı ile hizmete giriyordu. Bu kadar otelin arka arkaya açılması üzerine, "Jacques Missirie" gazetelere "Hotel d'Angleterre" ile ilgili bir dizi ilân vermeğe başladı.

1862 yılında "Grand Hotel d'Orient", Tepebaşı'ndaki yere postalanınca, burayı "Bossy ve Brun" adlı iki kişi kiralıyarak, dönemine göre çok daha ilgi çekici bir oteli hizmete soktular. Önce "Cafe de Luxembourg" adı ile anılan bu yerin üst katlarını, pansiyon şeklinde döşediler. Süreç içinde de buraya "Grand Hotel et Restaurant de Luxembourg" adını verdiler. Grand Rue de Pera 191 numaradaki bu yeri, Sakızağacı Caddesi köşesindeki "Cafe" ile karıştırmamak gerekir.

Otelin zemin katındaki restoranında;

Tabldot saat 18.00'da olmak üzere (25 kuruş), Öğle yemeği (25 kuruş) Akşam yemeği (30 kuruş) (akşam yemeğindeki bu fiyata servis dahil değildi.)

Otelde ayrıca özel yemekler için özel salonlar da bulunuyordu. Birinci katta, bilardo salonları 2. ve 3. katta ise otel odaları vardı.

1862 yılında, "Yeni Çarşı" caddesi 30 numarada, "Hotel de Paris" adı ile açılan yeni bir otel, 1864 yılında "Hotel et Restaurant de Paris" olarak ad değiştiriyor, yönetimi de Mme. Bouin'e geçiyordu. 1875 yılında ise "Tessier" adlı levanten oteli satın alıyordu.

1864 yılında Derviş Sokağının (şimdiki Piremeci) hemen başında ve 8 numarada "Hotel de Vienne" açıldı, ancak işletilemediğinden 1867 yılının hemen başında sahibi "Rudolph Syz" tarafından satılığa çıkarıldı.

1865 yılında, "Hotel de Pera", Yani Dimitri'nin yönetimine geçiyor ve yeniden düzenleniyordu. Her türlü konforun eklendiği bu yerde; Tabldot 15 kuruş olarak belirleniyor. Aylık olarak da 400 kuruş öneriliyordu.

1867 yılında da "Pera" ile ilgili bir otel, önce Kadıköy Moda burnunda "Hotel Kittrey" olarak açıldı ve daha sonra "Grand Rue de Pera"ya taşındı.

5 Haziran 1870 tarihindeki büyük "Beyoğlu" yangınından önce, "Pera"daki otellere bir göz atarsak;

"Grand Hotel et Restaurant du Luxembourg" Bossy ve Brun yönetiminde, ve Grand Rue de Pera 191 numarada;

"Hotel et Restaurant de Paris" Dul Mme. Bouin yönetiminde ve Yeni Çarşı Caddesi 30 numarada;

"Hotel Saint Petersbourg" Yani Dimitri yönetiminde ve Grand Rue de Pera 220 numarada;

Hotel de la Grand Bretagne Jean Gardenghi'nin yönetiminde ve Grand Rue de Pera 185 numarada;

"Hotel de Bysance" Yani Yagno idaresinde ve Grand Rue de Pera 388 numarada;

"Grand Hotel d'Orient" François Logotheti yönetiminde ve Tepebaşı 11 numarada, Hotel d'Angletere Jacques Missirie yönetiminde ve Grand Rue de Pera 463 numarada;

Hôtel de la Grande-Bretagne

Propriétaire-Directeur
DÉMOSTHÈNE HALLAS

Grande-Rue de Péra
CONSTANTINOPLE

On parle toutes les Langues

INSTALLATION CONFORTABLE

Chambres *sans* pension
de **3** à **8** francs;
Chambres *avec* pension
de **7** à **10** francs.

1900

BEYOĞLU
İstiklâl Cad. 162-166
Telefon: 44778-7-6-5
Telgraf: KONAKTEL

KONAK
OTELLERİ
İBRAHİM GÜLTAN

TARABYA
Tarabya Caddesi
Telefon: 34.20

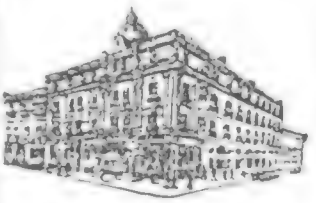

KONAK OTELİ - Beyoğlu

Lokanta kısmında en nefis yemekler, her çeşit ziyafetler, düğünler, balolar, kokteyl-partiler. Hergün pasta salonlarında saat 17 den 19 a kadar eğlenceli müzik, Bar-Ameriken, kışlık dans paviyonu, mütena bir şekilde hazırlanmıştır. Otel kısmında bütün istirahat şartları vardır.

KONAK OTELİ - Tarabya

Boğaziçinin en güzel bir parçasında kurulmuştur. Serinlik içinde yemek, müzik; istirahat için seçkinlerin toplandığı yerdir. Bar - Ameriken, yazlık dans paviyonu, pastane, Pazar günleri danslı çay.

Kış mevsiminde her Pazar; lokantası, pastanesi, Bar-Ameriken açıktır.

1945

Hotel de Pesth, Charles Tothfalassy yönetiminde ve Venedik (Şimdiki Balyoz) Sokağı 1 numarada, yaşamlarını sürdürmekteydiler.

1875 yılında "Dimitrio Logotheti", Olivo ve Panaia pasajı arasındaki büyük binayı (halen durmaktadır) "Hotel de Constantinople" adı ile açtı. Otel, Elçiliklere çok yakın olduğu gibi, lüks denebilecek şekilde döşenmiş apartman ve odaları ile hizmete sunulmuştu. Harikulâde salonlarında Fransız mutfağını simgeleyen nefis bir restoran gelenlerin gözlerini kamaştırıyordu.

1875 aynı yılın başında "Jean Schwartz", Asmalımescit ve Kabristan sokaklarının köşesinde (Pera Palace otelinin karşı köşesi) "Grand Hotel National"i hizmete soktu. Odaları çok iyi döşenmiş olan bu otelin mutfağı hem Fransa ve hem de Almanya'yı anımsatıyordu. Kav'da Macar ve Fransız şarapları ile Alman biraları bulunuyordu. Yabancı müşterilere, her dilde gazete sunuluyor personel her lisanı konuşabiliyordu.

1875 yılında açılan "Hotel Restaurant Anatolie," hemen Logotheti'nin Grand Hotel d'Orient'inin karşısında ve İngiliz Sarayı yakınında idi. Bu otelin ömrü kısa olmuş ve kapanmıştı.

1875 yılı Şubat ayında, Timoni (şimdiki Gönül) Sokağının köşesinde, "S. Comninos" yönetiminde "Hotel de La Grand Bretagne" açıldı. Yurt dışı ile bağlantılı olan bu otelin Londra'daki temsilcisi" Gaze Turist Hotel, A.Smith, London" idi.

1876 yılının Eylül ayında, "François Logotheti", Tepebaşı'nda "Hotel Royal"i hizmete soktu. Daha sonra adı değişerek, sıra ile "Hotel Royal d'Angleterre" "Hotel Royal Berliner Hoff.", "Royal Otel" ve Alp Oteli" oldu.

1876 yılında gene, J. Agostini" tarafından, "Teke yolu" (şimdiki Galip Dede Caddesi) üzerinde "Hotel et Jardin du Teke" açıldı. Bu otelin diğerlerine göre üstünlüğü büyük bir bahçesinin oluşu, gündüz gölgelerin altında kurulu açık büfede yemeklerin beğenilerek alınması idi. Geceler ise, istenen yemeklerin müşteri için özel olarak hazırlanmaktaydı. Odalara tabldot servisi yapılmakta ve çok güzel döşenmiş konforlu odalalardan başka büyük ve özel salonlarda müşterilerin hizmetine sunulmaktaydı. Bu kadar güzel hizmetlerin verilmesine karşılık fiyatların düşük tutulması da, otelin en büyük özelliği idi.

Bu yıllar içinde ayrıca, Naum Tiyatrosu'nun karşısında bulunan "Grand Hotel et Restaurant de Luxembourg", Victor Rossi tarafından devir alınarak, Grand Rue de Pera 128 ve 130 numarada (Saray Sineması yanı) "Hotel du Luxembourg" adı ile yeniden açıldı. Burada da yine bir uygulamaya geçilerek, odalar aylık ve günlük değişik fiyatlarla kiralanıyor. Ayrıca apartman (suit) denilen iki-üç oda bir arada kiraya veriliyordu. Restauranda ise, hem alakart servis hem aylık tabldot sistemi uygulanıyordu.

BRISTOL OTELİ

En güzel mevki — Odalarda akar sıcak ve soğuk su

Asansör — Lokanta — Uygun Fiatlar

Telefon: 41262 *Telg.: Otel Bristol - Beyoglu*

1940

Yeni Çarşı caddesi 30 (38) numaradaki ve Dul Mme. Bouin tarafından yönetilen ve sonra levanten "Tessier"e geçen "Hotel et Restaurant de Paris" Charles Sidan tarafından satın alınarak "Hotel de la Paix" adı altında çalıştırılmağa başlandı. Bu otel özellikle, güzel panorama ve konforu dolayısı ile çok beğiniliyor, denize yakınlığından ötürü de yabancı müşteriler tarafından yeğleniyordu. Charles Sidan burasını açmadan önce ve 1857 yılında Petits-Champs ile Venedik (şimdiki Balyoz) sokaklarının kesiştiği yerde; "Hotel de France et de Paix" yi açmış ve burada müşterilerine hizmet vermişti. Kendisi eski adı ile "Hotel et Restaurant de Paris"yi satın alınca, "Hotel de France et de la Paix"yi elden çıkardı. Yeni sahibi Chatelier otelin adını kısaltarak Hotel de France yaptı. (Aslında ilk kurulduğunda da adı böyle idi)

1880 yılında Charles Tothfalussy, sahibi olduğu "Hotel Pesth"i Venedik sokağından "Grand Rue de Pera 445 numaraya (Rus konsolosluğundan sonra ve eski Şato'nun olduğu yere) taşındı. Charles Tothfalussy ayrıca Asmalımescid 45 numarada da "Hotel Imperial"i hizmete sundu.

1884 yılında, Victor Rossi tarafından daha önce devir alınmış olan

"Hotel de Luxembourg" bu kez, Flament-Belon tarafından satın alındı, ve "Grand Hotel du Luxembourg"adı ile yeniden dekore edilerek işletmeye açıldı. Bu arada, "Orient-Express" in Constantinople'a yaptığı ilk seferde, yolcular dörtbuçuk gün bu otelde kaldılar.

1887 yılında, J. Agostini'ye geçen ve adı, "Grand Hotel Français et Continental" olarak değişen, eski "Grand Hotel Continental" 1854 Kırım Savaşından sonra 1857 yılında, Petits-Champs 47 numarada ve "Belediye Bahçesi"nin karşısında açılmıştı. Nefis bir görünüme sahip olan otel her türlü konfora haizdi, Fransız mutfağı ise levantenler tarafından oldukça beğeniliyordu.

1891 yılında, bugün bile yaşamını sürdüren, diğer ünlü otellerden biri olan; "Grand Hotel de Londre" açıldı. Otel'in her türlü ihtiyacı karşılaması için hiç bir masraftan kaçınılmamıştı. Örneğin; Eyfel kulesi sisteminde çalışan, hidrolik asansör, (dikkat edilirse, Pera Palace otelinden önce açılmış olmasına karşılık asansör vardı. Bazı yazarlarımızın ısrar ettikleri gibi ilk asansör "Pera Palace" ta değil, burada hizmete sunulmuştu, ayrıca elektrik de öyleydi.) 150 kişilik nefis ve çok iyi dekore edilmiş bir restoran, bütün odalarda sıcak ve soğuk su, elektrik ve telefon. Nefis bir Liman ve Haliç görünümü. Otel, Paris-Londra ve Berlin'dekilerle kıyaslanacak şekilde dekore edilmiş ve gerekli her türlü konfor sağlanmıştı. Leonidas Adamopulos ve Nicolas Aperghis tarafından yönetilen bu otel "Pera" yaşamına gerçekten renk katmıştı. "Grand Hotel de Londre"da pek çok ilginç kişi kalmış olmasına karşılık, ben yalnız ikisine değineceğim. Biri "Cavallius"; Cavallius 1924 yılında "Greta Garbo", Maurice Stiller", ve "Lars Hanson" ile birlikte "Muhsin Ertuğrul'un davetlisi olarak İstanbul'a gelmiş ve uzun süre bu otelde kalmıştı. İkincisi "Nerses Ovsepyan"; "Nerses Ovsepyan" 1929 yılında, "Çiçerin" vapuru ile İstanbul'a gelmiş ve "Büyük Londra Oteli"ne inmişti. Oteldeki giriş kaydı şöyle idi. Adı; Nerses Ovsepyan Uyruğu; İran, Mesleği; Tüccar... Aslında "Nerses Ovsepyan" Sovyet Gizli Teşkilâtı "GPU" ya bağlı, Ermeni asıllı "Agabegof" tan başkası değildi.

1892 yılında, "Wagons-Lits" firmasının öncülüğüyle ve "Orient Express" yolcuları için Pera Palace inşa edilmiş, Eylül ayında da sessiz sedasız hizmete girmişti.

1891 yılında atladığımız bir otel var. Bu otel 1891 yılının Mart ayında, Atanas N. Papadopoulos tarafından Grand Rue de Pera 260 numarada "Grand Hotel et Brasserie Metropole" adı ile açılmıştı. (Binanın kapısı Tütüncü çıkmazının içinde idi.) Burası elli odası olan bir otel, aynı zamanda nefis bir birahane ve içki deposu olarak tüm Perot'lara hizmetlerini sunuyordu.

1892 yılında "Grand Hotel de Paris et des Colonies" el değiştirdi, ve "Auguste Roman" tarafından satın alındı. Bu arada, "Hotel de France et de La Paix"nin sahibi "Charles Sidan" ölmüş, karısı "dul Mme. Sidan" otelin işletmesini yüklenmişti.

1896 yılında da; son dönemlere kadar yaşamını sürdüren ünlü "Hotel Bristol" Temmuz 1896'da 1. sınıf olarak açıldı. Bina çok güzel bir şekilde inşa edilmişti. Yukarı çıkan merdivenlerin ta-

HÔTEL
M. TOKATLIAN
PÉRA - ISTANBUL

L'Hôtel offre place à plus de 160 hôtes avec tout confort moderne.
Appartements privés avec Bain et Toilette, Ascenseur, Electricité,
Chauffage central, Téléphone dans chaque chambre.

Adr. Tel : TOKATLIAN-Istanbul — Téléphone 44778

De spacieuses Salles de Restaurant
Cuisine sans rivale
Cave renommée
Service à la CARTE

ORCHESTRE

PATISSERIE — CONFISERIE - TEA-ROOM
SPÉCIALITÉS DE CHOCOLATS ET BONBONS FINS

Nombreux interprètes et guides à la disposition des voyageurs

SERVICE OMNIBUS - AUTOMOBILES
A TOUS LES TRAINS ET PAQUEBOTS

SALLE D'ATTENTE POUR MM. LES VOYAGEURS
EN FACE DE LA DOUANE - TÉLÉPHONE 43-35

SAISON D'ÉTÉ
HÔTEL M. TOKATLIAN
THÉRAPIA - HAUT-BOSPHORE - TÉLÉPHONE 34-20

mamı mermerdendi. Merdiven korkulukları birer harika idi. 1918 yılında Bristol otelinin işletmesini Yani Ciras ve Yorgo Haçaro aldılar. Bu arada otelin İzmirli bir iş adamına geçtiği de bazı kaynaklarda görülmektedir. Ancak Yani Ciras ve Yorgo Haçaro'dan sonra, otel mülkü ile Ömer Lütfü Bengü'ye geçti. 1940'lı yıllarda otelin resepsiyonunda Yugoslav asıllı Sırp İvo vardı. İvo oldukça uzun bir süre, hem resepsiyonda ve hem de otel metrdotelliğinde çalıştı. Şapkacı Balthazar'ın yerini alan ve "Pera"nın ünlü erkek butiklerinden olan "Collaro"nun sahibi Jorj Collaro (1940'lı yıllarda) uzun bir süre bu otelde kalmıştı. Bristol otelinin restoranı da vardı, ama nedeni bilinmez pek çalışmazdı. Yalnız otele gelen müşteriler, belki yorgunluklarından, belki de "Pera"yı bilememelerinden yemeklerini burada yerlerdi. Bu güzelim bina da, Pera'daki diğer güzel binalar gibi herhali ile ömrünü doldurdu, ve otelin sahibi Ömer Lütfü Bengü'nin vefatı üzerine, varislerince bir bankaya satıldı. Bankada bu güzelim binanın üzerine "Beton" kazıklarla iki kat çıktı. Tabiî ki kimsenin bir şey söylemeğe hakkı yoktu.

1898 yılında "Şato" nun yerinde yaşamını sürdüren "Hotel de Pesth" daha yılın başında satılığa çıkarıldı. Satıldı da, buranın zemin katına önce "Kohut" Alman birahanesi, daha sonra da "Cafe Wien" geldi. Daha sonra, 1940'lı yıllarda "Şato" adı ile müzikhol olarak ünlendi.

1898 yılı Haziran ayında "Hotel St. Petersbourg", Tepebaşı Belediye bahçesinin karşısında ve 27 numarada, "Pierre Metzes" tarafından tamamen yeniden dekore edilerek açıldı (Aslında otel Metzes kardeşler tarafından açılmış, yönetim ise "Pierre" e verilmişti). Metzes kardeşler bu dönem iyice ünlenmeye başlayacak ve "Büyük Londra Oteli"ni de satın alacaklardır. (Ama bu 1900'den sonradır.)

1900 yılının başlarında "Pera"daki otellere genel olarak göz atarsak, şu otelleri görürüz. (1897 yılının Ekim ayında inşaatı bitmiş ve Kasım ayında hizmete girmiş olan "Tokatlıyan" otelini unutmayalım.)

"Athenes Palace Hotel", Tepebaşı Mezarlık sokağında Atanas Hallas yönetiminde;

"Hotel Royal et Berliner Hoff", Tepebaşı 11 numarada, sahibi A. Messina;

"Grand Hotel Français et Continental", Mezarlık sokağı 47 numarada, sahibi J. Agostini;

"Constantinople Palace Hotel" Grand Rue de Pera (girişi Olivo pasajından) sahibi Demosten Hallas;

"Hotel de Pera" daha önce Grand Rue de Pera üzerindeki bu otel kapanmış ve daha sonra Hamalbaşı'nda yeniden açılmıştı, Sahibi ve işletmecisi "Yorgo Petsilas";

"Hotel de la Paix", Amerikan Sefaretinin karşısındaki bu otelin sahibi "İgnace Corpi" idi. (Burası daha sonra "Benzur" adını alacaktır);

"Grand Hotel d'Orient" önceleri François Logotheti tarafından tutulan ve Galatasaray'ın dönemecindeki bu otel zamanla Leonidas Pantelous'a geçmişti.

"Hotel Germania", Tünel'de Nergis sokağındaki bu otel tamamen "Alman" mutfağını yansıtıyordu, Sahibi ve işletmecisi "Wilhelm Kohm";

"Grand Hotel Kroecker" Nomico ailesinin Kabristan sokağındaki (bugünkü Meşrutiyet caddesi üzerinde Sanayi odası ile öğretmenler misafirhanesinin bulunduğu binalar!) mevcut evlerinin otele dönüştürülmesi sonucu açılmıştı. Bu otel döneminin en büyük otellerinden

Yenişehir Palas

HACI HAMDİ AKDOĞAN

Odalarda sıcak, soğuk su Kalorifer, mükkemmel servis güzel manzara Elverişli Fiatlar

1942

biri idi. 1922 yılından sonra bu kocaman bina üçe ayrıldı. Birincisi bina, "Kohut oteli" ikinci bina "Novotny oteli" üçüncü bina Y.M.C.A.nın genel merkezi oldu. Daha sonra Kohut oteli, İstanbul Konservatuarı, arkasından Sanayi odası, Novotny oteli ise, önce Erkek terzilik okulu, arkasından, Bayas biraderler Mobilya mağazası ve sonra, Y.M.C.A, binası ile (burası bir ara Akşam Kız Sanat okulunun bir bölümünü barındırmıştı!) birlikte öğretmenler misafirhanesi oldu;

"Hotel Bristol" Tepebaşındaki yerinde, "Grand Hotel de Londre" Metzes kardeşlerden, Charles ve Pierre'e bu dönemde geçmiştir;

"Hotel Grand Alexandre" Glavany (Kallavi) sokağının hemen başında faaliyet gösteren küçük bir yer, Sahibi Yorgo Margaritis;

"Hotel de Grand Bretagne", Timoni sokağının köşesinden Venedik sokağının köşesine taşınmış, Sahibi Demosten Hallas;

"Hotel Imperial" önceleri Asmalımescid sokağında olan bu otel, Tepebaşı'nda yeniden açılmıştı, sahibi ve işletmecisi Scrapis;

"Hidivyal Palas Oteli" ise, Grand Rue de Pera 463 numarada, faaliyetini sürdürmekteydi. Sahibi ve işletmecisi Philippe Hallas;

"Hotel La Constitution", Tepebaşı 19 numarada faaliyet gösteren bu otelin işletmecisi olan "Mihal Vlahos", ayrıca Pera'daki bazı birahane ve lokantaların da sahibi idi.

Hamalbaşı Caddesinden aşağı inerken, "Yorgo Kuragios" "Hotel L'Esperance" adı ile küçük bir yer açmıştı. Ancak burası fazla uzun ömürlü olmadı.

Tütüncü çıkmazından girişi olan ancak Grand Rue de Pera üzerindeki "Hotel Metropole" hâlâ Atanas Papadopulos'un yönetiminde çalışmaktadır.

Dudu Odaları sokağının köşesinde ve eskiden Balkan göçmenlerinin pansiyon olarak kaldıkları bina, Andrea Karavidas'ın çalışmaları sonucu "Hotel Minerva"ya dönüştürüldü.

Ne hikmetse, Grand Rue de Pera'ya çıkan sokakların içinde en çok, Venedik (şimdiki Balyoz) sokağı otelleri ile ünlenmişti. Hatta bir yazarımız bu sokakta ki yerlerin daha çok randevu evi olarak çalıştıklarını da ileri sürmüştür. (Tabiî ki o dönemlerde). İşte bu sokakta Mme. Margarit Vermont'un hizmete sunduğu yeni bir otel de, "Modern Hotel" idi.

Sonradan "Hotel Claridge" olarak ad değiştirecek olan "New-Hotel" Jean de Celis tarafından Grand Rue de Pera 201 numarada açılmıştı.

"Pera Palace" oteli ise yaşamını sürdürüyordu. O sırada, henüz "Wagons-Lits" tarafından elden çıkarılmaya" yönlendiriyordu.

Daha asrın başlarında Konstantin Kotsis tarafından levantenlere hizmet sunsun diye, Tepebaşı 8 numarada "Hotel des Princes" açılmıştı. Bu otel küçük olduğundan daha çok restoranı ile ünlenmişti.

Bu arada şimdiki "Asmalımescid"e yakın bir otel de, Hacı Vasil ve Atanas Gogonis tarafından "Hotel de Rome" adı ile açılmışsa da, ömrü uzun olmamıştır.

Bugünkü "Fitaş ve Dünya" sinemalarından önceki binada Hacı Sarim adlı biri tarafından otele pek benzemeyen, ama adı gene de otel olan "Hotel Sarim" Grand Rue de Pera 46 numarada açılmış ve aynı yıl içinde kapanmıştı.

"Metzes "kardeşlerden Pierre tarafından tutulan ve Mezarlık Sokaktaki "Hotel St. Petersbourg" halen faaliyetini sürdürmektedir.

Şimdiki Hava sokağında ve Yeni Melek sineması tarafında "Stefan Apergis", Savov Otel"i adı altında bir yer açmıştı. Aslında bu sokakta yanlış anımsamıyorsam, başka bir hotel (Hotel Luxembourg olabilir!) Atanas Hallas tarafından hizmete sokulmuştu.

Son olarak, Grand Rue de Pera'nın incisi sayılabilecek "Mıgırdıç Tokatlıyan"ın oteli de yaşamını sürdürmekteydi. XX. yüzyılın başında Pera'daki oteller bunlardı. 1920 yıllarına doğru bu otellerden bazıları kapanacak bazıları da ad değiştirerek yaşamlarını sürdüreceklerdi.

1897'de, Kabristan sokağındaki levanten Nomico ailesine ait bu tüm binaları kiralayan "Kroecker", kendi adını taşıyan "Kroecker" otelini, mevcut binaları otele uyarlayarak açtı.

Bu otelin arkasındaki bahçelerde (Haliç ve Liman üzerinde nefis bir

Lozan Palas
OTELİ
İSMAİL HAKKI AKTÜKÜN idaresinde
Türkiyenin en eski ve en temiz Otellerindendir.
Fiyatlar muteditdir.
Her odada Soba vardır.
Hamyolu Telefonu
İstanbula gelmeden evvel Telgrafla malûmat verin.
Beyoğlu, Tepe başı — Telefon : 40528

1942

1933

panorama vardı, ayrıca açık ve kapalı yemek salonları da yaptırdı. Otel uzun süre hizmet verdikten sonra el değiştirerek yerine iki ayrı otel açıldı. Her iki otel de 1940'lı yıllara kadar "Pera" halkına iyi ve güzel günler yaşattılar.

1909 da eski "Hotel Pesth"in yerinde "Alman", "Kohout" birahanesini açmış olan "A. Kohout", bu kere Asmalımescid sokağında, (şimdilerde Yakup'un olduğu yer) önce "Kohout" lokantasını, sonra Asmalımescid sokağına paralel "Şehbender" sokağında arka yönü "Kohout" lokantasının bahçesine bakan, binayı kiralıyarak "Kohout" oteli adı ile açtı. Daha sonra "Kroecker" kendi otelini satılığa çıkarınca (bugün Sanayi Odası olan yer) yalnız birinci binayı devir aldı ve "Kohout" otelini buraya taşıdı. Otelden çok lokantası ve Çekoslovak biraları ile ünlenen bir yer oldu burası.

1920 bu yıllarda, Rusya'dan dökülen Rus'lardan "Jean Novotny" önce "Asmalımescid" sokağında ve "Asmalı Mezarlık" sokağına gelmeden "Novotny Birahanesi"ni açtı. Sonra burasını "Minare" sokağına taşıdı. Kroecker otelinin satılması üzerine "Kohout"un bitişindeki binaları kiralıyarak "Novotny Otel ve Lokantası"nı kurdu. O dönem Rusların eğlence âlemine etkileri nedeni ile ve güzel Rus kadın ve kızlarını çalıştırarak burayı gerçekten ünlendirdi. Ayrıca kaçan Rus müzisyenleri arasında en iyilerinden Sternad kardeşlerin de çaldığı bir orkestra kurdu. Sternad kardeşlerin "Paris"e yollanmaları üzerine bu kez gene yurt dışından orkestra ve artist getirmeği sürdürdü. Hatta biraz ilerisinde ve Pera Palace oteline bitişik "Garden Bar"da faaliyet gösteren bazı artistler de, imkânların iyi olması nedeni ile soluğu burada almağa başladılar. 1939 yılında Garden Bar yıkılınca kalanların hepsi buraya sığındı. Yanlış anımsamıyorsam "Macar"ların ünlü "Halatsz orkestrası"da burada çalışmağa başladı. 1932 yılında Jean Novotny, otelin arkasındaki bahçeyi yeniden dekore ederek lüks bir restoran olarak hizmetlerine ekledi.

1920'de önceleri "Ignace Corpi" tarafından açılmış bulunan Amerikan Elçiliği (Bugünkü konsolosluk) karşısındaki "Hotel de la Paix", bir Alman tarafından kiralanarak "Hotel Benzur" adı ile yeniden açıldı. Hotel Benzur cadde üzerinde olmasına karşılık, giriş katının dükkân, ana binanın ise birinci kattan on metre kadar içerde olmasından dolayı, teras halindeki girişe, caddeden merdivenle çıkılırdı. Yazın terasa masalar konur ve burası çok güzel bahçeli bir restoran halini alırdı. O dönem lüks otel ve lokantalar içinde yer almayan, Novotny, Benzur ve Kohut otelleri ikinci sınıf kabul edilir ve döneminde iki kişilik odalar 200-250 kuruşa verilirdi.

1920'li yıllarda "Pera" da hâlâ yaşamını sürdüren oteller;

"Athena Palace Hotel" Atanas Hallas idaresinde;

"Hotel Royal et Berliner Hoff" Messina ve Caravidas ortaklığının yönetiminde;

"Hotel Calypso" Tepebaşı 39 numarada ve Patrocle Diamandidis idaresinde;

Constantinople Palace Hotel, hâlâ Hallas kardeşlerden Demosten'in sahipliğinde;

"Hotel Continental" in sahibi J.Agostini ölmüş, karısı Mme. Agostini oteli yönetmeği sürdürüyor;

Hamalbaşı'ndaki "Hotel de Pera" ise bu kez Yorgo ve Foti Petsilas'ın sahipliğinde yaşıyor;

İngiliz Sarayı karşısındaki "Hotel d'Europe", nasılsa "Dikran Tınğıryan"ın eline geçmiş ve yaşıyor. Kaldı ki bu otel 1940'lı yıllarda dahi yerindedir ve son kalan "Pera" otellerinden biri olarak yaşamını devam ettirmektedir.

Galatasaray kavşağındaki ve en eski otellerden biri olan "Grand Hotel d'Orient" da, hâlâ Yani Panteleos idaresinde çalışmakta, ama nereye kadar?

"Wilhelm Kohm"un sahibi olduğu Tünel, Nergis sokaktaki "Hotel Germania", R. Mandelblatt'in idaresine geçmiş, ama bir değişiklik yok. Alman mutfağı gene berdevam.

Biraz aşağısında ve Kabristan Sokağı üzerinde yeni bir otel, "Hotel International" (halen durmakta) Nesim Namer'in hem sahiplik hem işletmesinde.

II. Dünya savaşına kadar yaşamını sürdürecek olan, Balyoz sokağının köşesindeki "Hotel Grand Bretagne Demosten Hallas'ın idaresinde. Hotel Bristol, Grand Hotel de Londre", "Hidivyal Palas", "Hotel La Constitution", "Grand Hotel Metropole", "Hotel de Rome", "Hotel St. Petersbourg", "Savoy Hotel", "Hotel M. Tokatlıyan", bu oteller yönetim ve sahiplerinde her hangi bir değişiklik olmadan yaşamlarını sürdürüyorlar. Buna karşılık, Tepebaşı 6 numaradaki "Hotel Imperial"in sahibi "Condilis", Hamalbaşı caddesi üzerinde ve 8 numaradaki "Hotel L'Esperance"ın yöneticisi de Toma Vakandios ve Hacı Dimitrios olmuş. "Hotel New Palace"in başına, Haçik Tomasyan geçmiş.

Bundan sonraki yıllarda "Pera"daki oteller yavaş, yavaş kapanmağa başlamıştır. "Pera Palas" , "Tokatlıyan", "Büyük Londra Otel"i, "Continental", "Avrupa Oteli", "Lozan Palas Oteli", "Turing Oteli" (bu otel halen Mason biraderlerin binası olan Tepebaşı 111 numarada idi), "Bristol Oteli", "Beler Oteli" (bu otel şimdiki İş Bankası Galatasaray şubesinin olduğu yerde idi) "Novotny Oteli" (bu otel Tepebaşı'nda Büyük Londra Otelinden önce idi.), "Alp Oteli", "Hidivyal Palas Oteli"...

Ve bugün güzelim otellerden ayakta kalabilen, ne yazık ki "Pera Palace"tır.

Yazdıklarım hepsi kayboldu, tarih oldu diyemeyiz, çünkü anımsıyanı bile yok. "Pera"da otel kültürü 1839 yılında başladı ve kanımca 1950 yılından önce de bitti. Bitti, ancak bitmesi mi gerekirdi? ☆

"Ülkesinin Büyük Britanya ile İlişkileri Üstüne Bir Türk'ün Düşünceleri"

MANSUR AKGÜN

İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Sir Huge-Knatchbull Hugessen'in 8 Ağustos 1944'de İngiliz Dışişleri Bakanlığına yazdığı ve FO 371/ 44072/ R13228 sayıyla arşive konan yazısında, daha önce Kahire'de karşılaştığı Ahmet Celâl Bey'in kendine sunduğu İngiliz-Türk ilişkilerine bakışını içeren bir raporu ilişikte sunduğunu belirtmektedir. Hugessen'e göre Ahmet Celâl Bey İngiliz yanlısı İstanbul'lu bir işadamı Ahmet Celâl Bey'in bölüm bölüm teslim ettiği, bazen de yazdığı sayfaları değiştirdiği 35 sayfalık raporunun asıl önemi, bir grup çalışması olmasından kaynaklanıyor. Büyükelçiye göre, Rauf Orbay kesinlikle bu grubun içinde yer almakta; Kâzım Orbay, Numan Menemencioğlu, hatta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de grupda bulunmasına şaşmamak gerekiyor.

Gerçekten de dönemin koşulları ve raporun içeriği Hugessen'in tahminlerini doğrular niteliktedir. Bilindiği gibi, Türkiye'nin gerek savaş içindeki gerekse savaş sonrasındaki dış politikasının temel dayanaklarından biri, 19 Ekim 1939 tarihli İngiliz-Fransız-Türk İttifak Antlaşmasıdır. Bu antlaşmayla Türkiye bir yandan güvenliğini pekiştirecek bir takım ayrıcalıklar elde ederken, diğer yandan savaşın Akdenize sıçraması ya da İngiltere ile Fransa'nın Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantilerin hayata geçirilebilmesi amacıyla savaşa girme yükümlülüğü altına girmekteydi. Yükümlülüğünü yerine getirmesi gereği, ilk kez 10 Haziran 1940'da İtalya'nın İngiltere ile Fransa'ya savaş ilân etmesiyle gündeme gelmiş ve Fransa'nın kısa zaman içinde savaş dışı kalmasıyla yükümlülüklerin yerine getirilmesini istemek İngiltere'ye düşmüştü.

Savaş dışında kalmak isteyen Türkiye, İngiltere'nin her teşebbüsü karşısında antlaşmadaki çekincelere veya koşullara dayanarak savaşın dışında kalabilmiş ve 1943 sonuna değin, savaşan taraflardan gerek ekonomik gerekse askeri yardım alabilmişti. Sovyetler Birliği'nin 22 Haziran 1941'de savaşa girmesi Türkiye'nin elindeki önemli bir kozun kullanılmasını hukuken imkânsız kılmış ve ayrıca Alman ordularının Sovyet sınırını geçtiği akşam Churchill'in radyodan yaptığı konuşma, Türklere, İngiltere ile Sovyetler'in Türkiye'nin zararına uzlaşmaya varabileceklerini düşündürmeye başlamıştı.

25 Ağustos'da İran'ın Sovyet ve İngiliz birliklerince işgali ise, Türkiye'nin korkularını doğrulamaktaydı. Aynı yılın sonunda İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden'in Moskova'yı ziyareti bu korkuların pekişmesine neden olmuştu. Gerek Hugessen gerekse Sovyet Büyükelçisi Vinogradov tarafından Ankara'ya verilen güvenceler biraz da veriliş tarzındaki çelişkiler dolayısıyla, Türkiye'nin, Sovyet tehlikesini açıkça telâffuz etmesini getirmişti. 14 Ocak 1943'de İngiliz Büyükelçiliğinden Helm'in Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı gibi, Türkler artık savaş sonu ile savaştan daha fazla ilgilenir olmuşlardı (FO 371/ 37466/ R1443). Yapılmak istenen tarafsızlığın sürdürülerek savaştan Türkiye'nin yara almadan çıkmasını sağlamak ve savaş sonu için hazırlıklı olmaktı.

Bu ise, ilk utkusunu El Alamein'de sağlamış olan Churchill için artık tahammül edilmesi gereksiz olan bir lükstü. 1942 sonunda Londra'ya çağrılan Hugessen, Churchill ile yediği bir öğlen yemeği sırasında Türkiye'ye karşı

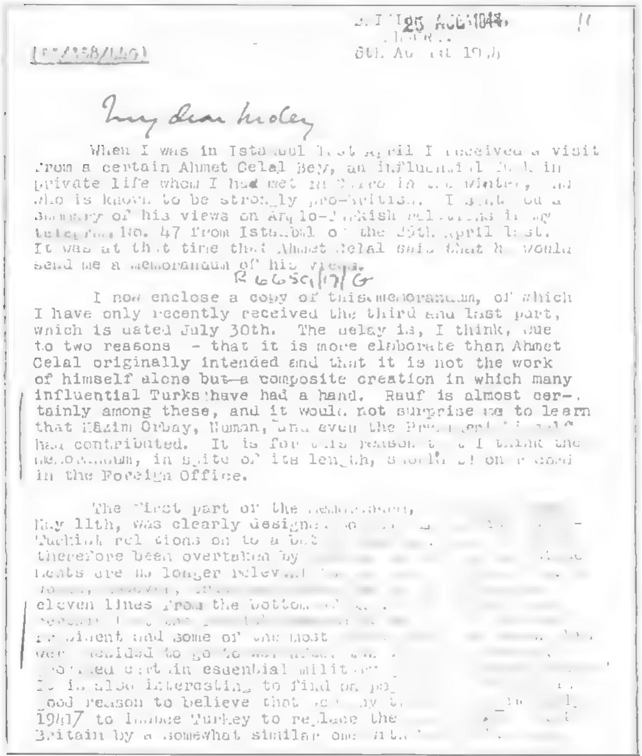
25 AUG 1944
[illegible]
8th August 1944

My dear Moley

When I was in Istanbul last April I received a visit from a certain Ahmet Celal Bey, an influential [illegible] in private life whom I had met in Cairo in the winter, and who is known to be strongly pro-British. I [illegible] a summary of his views on Anglo-Turkish relations in my telegram No. 47 from Istanbul of the [illegible] April last. It was at that time that Ahmet Celal said that he would send me a memorandum of his views.

R 6650/17/G

I now enclose a copy of this memorandum, of which I have only recently received the third and last part, which is dated July 30th. The delay is, I think, due to two reasons - that it is more elaborate than Ahmet Celal originally intended and that it is not the work of himself alone but a composite creation in which many influential Turks have had a hand. Rauf is almost certainly among these, and it would not surprise me to learn that Kâzım Orbay, Numan, and even the President [illegible] has contributed. It is for this reason that I think the memorandum, in spite of its length, should be on record in the Foreign Office.

The first part of the memorandum, [illegible] May 11th, was clearly designed [illegible] Turkish relations on to a [illegible] therefore been overtaken by [illegible] ments are no longer relevant [illegible]
[illegible]
eleven lines from the bottom [illegible]
[illegible]
[illegible] and some of the most [illegible]
[illegible] to go [illegible]
[illegible] in essential [illegible]
It is also interesting to find [illegible]
good reason to believe that [illegible]
1917 to induce Turkey to replace the [illegible]
Britain by a somewhat similar one [illegible]

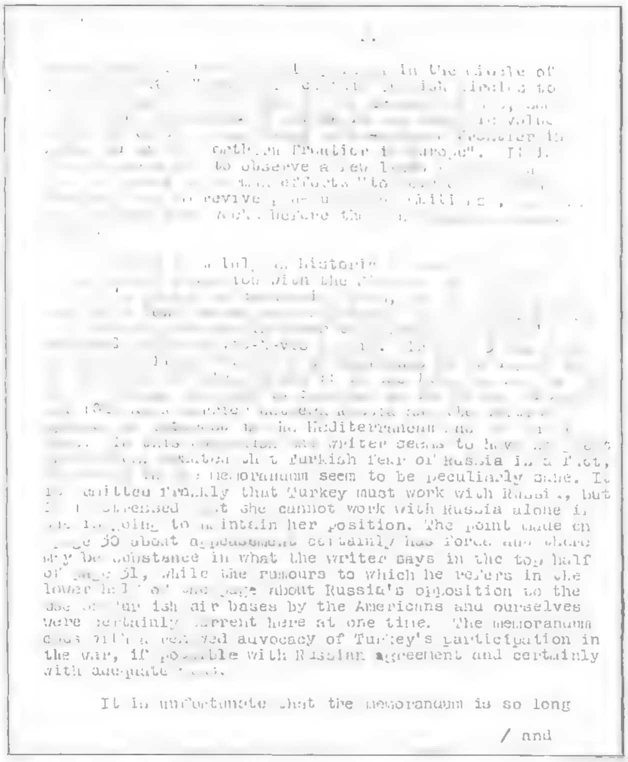
[illegible] in the minds of [illegible]
[illegible] to observe a few [illegible]
[illegible] revive [illegible]
[illegible] historic [illegible]
[illegible] Mediterranean [illegible] In this connexion the writer seems to have [illegible] that Turkish fear of Russia is a fact, [illegible] memorandum seem to be peculiarly sane. It [illegible] admitted frankly that Turkey must work with Russia, but [illegible] stressed that she cannot work with Russia alone if she is going to maintain her position. The point made on page 50 about appeasement certainly has force and there may be substance in what the writer says in the top half of page 51, while the rumours to which he refers in the lower half of the page about Russia's opposition to the use of Turkish air bases by the Americans and ourselves were certainly current here at one time. The memorandum closes with a [illegible] advocacy of Turkey's participation in the war, if possible with Russian agreement and certainly with adequate [illegible].

It is unfortunate that the memorandum is so long

/ and

izlenecek yeni politikanın ana hatlarını öğreniyor ve 31 Aralık 1942'de Türk Dışişleri Bakanlığı nezdinde ilk teşebbüsünü başlatıyordu (Hugessen, s.185). Baskılar Adana, Birinci ve İkinci Kahire konferansları ile iyice yoğunlaşacaktır.

Kasım 1943'de üç büyükler arasında gerçekleşen Tahran Konferansında alınan, Türkiye'nin savaşa yıl sonundan önce katılması kararı, Aralık başında İnönü'nün Kahire'de Churchill ve Roosevelt ile buluşması sonucunda, Churchill tarafından 15 Şubat 1944'e ertelenmişti. 11 Aralık'da Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Hugessen'e Kahire teklifinin Türk Hükümeti tarafından prensip olarak kabul edildiğini, ancak müttefiklerin Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını gözönüne almaları gerektiğini söylemekteydi. Bu amaçla Menemencioğlu 500 Sherman tankını, 7000 kamyonu ve hava savunması için gerekli olan 49 İngiliz avcı filosunu da içeren uzun bir listeyi Hugessen'e vermişti (bkz. Woodward, Vol. 4 s.167)

Ancak İngilizler Türkleri savaşa hazırlıkları tamamlayarak sokmaktansa, olup bittiyle sokmayı yeğleyince, Ankara, Weisband'ın (1973) deyimiyle "ayaklarını sürümeyi" tercih eder. Zaten Menemencioğlu da İngilizler ile Ruslar arasında bir "quid pro quo'dan şüphelenmektedir. Çünkü İngilizlerin kurmayı planladıkları tüm üsler Türkiye'nin güneyindedir (Deringil, s.167). Ayrıca İngilizler bir türlü Türklerin hangi plan içinde savaşa katılacağını açıklamamaktadırlar. Menemencioğlu'nun Amerikan Büyükelçisi Steinhard'a belirttiği gibi, İngilizlerin Türkleri savaşa soktuktan sonra savunmada bırakmak istemesinin de politik bir nedeni olmalıdır (Weisband, s.221).

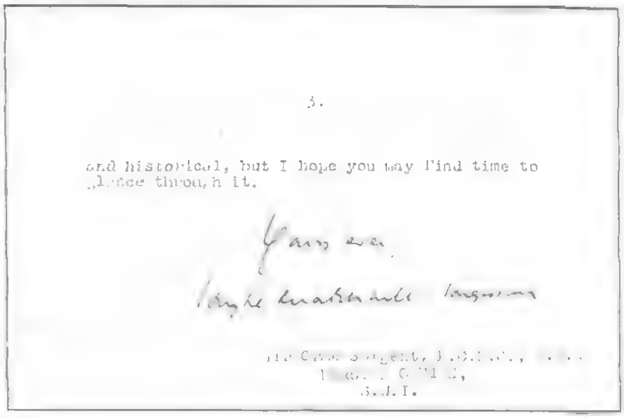
3.

and historical, but I hope you may find time to glance through it.

Yours ever,
Hughe Knatchbull-Hugessen

[illegible]

19 Ocak 1944'de Ankara'nın tutumundan hoşnutsuz olan Churchill, Eden'e Türklerin bu tutumunu sürdürmesi halinde İttifak'ın sona ereceğinin hatırlatılması teklifinde bulunur. Bunun İngiltere'nin Orta Doğu ve Balkanlardaki çıkarları ile bağdaşmıyacağının anlaşılması üzerine İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı bir uzlaşma formülü bulur ve Türkiye'ye karşı ilginin en alt düzeye indirilmesi kararlaştırılır (bkz. Woodward, Vol. 4, s.173-176). 4 Şubat'da Linnel başkanlığında Türkiye'de bulunan İngiliz askeri heyeti âniden ülkeyi terkeder. Askerî yardımlar askıya alınır ve Türkiye'nin ekonomik açıdan ablukaya alınması İngiliz Dışişleri Bakanlığında konuşulmaya başlanır. Nihayet 14 Nisan'da Hugessen ve Steinhard Menemencioğlu'na aynı içerikli birer nota vererek Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile yaptığı ticare-

tin düşman devletlere ekonomik yardım olarak algılandığını belirtirler.

İşte tam bu sırada Ahmet Celâl Bey devreye girer ve Genç Pitt'den beri İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bu denli ilgisiz kalmadığından yakınır (s.22). Nisan 1944'de Hugessen'i İstanbul'da görerek düşüncelerini sözlü olarak aktarır. Büyükelçi bu görüşleri 25 Nisan'da Londra'ya yazarsa da, İngiliz politikasında Ahmet Celâl Bey ve ekibinin amaçladığı doğrultuda herhangi bir değişiklik olmaz. Zaten Ahmet Celâl Bey'in memorandumu için Sir Alec Cadogan tarafından Hugessen'in yerine geçen Maurice Peterson'a yazılan, 21 Ekim 1944 tarihli yazı da kuru bir teşekkürden ibarettir (FO 371/ 44072/ R 13228). Makro stratejik düşüncelerle Türkiye'nin kaygılarının ikinci plana itilmesi İngiliz Dışişleri için kaçınılmaz olmakla birlikte, memorandumun içeriği gerek geçmişteki gerekse gelecekteki Türk dış politikasını aydınlatması açısından ilginçtir.

Hugessen'in de 8 Ağustos tarihli mektubunda belirttiği gibi memorandumun 11 Mayıs'ta verilen ilk bölümü Türk-İngiliz ilişkilerini daha sağlam temeller üstüne oturtmak amacıyla geçmiş ve geleceğin muhasebesini yapmaktadır. Savaşta Türkiye'nin aktif rol almaktan kaçınmasını açıklamaya çalışan Ahmet Celâl'e göre, "sayısız savaşlar ve siyasal değişiklikler, zamanın Türk devlet adamlarına çok dikkatli olunması gereğini öğretmekte ve göçmenler sürekli olarak geçmişteki toprak kayıplarını ve talihsizlikleri hatırlatmaktadır" (s.1). Buna rağmen Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girerek Birinci Dünya Savaşı sonunda benimsediği izolasyon politikasından vazgeçmiştir. Cemiyet Misakı'nı savunarak elinden geldiğince dünya barışına katkıda bulunmaya çabalamıştır.

Memorandum 1939 Antlaşmasının içeriğini özetledikten sonra, Türkiye'nin savaşa girmeme sebepleri üstünde kısaca durarak Kahire Konferansı sonrasında, Cumhurbaşkanı ve yakın çevresinin savaşa girmeye gerçekten karar verdiklerini belirtmektedir. Bunu engelliyen faktörler arasında, askerî konularda anlaşmaya varılamaması ve talep edilen askerî malzemenin verilmemesi sayılmaktadır. Mayıs 1944 sonrası için de öneriler içeren bu bölümde her iki tarafın birbirlerine yöneltiği suçlamaları bir kenara bırakıp, boşa harcanan zamanın telâfi edilmesi gereği vurgulanmaktadır.

Beşinci sayfadan başlayarak ahlâkî argümanlar geliştirilmekte ve Türkiye'nin neden İngilizlerin sadık dostu olduğu anlatılmaktadır. Hem savaştan sorumlu olmadıkları hem de Milıver'in saldırısına uğramadıkları halde Avrupa'da Müttefiklerin yanında yer alan tek devletin Türkiye olduğu ve tüm koşulların İngiltere'nin aleyhine geliştiği, Fransa'nın savaş dışı kaldığı dönemde bile Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakına bağlı kaldığı belirtilmektedir. Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Paktının İngiltere üstündeki olumsuz etkisinin bilincinde olan Alımet Celâl grubu, bu paktın müttefik çıkarlarını ne denli koruduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Hugessen ise, Almanlar'ın 1939 Antlaşması'nın benzerini Türklerle gerçekleştirmek amacıyla çok baskı yaptıklarının açıklanmasını ilginç bulmaktadır. Hugessen'in daha da ilginç bulduğu, yedinci sayfada Türkiye'nin Ege Adalarında, güney ve hatta batı sınırlarında bir takım stratejik ve ekonomik bölgelerde gözü olduğunun dolaylı yollardan da olsa belirtilmesidir. Toplumda varolan bu talepleri dikkate alan Almanya'nın ırkçı bir ideolojiyle Pan-Turanizmi canlandırmaya çalıştığı anlatıldıktan sonra, Türklerin Alman propagandasına kapılmadıkları ve zaten Türk geleneklerinin bu tür fırsatçılığa imkân vermiyeceği iddia edilmektedir.

Bölümün sonuna doğru stratejik değerlendirmeler ağırlık kazanmakta ve Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktının aslında Türkiye, Sovyetler ve İngiltere açısından getirdiği stratejik avantajlar sayılmaktadır. İkinci bölümün tüm ağırlığının Sovyet tehdidine verilmesine karşın, bu bölümde, sadece sekizinci sayfada kısaca Sovyet tehdidi konusu işlenmiştir. Türkiye'nin eğer savaşa katılması isteniyorsa askerî malzeme sevkiyatına biran önce başlanması tavsiye edilmekte, aksi taktirde Türkiye'nin savaşa girmesinin imkânsızlığı Sovyet tehdidine bağlanmaktadır.

İkinci bölümün 24 Haziranda İngilizlere teslim edildiği düşünülürse, Sovyet tehdidi üstüne bu denli yoğunlaşmanın garipsememesi gerekir. Bilindiği gibi 27 Mayıs'ta Menemencioğlu İngilizlerin tavsiye ettiği gibi Sovyetlerle ilişkileri geliştirmek amacıyla bir teşebbüste bulunmuş, Pan-Turanizmin kontrol altına alınması gibi daha önceden alınan tedbirlere rağmen, Haziran başında bu teşebbüsün başarısızlıkla sonuçlanacağı ortaya çıkmıştı (bkz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.223-224).

Ancak Sovyet tehdidinin değerlendirilmesi, Hugessen'in de kabul ettiği gibi, oldukça objektif temeller üstüne oturmaktadır ve zaten İngiliz diplomatları da Türklerin Sovyet tehdidi değerlendirmelerine âşinadırlar. Bu bölümde, Sovyetlerin dünya kamuoyunda kazandığı prestijin siyasetçilerin gözünü kör etmemesi gereği diplomatik bir dille hatırlatılmakta ve aslında sorunların çözülmediği, ama gömüldüğü vurgulanmaktadır. Sovyetlerin yakında Balkanlara indikten sonra elindeki her türlü imkanı kullanarak tarihî amacına ulaşacağı anlatılmaktadır. Bu noktada memorandum tekrar asıl konusuna dönerek biran önce İngiltere ile Türkiye arasındaki sorunların çözülmesini ve Türkiye'nin savaşa girebilecek hale getirilmesini talep etmektedir. Böylece "Türkiye savaştaki kayıplarına rağmen savaştan güçlenmiş olarak çıkacak ve şüphesiz bu da bağlayıcı ve güvenilir bir güvenlik sistemi kurulmadan önce provokasyon, yıldırma ve hatta doğrudan saldırı yoluyla ni-

haî amacı olan Boğazların ve doğu bölgelerinden bazı arazilerin ele geçirilebileceğini Rusların düşünmemesini sağlayacaktır" (s.12).

Sovyetler Birliği'nin Boğazlara olan ilgisi uzun bir tarihsel analizle verilmeye çalışılmaktadır. Analizlerin derinliği, hukukî argümanların çeşitliliği, yazım tekniği ve stratejik söylem bu bölümde yoğun uzman desteğinin varlığını kanıtlar niteliktedir. Geliştirilen stratejik model aynı dönemde İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından geliştirilen modellere benzemektedir. Pek çok açıdan değerlendirilebilecek bu memorandumun Türk dış politikasına yön verenlerin uzak görüşlülüğünü göstermesi açısından da ilginç olduğunu söyleyebiliriz.

Daha da önemlisi, memorandum eğer gerçekten Hugessen'in iddia ettiği grup tarafından yazıldıysa, Türk dış politika elitinin savaşın sonuna doğru Türkiye'nin savaşa girmesi üstünde samimiyetle durduğunu göstermektedir. Gerçekten de memorandum'un tamamlanarak Londra'ya gönderilmesinden kısa bir süre sonra, 6 Eylül 1944'de Rauf Orbay İngiliz askerî ataşesi General Arnold'a Türkiye'nin savaşa girmesinin imkânlarını araştırdığını söylemiştir. Orbay'a göre Türk ordusu Selânik-Belgrad arasında "düşmanın" iletişim hatlarının kesilmesinde kullanılabilirdi. Ancak bu doğal olarak Türk ordusunun sahip olduğu hareketlilik olanağından daha fazlasını gerektirmekteydi (FO 371/ 44073/ R 14611).

Türkiye'nin savaşa girmesi gereği memorandumun üçüncü bölümünde de işlenmiştir. Gerekçede bir değişiklik olmamasına karşın, güncel gelişmeler ve istihbarî bilgilere bu bölümde daha fazla ağırlık verilmiştir. Çarlık Rusya'sının 18. yüzyıldan bu yana Don havzasında egemenlik peşinde olduğu anlatıldıktan sonra, Sovyetlerin Besarabya'yı ilhakı ile bu bölgede giderek egemenliklerini pekiştirdikleri vurgulanmaktadır. 28 Ekim 1940'da Bükreş'te toplanan ve Don nehri rejimini düzenlemeyi amaçlayan konferansın İngiltere'yi ne şekilde dışladığı hatırlatılarak bundan Sovyetlerin sorumlu olduğu iddia edilmektedir. İngilizlerin dikkatine sunulan bir başka konu da Türkiye, İran ve Irak'ta bulunan Kürtlere Sovyetlerin siyasî ve askerî destek sağlayarak onları bağımsızlığa özendirecekleri, dolayısıyla da İngilizlerin Musul bölgesindeki petrol çıkarlarının tehlikeye düşeceğidir.

Memorandumun diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümde de, İngiliz çıkarlarının ancak Türkiye'nin çıkarlarının gözetilmesi ile korunabileceği vurgulanmaktadır. İngilizlerin çıkarlarının Ege adalarına ya da Mora yarımadasına kuracakları üslerle korunabileceğini sanmamaları öğütlenmektedir. Zaten otuzbirinci sayfada belirtildiğine göre, İkinci Kahire Konferansı sonrasındaki askerî görüşmelerde Sovyetlerin İngilizlere Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrar etmemelerinin temelinde, Sovyetlerin Türkiye'de İngiliz üsleri görmek istememeleri yatmaktadır. Bu bölümde ayrıca, Mayıs 1943'te Komünist Enternasyonal'in kapatılmasının artık komünizmin tek ülkede varlığını sürdüreceği anlamını çıkarılabileceği, ama bunun Rus milliyetçiliğini azdırarak daha tehlikeli sonuçlara yola açabileceği de anlatılmaktadır.

Sonlara doğru, aslında Türkiye için ideal olanın ortak düşmana karşı çarpışan ülkelerin savaş sonunda uyumlu bir şekilde tüm dünyayla iyi ilişkiler geliştirmesi olduğu, ama "Türkiye'nin, bağımsız ve refah içinde bir devlet olarak varlığını sürdürmesinin Rusya için bir gereklilik olmadığı" hatırlatılmaktadır (s.34). Buna karşın, Türkiye'nin varlığını sürdürmesi "doğal olarak İngiliz İmparatorluğu için çok önemli, Birleşik Devletler içinse oldukça önemli bir meseledir" (s.34). Yukarıda sayılan ve burada hepsinden söz edemediğimiz sebeplerden dolayı, Türkiye ile Anglo-Saxon güçler arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi sadece Türkiye'nin temel politikası değil aynı zamanda İngiliz ve Amerikan politikalarının da önemli bir parçası olmak zorundadır. "Eğer bu işbirliğini sağlamak için... Türkiye'nin savaşa girmesi gerekiyorsa, Anglo-Sakson güçler, mümkünse Rusya'nın rızasını alarak, ellerinden gelenin en iyisini yaparak Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamalıdırlar" (s.34).

Kanımca, bu memorandum İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türk dış politika elitinin Türkiye'nin izole edilmişliğinden doğan korkularını ve beklentilerini gösteren önemli bir dökümandır. Üç aşamada verilen memorandumun giderek Türkiye'nin savaşa girme koşullarını gevşettiğini görüyoruz. Bu koşulların gevşemesinde, memorandumun son sayfasında belirtildiği gibi, Türkiye üstündeki Alman tehdidinin zayıflamasının ve Sovyetlerin Balkanlarda ve İran'da giderek daha tehditkâr bir tutum takınmasının etkisi olduğu söylenebilir. Yazının başında da belirttiğim gibi, dönemin özelliği ve memorandumun içeriği Hugessen'in istihbaratını doğrular niteliktedir. İngiliz Büyükelçisinin dikkatle okuyup notlar aldığı memorandumun, White Hall'da hiçbir reaksiyon yaratmamasını ise zamanlamaya ve daha önce Adana Konferansında olduğu gibi, aynı görüşlerin daha özlü bir şekilde pek çok kez İngilizlere iletilmiş olmasına bağlamak mümkündür. ☆

Kaynakça:

Deringil, Selim (1989) *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An "Active" Neutrality* (Cambridge: Cambridge University Press).

Hugessen, Hugh-Knatchbull (1949) *Diplomat in Peace and War* London: Murray).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, 1939-1945 (Ankara).

Weisband, Edward (1973) *Turkish Foreign Policy*, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics (Princeton University Press).

Woodward, Llewellyn (1975) *British Foreign Policy in the Second World War* (London: Her Majesty's Stationery Office).

BİR EVLÂDLIK VERME SÖZLEŞMESİ (1912)

Pul
29 Mayıs 328

Muhammed Vehib el-muhavvel radıyallahü ve afallahü anh

Medine-i Berat kazasına tâbi Vesrik karyesi ahalisinden olub zât-ı karye-i mezbûre ahalisinden Mes'ud bin Muhammed ve Hacı bin Süleyman nam kimesnelere tarifleri ile muarref olan Ramazan bin Ömer nam kimesne, meclis-i şer'-i şerif-i enverde Yanya valisi atufetlû Mehmed Ali Beyefendi hazretlerinin husus-ı âti'l-beyanın tasdike vekil-i müresseli kaza–i mezbûre tâbi Velçan karyesi ahalisinden Nureddin Aga bin Hurşit Aganın mahzarında bi'l-velâye ikrar-ı tam ve takrir-i kelâm edüb işbu hâzır bi'l-meclis 8 yaşında sulbiye kızın Hediye nam sagîrenin asla malı olmayıp benden gayri velisi ve münfik-i şer'isi olmamağla ben dahi madem muasser-i infak ve iksasından âciz ve sagîre-i mezbûre ise nafaka ve kisveye şiddetle muhtac olmağla sagîre-i mezbûreyi müvekkil-i müşarünileyhin harem-i daire-i fahîresinde bermutad hizmet etmek ve her nereyi teşrif ederse beraberinde alıp götürmek üzre işbu tarih–i zabtdan beher sene 95 kuruş 13'er paradan 9 seneliği cem'an 840 kuruş ücret tesmiyesi ile müvekkil-i müşarileyhle bi'l-velâye icar ve teslim ve bermutad şer'-i istihdama dahi izin verip meblâğ-ı mezkûr 840 kuruşu müvekkil-i müşarünileyh malından olmak üzre vekil-i mumaileyh Nureddin Aga yedinden kâmilen ahz u kabz eylediğimde vekil-i mumaileyh bervech-i muharrer sagîre-i mezbureyi benden ahz u tesellüm eyledi dedikde vekil-i mumaileyh Nureddin Aga mukırr ve mu'ciz-i mezburun bilcümle kelimat-ı meşruhasını tasdik etmeğin gıbbettasdikü'ş-şer'i mâ vakaa bi't-talep ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hamis ve'l-işrîn min cemaziyelâhır li seneti selâsin ve selâse mie ve elf.

Hediye hanım büyüdükten sonra

Nezih Neyzi Koleksiyonu

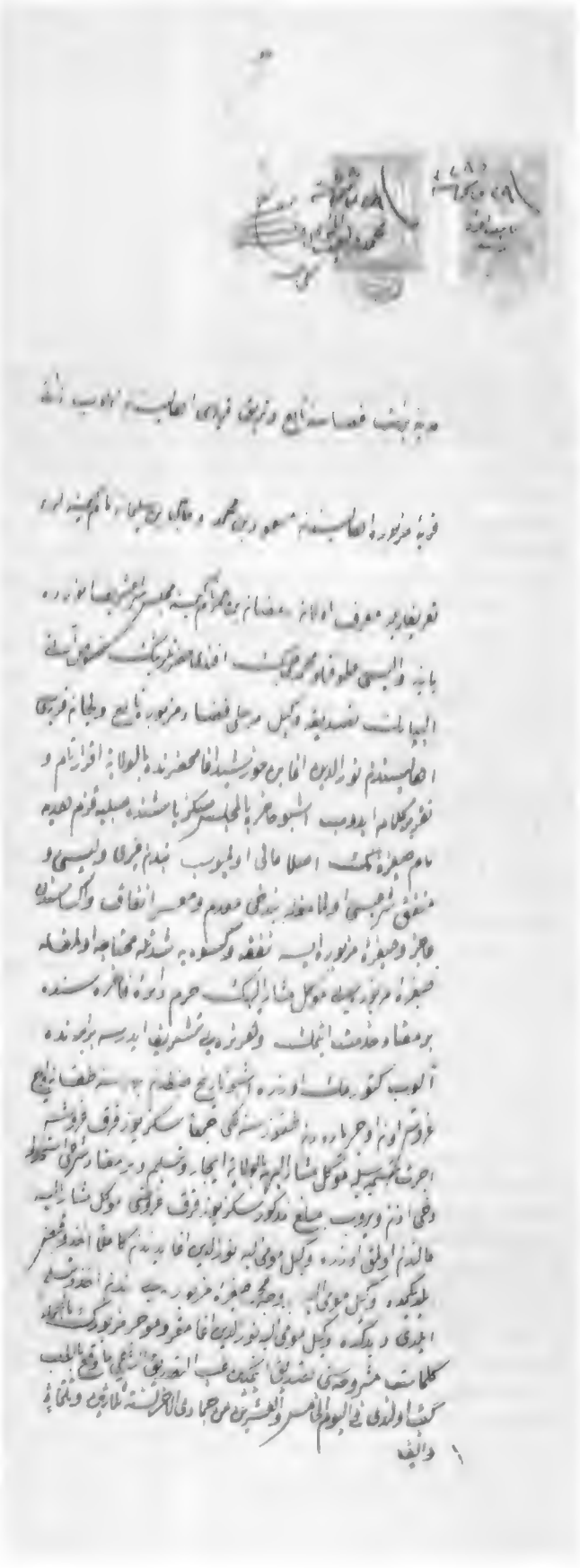

1880'de İstanbul'da Çıkarılan Bir Gazete ve İngiltere'nin Kopardığı Fırtına

Peyk-i İslâm

AZMİ ÖZCAN

Bilindiği gibi XIX. yüzyılda İngiltere, Osmanlı Devletinin ne tamamen parçalanmasını ne de tekrar eskisi gibi güçlü hale gelmesini istiyordu. Fakat buna mukabil, yine XIX. yüzyılda, özellikle 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması, Tanzimat ve Kırım Savaşı ittifakının pekiştirdiği ilişkiler İngiltere'ye Osmanlı İmparatorluğu'nda ve İslam dünyasında ayrı bir prestij kazandırmış, hatta İngiltere'nin Müslüman dostu olduğuna dair bir imaj belirmişti. Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmanın İngiltere'ye sağladığı başka önemli faydalar da vardı. Sözgelişi Müslümanlar, özellikle Hindistan Müslümanları, Halife'nin dostu olan İngilizler'e karşı daha uysal davranıyorlardı. Bu yüzden İngilizler XIX. yüzyılın ikinci yarısında İslam dünyasında bir potansiyel güç olarak beliren Pan-İslâmcı gelişmelerden pek endişe etmiyor, hatta Orta Asya'da Rus yayılmacılığına karşı etkili olur düşüncesiyle bu tür duygulara sıcak bakıyordu.

Fakat 1870'lerin ortalarında patlak veren "Şark bunalımı" sırasında, İngilizler, Osmanlı Devleti'ne beklenilen desteği sağlamamaları yüzünden soğuklaşmaya başlayan İngiliz-Osmanlı ilişkileri ışığında artık Pan-İslâmcı gelişmeleri iki yüzü keskin bir bıçak olarak değerlendireceklerdi. Öyle ki, bu bıçak gerektiğinde kendilerine karşı da kullanılabilirdi. Esasen İngiltere bu değerlendirmesinde yanlış değildi. Zira, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında taahhütlerini yerine getirmeyerek Osmanlılar'a yardım etmemeleri, ardından da Kıbrıs'a yerleşmeleri sonucunda artık Osmanlı-İngiliz ilişkileri eskisi gibi dostça olamazdı. En azından Osmanlılar açısından bu mümkün değildi. Çünkü artık İngiltere'ye güvenemeyeceklerini biliyorlardı. Tabiatıyla İstanbul'da beliren bu olumsuz hava, çok geçmeden diğer Müslümanları da etkilemeye başlamış, benzer duygular bütün İslâm âleminde görülmeye başlamıştı. Bunlar arasında Hindistan, bu tür duyguların en çok görüldüğü ve İngiltere'nin buradaki hakimiyetini henüz yerleştirebilmiş olması bakımından ayrıca önemliydi. Bunun sonucunda daha 20 sene evvel Hindliler'in ayaklanmasını kontrol edebilmek için Osmanlı halifesinin nüfûzunu yaygınlaştırmaya çalışan İngilizler artık Osmanlı sultanlarının Hindistan'da halife olarak tanınmasından rahatsızlık duymaya hatta endişe etmeye başlamışlardı.[1]

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğunda İttihad-ı İslâm düşüncesi 1870'lerin başından itibaren özellikle Yeni Osmanlı aydınları tarafından yoğun bir şekilde gazetelerde tartışılmaya başlamıştı. 1870'lerin ortalarında her nekadar Bâb-ı Âli, muhtemelen Avrupa devletlerinin, özellikle hakimiyeti altında geniş sayıda Müslüman nüfus bulunduran devletlerin, tepkisini çekmemek için İttihad-ı İslâm'a dâir yazılar üzerinde sıkı sansür uygulamışsa da 93 harbinin akabindeki kırgınlık ve kızgınlıkların tesiriyle bu tür yazılar ve düşünceler tekrar gündemi işgal etmeye başlamıştı.[2] Bu ana kadar böylesine gelişmelerden pek endişelenmeyen İngiltere, 93 harbiyle birlikte özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Pan-İslâmcı gelişmeleri dikkatle izlemeye başladı. Bu sırada İstanbul'da İngiltere Büyükelçisi olan Henry Layard'a göre, İngiltere'nin menfaatleri için bu, mutlaka yapılmalıydı. Hatta Pan-İslâmcı gelişmelere açık bir şekilde muhalefet etmektense, tedbirli davranarak mümkün olduğu oranda bu tür gelişmelerle paralel hareket etmek lazımdı.[3] Fakat çok geçmeden İngilizler bunun mümkün olamayacağı sonucuna vardılar. Zira, artık Sultan II. Abdulhamid kendilerine son derece kızgındır ve Bâb-ı Âli de İngiltere'ye güvenini kaybetmiştir. Öte yandan, İngiltere'de İslâmiyet ve Osmanlılar'a karşı hiç de iyi duygular taşımadığı bilinen Liberal Parti başkanı Gladstone az sonra iktidara gelecektir. Son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiltere hakkında hâkim olan menfi duygular Hindistan'da da kendisini hissettirmeye başlamış ve İngilizler prestij kaybına uğramışlardı.[4]

Bu atmosfer içerisinde, Mayıs 1880'de İstanbul'da özellikle Hindistan Müslümanlarına yönelik yayınlar yapmak üzere bir gazete çıkarılmaya başlanır. Türkçe ve Urduca olmak üzere iki dilde yayınlanan bu gazetenin adı *Peyk-i İslâm*'dır. Daha hazırlıklar yapılırken, İngiltere Büyükelçiliğinin dikkatini çeken Gazete, Mayıs 1880'deki ilk sayısıyla birlikte, İngilizler'in son derece sert tepkisiyle karşılaşmış ve takip eden bir kaç ay süresince hem Bâb-ı Âli'yi büyük sıkıntıya sokmuş hem de İngilte-

Said Paşa'nın gazete ile ilgili Sultan'a arzı. Yıldız Sadaret Hususû Maruzat, 164-92 6.10.1297

re'nin Osmanlı Devleti ile ilişkileri kesme noktasına kadar götürmeyi göze aldığı büyük bir diplomatik mesele olmuştu.[5]

İngilizlerin böylesine önem atfettiği bu meselenin iç yüzü şu şekildedir. Nusret Ali Han adında bir Hindli, Hindistan'da İngiliz aleyhtarı faaliyetlerde bulunduktan sonra orada barınamayıp İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Bâb-ı Âli'ye müracaat ederek Hindistan Müslümanlarına yönelik bir gazete çıkarmanın faydaları hakkında bir rapor vermiş ve bu hususta Bâb-ı Âli'nin desteğini istemiştir.[6] Nusrat Ali Han'a göre, İngilizler, Hindistan'da süratle prestij kaybetmektedirler ve bir gün mutlaka Hindistan'dan ayrılmak zorunda kalacaklardır. Eğer Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ile bağlarını sıkılaştırır ve onları kazanmaya çalışırsa rahatlıkla İngilizler'in yerini alabilir ve böylece Balkanlar'daki kaybını tazmin edebilir. Bu durumda çıkarmak istediği gazeteye izin verilirse, genel olarak şu üç gayeye yönelik yayın yapacaktır:

1- Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanları arasındaki ilişkileri sıkılaştırmak.

2- Hindistan Müslümanlarına, neden Osmanlı Sultanı'nı kendilerinin Halifesi olarak tanımaları gerektiğini izah etmek.

3- Dinî ve siyasî meselelerde Hindistan Müslümanlarını daha fazla aydınlatabilmek.[7]

Nusret Ali Han'ın müracaatını değerlendiren Dahiliye ve Maarif Nezaretleri gazetenin çıkarılmasını (Matbuat nizamnamesinin birinci ve üçüncü maddelerine tevfikan) tasvip ettiler ve editörün isteğine binaen "şehriye iki bin kuruş" destek sağladılar.

Öte yandan, daha bu aşamada böyle bir gazete çıkarılacağını öğrenen İngiltere Büyükelçiliği durumu hemen Londra'ya bildirdi. Büyükelçi Layard'a göre, "gazete Hindistan'da İngiliz hakimiyetine muhalif yayın yapacak ve Ingiltere'ye karşı bir çeşit Müslüman Birliği oluşturulmasını savunacaktı."[8] Durumdan bu şekilde haberdar olan İngiltere hükümeti, bir taraftan Layard'a direktif vererek, "böylesine dostlukla hiç bağdaşmayan bir faaliyetin bir an önce durdurulması için" Bâb-ı Âli ile temasa geçmesini istedi, öte taraftan da Hindistan hükümetine bu gazete ile ilgili gerekli görülen tedbirlerin alınması yolunda talimat verdi.[9]

Ancak Londra'nın bu hususta tavrı belli olana dek *Peyk-i İslâm*'ın ilk sayısı çıkmıştı. Layard bunu Londra'ya şöyle bildirmişti: "Çok sayıda gazete Hindistan'a, özellikle nüfûzlu kimselere, gönderilmiş durumda. Hindistan otoriteleri, Osmanlı Sultanı'nı Hindistan Halifesi olarak niteleyen bu gazetenin Hindistan'a girişini ve orada dağıtılmasını bir an önce yasaklamalıdırlar." Layard devamla, bu gazetenin, İngiltere'nin Hindistan'daki hatta Orta Asya'daki çıkarları için çok tehlikeli olabileceğinden endişelendiğini de ekliyordu. Zira gazete Hindistan Müslümanlarını Sultan'a itaat etmenin gerekliliği hakkında şartlandırmaya çalışıyor ve bunun için de "Sultan'a itaat etmeyen Allah'a itaat etmemiş demektir" şeklinde cümleler taşıyordu. Son olarak Layard, Nusret Ali Han'ın teklifiyle başlatılan bu yeni girişimi başarıya ulaştırmak için Bâb-ı Âli'nin bir müddet sonra Hindistan'a ajanlar göndereceğini ve bu ajanların öncelikle *Peyk-i İslâm*'ın gönderildiği kimselerle irtibata geçeceğini haber aldığını söylüyordu.[10] Bu arada İngiltere Büyükelçiliği gazetenin editörü Nusret Ali Han hakkında da bilgi toplamaya çalışmıştı. Buna göre, Nusret Ali Han daha önce Lahor'da *Nusretü'l-Ahbar* adında bir gazete çıkarmakta idi. Daha Hindistan'da iken İngiltere aleyhinde görüşleri olduğu bilinen bu kişi, geniş bir çevreye sahipti ve oldukça da nüfûzlu idi.[11] Layard böylesine ciddi ve endişe verici raporlarından sonra Londra'dan Bâb-ı Âli nezdinde gereğinin yapılması şeklinde bir talimat alınca hemen Sadrazam Said Paşa'ya giderek İngiltere'nin tepkilerini iletti ve gazetenin kapatılması için baskı yaptı. Bâb-ı Âli'nin bu hususta bütün çabaları ve gazetenin hiç de İngilizlerin zannettiği şekilde müslümanları tahrik etmek için çıkmadığı yolundaki bütün teminatları, İngiliz baskısını hafifletemedi ve bir kaç sayı sonunda *Peyk-i İslâm* gazetesi yayınını durdurmak zorunda kaldı.[12] Bu arada aynı şekilde İngiliz şikayetlerine muhatap olan Sultan II. Abdulhamid meselenin iç yüzünü anlamak için Said Paşa'dan bilgi istedi. Paşa'nın Sultan'a sunduğu arıza söyledir:... Mezkur gazetenin muharrir ve müdiri Hindistan muteberanından olup bundan iki sene mukaddem Dersaadete gelerek Hindistan ahali-i İslâmiyesinin hilafet-i celile-i İslâmiyeye celb-i irtibat ve intimâları yolunda bir hayli mesâisi ve esnâyi muharebede (93 Harbi) kıta-i Hindiye sekene-i müslimesi tarafından vuku bulan ilânatta teşvikat-ı külliyesi görüldüğü ifade kılınan Nusret Ali Han olup bu gazetenin tesisi ve neşri, mukaddimesinde gösterildiği üzere Memâlik-i Şâhâne ile Hindistan ahâli-i İslâmiyesi beyninde husul-u münasebet-i maneviyyeye çalışmak maksadına mebni olup Dahiliye ve Maarif Nezaretleri tarafından dahi suret-i teşebbüsü tasvib ve matbuat nizamnamesinin birinci ve üçüncü maddelerine tevfikan ruhsat verildiği matbuat idaresinden ifade kılınmış ve maksad-ı meşrûhun haricinde bir hareketi görüldüğü halde, usûl ve emsâli vechile gazetenin tatili mümkinattan bulunmuş olmakla keyfiyetin atabe-i ulyaya arzı..." [13]

Öte yandan, aynı şekilde Lond-

ra'nın talimatıyla *Peyk-i İslâm*'ın gönderildiği adresler, gazetenin etkileri ve "Osmanlı entrikalarının" boyutları hakkında bir soruşturma başlatan Hindistan hükümetinin elde ettiği sonuçlar da Layard'ın dediklerini doğrulamıyordu. Şöyleki; Hindistan otoriteleri gazeteyi incelemişler, fakat zannedildiği gibi yıkıcı tesirleri olabileceği kanaatine varmamışlardı. Onlara göre, şüphe çekebilecek tek şey, gazetenin devlet tarafından desteklenmiş olması ve belki itiraz edilebilecek olan tek şey de Sultan'a atfedilen unvanlar arasında "Halife-i Hind" unvanının da bulunması idi. Hindistan hükümeti hiç de ilginç bulmadığı bu gazetenin pek uzun ömürlü olmayacağını ve bir müddet sonra kendiliğinden kapanacağını tahmin ediyordu. Hatta Hindistan otoriteleri Layard'ın bahsettiği entrikaların uygulanıp uygulanmadığını takip edebilmek için gazeteye abone bile olunabileceğini belirtmekteydi. Nusret Ali Han'a gelince; öyle zannedildiği gibi, Hindistan'da nüfûzlu olan birisi değildi. Bombay'da yaşıyor iken, bir ara Delhi'de çıkarılan *Nusretu'l-Ahbar* gazetesinin muhabirliğini yapmıştı. Bu gazete yine Nusret Ali Han isminde bir âlim tarafından çıkarılmakta idi ki asıl etkili ve saygınlığı olan kişi buydu. *Peyk-i İslâm*'ı çıkaran kişi ise kendisine önem atfetmek için İstanbul'da onun ününü kullanmaya çalışmış, fakat çok geçmeden orada bulunan diğer Hindistanlılar bunun doğru olmadığını ortaya çıkarmışlardı.[14]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, mesele birinci planda İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını ilgilendirdiği ve Hindistan hükümeti gazeteyi hiç de tehlikeli bulmadığı halde Londra ve İstanbul'daki İngiliz Elçiliği Hindistan'ın görüşünü beklemeden telaşlı ve aceleci bir tavırla gazeteyi kapattırmıştır. İngiliz Elçiliği bununla da yetinmeyip, işin daha da üzerine gitmiş ve olabildiğince Bâb-ı Âli'yi sıkıştırmaya çalışmıştır. Öyleki, Bâb-ı Âli'nin bütün teminatlarına rağmen İngilizler devlet kademesindeki kendi kaynakları vasıtasıyla Said Paşa'nın gazeteye izin verilmesi isteğiyle Dahiliye Vekaletine yazdığı tezkireyi ele geçirmişler ve "peki o halde bu nedir"

Cevdet Paşa'nın Sultan'a sunduğu arızadan bir sahife. Y.E.E. 38.93.18. 553/594.

diye sorabilmişlerdir. İşin bu cephesiyle ilgili biraz sonra daha geniş bir arıza metni vereceğiz. Öyle anlaşılıyor ki, Layard İstanbul'daki görevinin son zamanlarında *Peyk-i İslâm* gazetesinin etrafında geliştirdiği Pan-İslamist komplo teorilerine müşahhas deliller bulabilmek için çok çırpınmıştır. Şüphesiz bunda İstanbul'da İngiliz Elçiliğine bilgi getiren kaynakların abartmaları da oldukça etkili olmuştur. Zira Layard raporlarında hep "güvenilir kaynaklara" atıfta bulunmaktadır.[15] Ancak daha önce belirtildiği üzere, Hindistan Hükümetinin soruşturmaları bu kaynakların pek güvenilir olmadığını ortaya koymuştur.

Bununla birlikte Layard İstanbul'daki görevi sona erip ayrılırken dahi, bu şekildeki kanaatlerinde ısrar etmiştir.[16] Böylece *Peyk-i İslâm* meselesi yine devam etmiş ve İngilizler hâlâ işin üzerine giderek tabiri caizse "taş atıp tavşan kaçırtmaya" çalışmışlardır. Zira Osmanlı belgeleri bu gazetenin iyi düşünülmüş ve planlanmış bir Pan-İslâmist politikanın parçası olarak çıkarıldığına dair ipucu vermemektedir. Eğer öyle olmuş olsaydı mesela ta başından Sultan'ın bundan haberi olması ve evvelemirde onun onayının alınması gerekirdi. Halbuki, Sultan ancak İngiliz tepkilerinden sonra meseleden haberdar olmuş görünmektedir ve sonra da işin mahiyeti hakkında Said Paşa'dan rapor istemiştir. Bu arada mesele İngiltere parlamentosunda da gündeme gelmiş ve meclis, hükümetten bu konu hakkında açıklık getirmesini talep etmiştir.[17] Meselenin bu derece büyütülmesinden rahatsız olan Sultan II. Abdulhamid hem İstanbul'da yeni Hariciye Vekili olan Abidin Paşa yoluyla hem de Londra'da Sefir Musurus Paşa vasıtasıyla İngiltere'ye kesin teminatlar vermek durumunda kalmıştır. Layard'dan sonraki İngiltere Büyükelçisi Goschen, bununla ilgili olarak Abidin Paşa'nın kendisine şunları söylediğini yazmaktadır: "Osmanlıların Hindistan Müslümanlarını bize [İngiltereye] karşı kışkırtmaya çalışdığı şeklindeki söylentilerin kesinlikle asılsız olduğunu size iletmem hususunda Sultan beni özel olarak görevlendirdi. Paşa böyle bir niyetleri olmadığını en kesin bir dille hem Bâb-ı Âli adına hem de Sultan adına iddia etmektedir. Paşa ayrıca, eğer gerekirse bunu yazılı olarak ta ifade edebileceğini ve Sultan'ın bu

konuda kendisine emir verdiğini bildirdi. Paşa'ya göre, bu çeşit söylentiler İngiltere'yi Türkiye'ye karşı tahrik etmek isteyen bazı kimselerce çıkarılmaktadır. Bunun üzerine kendisine teşekkür ettim ve bu teminatın İngiltere hükümetine memnuniyet vereceğini belirttim..." [18]

Görüldüğü gibi *Peyk-i İslâm* gazetesi Osmanlı devletinin başına epey sıkıntılar açmıştır. Bunun devlet içerisindeki tesirlerine gelince; Yıldız evrakı arasında Cevdet Paşa'nın II. Abdulhamid'e sunduğu tarihsiz bir arıza oldukça ilginç bilgiler vermektedir.[19] Yalnız, arıza, *Peyk-i İslâm* meselesini Bâb-ı Âli'nin başka meseleleri ile (özellikle Mahmud Nedim Paşa'nın Dahiliye Vekaletine tayini ile) birleştirmekte ve geniş olarak ele almaktadır. Bu bakımdan konunun daha iyi değerlendirilebilmesi için metnin geniş olarak aktarılmasında fayda görülmektedir. Cevdet Paşa'ya göre, İngilizler öteden beri Devlet-i Aliyye tarafını tutmakta iken müteveffa Mahmud Nedim Paşa'nın Rus Elçisi Ignatiyef ile beraber konsolide ve tahvilatı saire hakkında vaki olan sûiistimalatından dolayı Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti'ne düşman oldu. İngilizlerin ise din ve imanı para olduğundan herkesden daha ziyade düşman oldular. Bununla birlikte bazı müşterek menfaat olan meselelerde Bâb–ı Âli'yi desteklemeye devam ediyorlardı. Mahmud Nedim Paşa'nın tekrar tayini söz konusu olunca, İngiliz Elçisi Layard, eğer Mahmud Paşa bir büyük işte istihdam olunursa iki devlet arasındaki ilişkilerin kötüleşeceğini Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Bunun üzerine Paşa'nın tayini tehir edildi. Ancak o esnada İngiltere'nin Tunus konsolosu İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Bu zat daha önce Trablus'da vazifeli iken o sırada orada vali olan Mahmud Paşa ile tanışıyorlardı. İstanbul'da Paşa bu zatı tekrar türlü hediyeler ile kazandı. Mahmud Paşa'nın Rus taraftarlığından vazgeçip İngilizlere yaklaştığı yolunda ikna edilen konsolos, meseleyi Londra'ya iletti. Londra da Layard'a emir vererek Mahmud Paşa'nın tayinine yardımcı olunmasını istedi. Bunun üzerine Dahiliye Vekaletine gelen Mahmud Nedim Paşa İngiltere politikasına hizmet etmek üzere Layard'a söz vermiş.

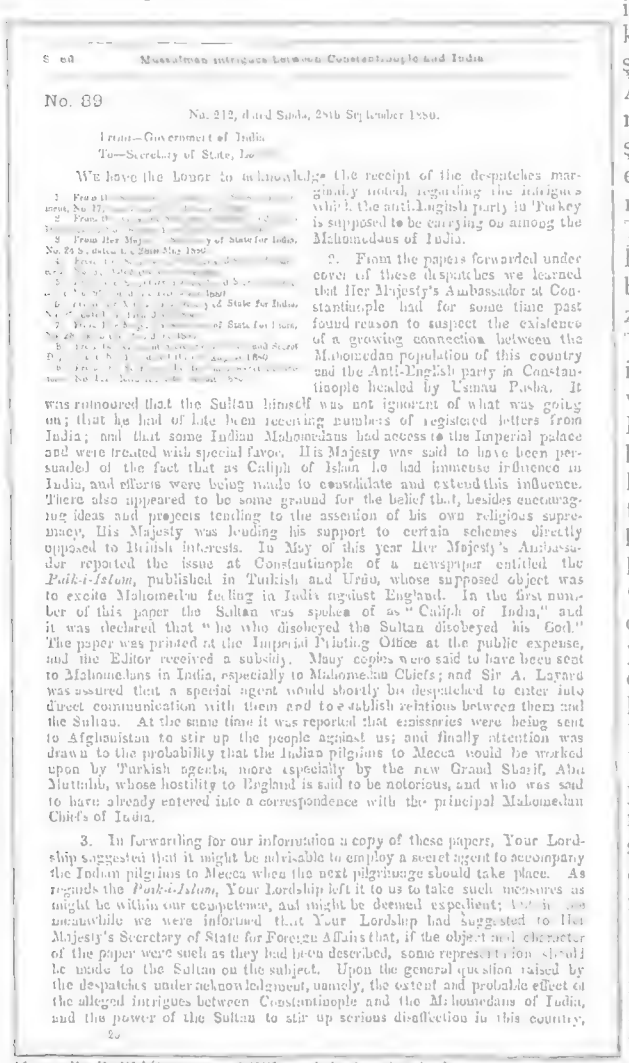

Secret Musulman intrigues between Constantinople and India

No. 89

No. 212, dated Simla, 28th September 1880.

From—Government of India

To—Secretary of State, London

We have the honour to acknowledge the receipt of the despatches marginally noted, regarding the intrigues which the anti-English party in Turkey is supposed to be carrying on among the Mahomedans of India.

2. From the papers forwarded under cover of these despatches we learned that Her Majesty's Ambassador at Constantinople had for some time past found reason to suspect the existence of a growing connection between the Mahomedan population of this country and the Anti-English party in Constantinople headed by Usman Pasha. It was rumoured that the Sultan himself was not ignorant of what was going on; that he had of late been receiving numbers of registered letters from India; and that some Indian Mahomedans had access to the Imperial palace and were treated with special favor. His Majesty was said to have been persuaded of the fact that as Caliph of Islam he had immense influence in India, and efforts were being made to consolidate and extend this influence. There also appeared to be some ground for the belief that, besides encouraging ideas and projects tending to the assertion of his own religious supremacy, His Majesty was lending his support to certain schemes directly opposed to British interests. In May of this year Her Majesty's Ambassador reported the issue at Constantinople of a newspaper entitled the *Peik-i-Islam*, published in Turkish and Urdu, whose supposed object was to excite Mahomedan feeling in India against England. In the first number of this paper the Sultan was spoken of as "Caliph of India," and it was declared that "he who disobeyed the Sultan disobeyed his God." The paper was printed at the Imperial Printing Office at the public expense, and the Editor received a subsidy. Many copies were said to have been sent to Mahomedans in India, especially to Mahomedan Chiefs; and Sir A. Layard was assured that a special agent would shortly be despatched to enter into direct communication with them and to establish relations between them and the Sultan. At the same time it was reported that emissaries were being sent to Afghanistan to stir up the people against us; and finally attention was drawn to the probability that the Indian pilgrims to Mecca would be worked upon by Turkish agents, more especially by the new Grand Shasif, Abu Muttalib, whose hostility to England is said to be notorious, and who was said to have already entered into a correspondence with the principal Mahomedan Chiefs of India.

3. In forwarding for our information a copy of these papers, Your Lordship suggested that it might be advisable to employ a secret agent to accompany the Indian pilgrims to Mecca when the next pilgrimage should take place. As regards the *Peik-i-Islam*, Your Lordship left it to us to take such measures as might be within our competence, and might be deemed expedient; and in the meanwhile we were informed that Your Lordship had suggested to Her Majesty's Secretary of State for Foreign Affairs that, if the object and character of the paper were such as they had been described, some representation should be made to the Sultan on the subject. Upon the general question raised by the despatches under acknowledgment, namely, the extent and probable effect of the alleged intrigues between Constantinople and the Mahomedans of India, and the power of the Sultan to stir up serious disaffection in this country,

Konu ile ilgili Hindistan Millî Arşivinden bir belge
Foreign Dept. Secret, March, 1881, N: 89.

O sıralar Rus harbinden sonra Türkçe gazetelerde İttihad-ı İslâm'a dair yazılar çıkmaya başlayınca Hıristiyan devletler, İngiltere ve Fransa bundan rahatsızlık duymaya başlamışlardı. Özellikle İngilizler kendileri için hayati önem taşıyan Hindistan'da bu kabil yazıların büyük tesirleri olabileceği düşüncesiyle telaş ve endişeye düştüler. Bu arada İstanbul'a gelen iki Hindli tarafından *Peyk–i İslâm* adında bir tarafı Türkçe ve bir tarafı Urduca olan bir gazete çıkarılmaya başlandı. Bu gazeteye yardım için Dahiliye bütçesinden aylık iki bin kuruş veriliyordu. Bu iki Hindli İngilizler tarafından Hindistan'dan çıkarılıp İstanbul'a gelince Bâb-ı Âli'ye iki layiha vermişler ve İngilizler Hindistan'ı terk etmek zorundadırlar, Rumeli'deki birkaç milyon nüfusun yerine Bâb-ı Âli Hindistan'daki kırk-elli milyon Müslüman nüfusu kazanabilir deyip, Hindliler'in kalblerini kazanmak için hemen bir gazete çıkarmalarına izin verilmesini istemişler. Bu layihaların lafıyla, Said Paşa Dahiliye Nezaretine bir tezkire yazarak Dahiliye bütçesinden bu paranın verilmesini belirtmiş.

Böylece gazete çıkar çıkmaz İngilizlerin fevkalade dikkatini çeker ve basılan nushaların Hindista'na girişi engellenir. Bu arada Layard, Mahmud Paşa'ya müracaatla serzenişte bulundu ve onun verdiği söz hilafına hareket ettiğini söyledi. Mahmut Paşa da gazetenin Başvekalet emriyle çıktığını ve bu kabil fikirleri Sultan'a aşılayanın Said Paşa olduğunu söyledi. Bunun üzerine Said Paşa'ya giden Layard, durumu soruşturdu. Said Paşa da matbuatın Dahiliye Nezaretine bağlı olduğunu ve gazeteye yapılan yardımın da Dahiliye bütçesinden verildiğini söyleyerek sorumluluğu üzerinden attı. Akabinde İngilizler tekrar Mahmud Paşa'ya giderek, artık sefaretin ona güvenmediğini ve bundan sonra hep aleyhinde olacaklarını söyledi. Son derece kızan ve telaşlanan Mahmud Paşa hemen Dahiliye Vekaletine giderek Baş Vekalet tezkiresini İngilizler'e gösterdi ve bir kopyasını da onlara verdi. İngiliz Sefareti de bunu Londra'ya göndermiş. İngiliz kabinesi durumu öğrenince Hindliler'in verdiği layihaların da

bir nüshasını görmek istemişler. Sefaret Mahmud Paşa'dan bunu da isteyince, Paşa, söz konusu layıhayı da İngilizler'e ulaştırmış. Böylece meseleyi değerlendiren İngiltere hükümeti Layard'a telgraf çekerek hemen Saray'a gitmesini ve gazetenin 24 saat içerisinde kapatılmasını talep etmesini aksi halde ilişkileri kesmesini istemiştir. İşte gazete bu şekilde kapattırılmış idi.

Bu sırada İngiltere'de hükümet değişip Muhafazakârların yerine Hürriyetperveran gelmiş, bu suretle her iki parti de, gelişmelerden haberdar olmuş idi. Böylece, İngilizlerde Sultan'ın Hindistan Müslümanlarını İngiltere'ye karşı kışkırtmaya çalıştığı yolunda bir kanaat belirmişti. Zira gerek Baş Vekalet, gerek Dahiliye Vekaleti suçu yekdiğerine atıp işi sonunda Sultan'a kadar götürmüşlerdi ki, bu da Bâb-ı Âli'de birinci defa vukubulan bir hiyanettir.

Cevdet Paşa'nın değerlendirmeleri burada bitmektedir. Onun Mahmud Nedim Paşa ile ilgili söylediklerinin ne derece tutarlı olduğunu tartışmak bu makalenin konusu dahilinde değildir.[20] Ancak şu kadarını belirtmekte fayda var ki, İngilizlere verildiği iddia edilen bazı belgelerin kopyaları hakikaten İngiliz arşivinde mevcuttur. Bu da gösteriyor ki Cevdet Paşa'nın en azından *Peyk-i İslam* la ilgili söyledikleri büyük oranda doğrudur.[21] Son olarak belirtmekte fayda varki, bu gazete her ne kadar İngilizlerin büyüttüğü kadar önemli ve etkili olabilecek bir girişim olmasa da, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan gazeteler arasında çıkarılmasına karşı koyduğu ilk gazete olması bakımından ayrıca mühimdir. Bu andan sonra artık, basın, iki devlet arasında uzunca bir süre problem olmaya ve karşılıklı suçlamalar birbirini izlemeye devam edecektir.[22] *Peyk-i İslâm* hadisesinde dikkat çeken bir başka nokta da İngiltere'nin kendi çıkarlarına zararlı olabileceğini tahmin ettiği en küçük bir gelişmeye bile nasıl tepki gösterip anında müdahale ettiğidir. Şüphesiz bu güçlü devlet olmanın verdiği bir avantajdır. Yeri gelmişken söylemekte fayda var ki, Tanzimat'tan beri Avrupa devletlerince Bab-i Âli'nin içişlerine yapılan müdaheleler dikkate alındığında, eğer aynı durumda olunsaydı Osmanlı sefirleri herhalde Batılıları protestodan başka bir şey yapmaya pek fırsat bulamazlardı. ☆

1 Bu konudaki gelişmeler için bkz., A.Özcan, Indian Muslims and the Ottomans 1877-1914. A Study of Indo-Muslim Attitudes to Pan- Islamism and Turkey (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Londra Üniversitesi, SOAS, 1990. Özellikle birinci ve ikinci bölümler

Bkz. G. Çetinsaya, II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 1988, muhtelif yerler. M. Türkone, İslâmcılığın Doğuşu, İstanbul 1991, s.199-230

Layard'dan Lytton'a (Hindistan Genel Valisi) 14 Haziran 1877, Layard Papers, Mss. 39130/14, British Museum, Londra.

A. Özcan, age. Ayrıca bkz., R.L. Shukla, India Britain and the Turkish Empire 1853-1882, N. Delhi, 1973.

5 Araştırmalarım sırasında maalesef ilgili hiç bir arşiv ve kütüphanede bu gazetenin bir nüshasına rastlayamadım. Her ne kadar bu makalede kullanılan belgelerden gazetenin muhtevası hakkında yeterince bir kanaat oluşturmak mümkünse de, bu vesileyle ifade edelim ki, her hangi bir yerde bu gazeteyi gören var ise bunu öğrenmek bizi çok memnun edecektir.

Layard'dan Salisbury'ye, 18 Nisan 1880, 1/ P&S/226, nr. 344, India Office Library and Records (IOR) Londra, Sadaret Hususi Maruzat (Y. A. Hus.), 164-92, 10.6.1297, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Layard'dan Earl of Granville'ye, 15 Mayıs 1880, L/P&S/226, nr. 417, IOR; "Memorandum on the Correspondence Connected with Supposed Intrigues Between Constantinople and India", Foreign Department (FD), Secret, June/ 1881, nr. 309, National Archives of India (NAI), Y. Delhi

Layard'dan Salisbury'ye 30 Aralık 1879, Foreign Office (FO), 881/ 4341,nr. 1182, Public Record Office (PRO), Londra; FD, Sec. February, 1880, nr. 180-182, NAI

India Office'den Hindistan Hükûmeti'ne 25 Haziran 1880, FD, Sec March 1881, nr. 45-90, NAI

10 Layard'dan Earl of Granville'ye, 21 Mayıs 1880, L/P&S/3/226 nr 375 ve nr. 428 IOR; FD, SEc. March, 1881, nr. 89, NAI

11 Layard'dan Salisbury'ye, 18 Nisan 1880, L/P&S/3/226, nr. 344 IOR.

12 Goschen'den Earl of Granville'ye, 11 Temmuz 1880, L/P&S/3/227, nr. 571. Daha önce Layard Salisbury'ye yazdığı bir mektupta Said Paşa'yı sert bir şekilde uyardığını, fakat Paşa'nın İngiltere'ye karşı her hangi bir entrika içinde olmadıklarını ifade ettiğini yazmıştı. 31 Mart 1880, Layard Papers, 39132, F 16, British Museum. Ayrıca biraz sonra bahsedilecek olan Cevdet Paşa arızasına da bkz.

13 Y. A. Hus. 164–92, 10.6.1297, BOA.

14 Hindistan Hükümetinden Hindistan Müstemleke Bakanı'na, 28 Eylül 1880, FD, SEc. March 1881, nr. 89. Ayrıca bkz, "Memorandum by Major P. D. Henderson on Intrigues Between Constantinople and Mahomedans in India", aynı yer, nr. 90, NAI.

15 Özellikle Pan-İslamık "Osmanlı entrikaları" hususunda, İngilizler'in İstanbul'daki bilgi kaynakları ve bunların değerlendirilmeleri hakkındaki bir çalışmamız yakında tamamlanacaktır.

16 Layard'dan Earl of Granville'ye, 25 Mayıs 1880, L/P&S/3/226, nr. 428, IOR.

17 Bkz. Great Britain, Hansard Parliamentary Papers, House of Commons, CCLVI. 3. Series, 31.8.1880

18 Goschen'den Granville'ye, 31 Ağustos 1880, FD, SEc. March 1881, nr. 104-155, NAI: L/P&S/3/228, nr. 722, IOR.

19 YEE. 38.93.18.553/594, BOA

20 İbnülemin Mahmud Kemal, bu arızanın sadece Mahmud Nedim Paşa nın Dahiliye Vekaletine tayini ile ilgili olan kısmından bahsederek "bu sözlerin hakikate muvafık olup olmadığını tayin edemem. Fakat Mahmud Paşa'yı ne suretle nezaretine getirdiğini Padişah, bilmiyormuş gibi Cevdet Paşa'nın o hususda malumat vermeğe kalkışmasını garib görürüm" demektedir. İbnülemin ancak arızanın *Peyk-i İslâm*'la ilgili kısmından hiç bahsetmemektedir. Bkz. Son sadrazamlar, I, İstanbul 1982, s. 301.

21 Mesela Said Paşa'nın Dahiliye Nezaretine yazdığı tezkirenin Fransızca bir sureti Londra'da İngiliz arşivlerinde mevcuttur. Bkz. L/P&S/3/227, nr. 571, IOR; FO, 881/4341, PRO. "Tezkeré addressed on the 14 Djemazi-ul Evvel by the Prime Minister to the Minister of Interior". "Un Indian, nommé Nusret Ali Khan, a presende deux pieces a mon Département dans lequella il dit que pour servir les intérêsts Ottoman dans les Indes et l'Asie Centrale, et pour augmenter les rapports at la fidelite des populations Musulmanes de ces contrées envers le Grand Kaliphat, il demande L'autorisation de fonder à Constantinople un journal qui paraîtra quetre fois par mois, sait en Turc et... ou on liens de l'Islam entre les sundites populations et la Turquie, il devient inutile de faire lespertes et profits du journal que le susnomme comte faire paraître, a insi que les frais d'impression et outres, tout en étant à sa charge, il s' engage a publier son journal moyennant, une allocation mensuelle de 10 livres pour la duree de trois mois, en vue de subvenir à ses premiers frais. Cette somme etant de peu d'importance, je prie votre Altesse de donner l'autorasation necassaire par la publication de cette feuille et de faire payer la somme precitée par la caisse du Département de l'intérieur." Signed Said

22 Bu konuda bkz. benim Middle Eastern Studies'te yayınlanacak olan, "Publication of Three Newspapers (el-Hilafe, Peik-i Islam and el-Gayret) and Anglo-Ottoman Relations During Abdulhamid II. başlıklı makalem.

Doksanbeş Yıl Önce Şehzadebaş'ında[1]

Ramazan Temaşası

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

Sabah'ın[2], 3.2.1897 - 4.3.1897 tarihleri arasında, ramazan ayı süresince çıkmış 2581-2610. sayılarının dördüncü ve sonuncu sayfalarında, "Tiyatrolar" başlığı altındaki sütunlarında yayınlanmış ilânlar, dönemin temaşa hayatını izleme ve bir fikir edinme imkânını vermektedir.

O dönemlerdeki yıllarda, tiyatroların, meddah, ortaoyunu, kukla.. gibi diğer geleneksel temaşa kuruluşlarının, faaliyetlerini sürdürdükleri eylül başından mayıs sonuna kadarki süreye "mevsim" deniliyordu. Nitekim zamanımızda da "Tiyatro Sezonu" demekteyiz. Diğer taraftan, yılın hangi mevsimine rastlamış, hangi mevsimin içinde bulunmuş olursa olsun, ramazan ayı müddetince, tiyatrolar ve diğer temaşa kuruluşları, faaliyetlerini en yoğun bir biçimde sürdürürlerdi. Ramazan denince, akla oruç tutmak yanında, iftarla sahur arasındaki zamanı temaşa sanatlarıyla değerlendirmek de gelirdi. Bu yüzden, temaşa dilinde "mevsim" ve "ramazan" eşanlama geliyor, eşanlamda kullanılıyordu. Ancak, Kadir gecesinde hiç bir temaşa faaliyetinde bulunulmuyordu.[4]

Handehane-i Osmanî Kumpanyası[5]

" 1 Ramazan 1314-22 Kânunisani 312-3 Şubat Efrenci[6] 97-Numara 2581 Şehzadebaşı'nda Veznecilerde vaki Handehane-i Osmanî-idare-i Abdi[7] -Komik Hamdi[10] Efendi dahi birlikte olarak- Fedakâr Kız-Oyun 3 perde"

Bu ilân, temsil edilecek oyunun isminden başka değişiklik yapılmadan 5.2.1897, 6.2.1897 ve 7.2.1897 tarihli nüshalarda tekrar yayınlanmıştır. İzleyen 8.2.1897 tarih 2586 sayılı nüshada ilân metnine: "Perde aralarında ve perde açılmadan evel Kemanî Zarifi Efendi'nin incesaz takımı tarafından icra-i ahenk edilecektir" ilâvesi yapılarak ilâveli bu şekliyle ramazan sonuna kadar bütün nüshalarda yayınlanmıştır.

İlânlarda: 5.2.1897 de İffet yahut Ketm-i Esrarda Sebat; 6.2.1897 de Yeşil Kurdele yahut Ahmak Zevcin Kurnaz Zevcesi; 7.2.1897 de Manyetizme; 8.2.1897'de Dessas; 9.2.1897 de Merdut Delikanlı yahut Rüya; 10.2.1897'de Fedakâr Karındaş; 12.2.1897'de Penbe Kız; 13.2.1897 de Şeytan Mağarası; 14.2.1897 de İki Bedbaht Lostracı; 15.2.1897 de Gönül Avcıları yahut Apeste'nin (?) Keyfi; 16.2.1897 ve 17.2.1897 de Meserretli Köy Düğünü; 18.2.1897 de Seksen Günde Devr-i Alem; 19.21897 de Gece Kuşları yahut Şeytanın Dâveti; 21.2.1897 de Mektup Kolleksiyonu yahut Sevdazedeler; 26.2.1897 de Firaklı Nağmeler yahut Meserretli Köy Düğünü; 27.2.1897 de Oynak; 3.3.1897 de Sefahat yahut Nedamet oyunlarının temsil edilecekleri yazılıdır.

5.2.1897 tarihliden, ramazan sonuna kadar yayınlanmış Sabah nüshalarında Handehane-i Osmanî'nin yöneticisi "İdare-i Abdi" olarak gösterilmektedir.

27.1897 tarihli nüshadaki ilânda: "Abdi Efendi menfaatine mahsus" ve 28.2.1897 ile 1.3.1897 tarihli iki nüshadaki ilânlarda: "Şantöz Küçük Eleni Hazım menfaatine mahsus ve fevkalade olarak" ifadeleri ilâve edilmiştir.

Meserrethane-i Osmanî Kumpanyası[13]

"20 Ramazan 1314-10 Şubat 312-22 Şubat Efrenci 97-Numara 2600 Şehzadebaşı'nda Direklerarası'n-da-Meserrethane-i Osmanî Kumpanyası-İdare-i Ali Rıza[14] - Bu gece saat 3 de -Güzelkuyu Cinayeti-Komedi-Dram 5 Perde-Beş Kızkarındaşlar tarafından her lisandan kantolar-Her nevi baletler-Komedi 1 perde-Sezai Efendi[15] tarafından"

İzleyen nüshalardaki ilânlarda: 26.2.1897 de Bahtiyar Aşıklar; 27.2.1897 de Refika-i Behnan; 1.3.1897 de Cehalet-i Aşk; 3.2.1897 de Desise ile Çoban Düğünü; 3.3.1897 de Bigâne Bağcı oyunlarının temsil olunacakları yazılıdır.

Büyük Pandomim Kumpanyası

"11 Ramazan 1314-1 Şubat 312-13 Şubat Efrenci 97-Numara 2591 Mösyö Andre nam zatın taht-ı idaresinde onüç fransız şantözü ve diğerleri beş karındaştan bitteşkil onsekiz kişiden ibaret olan Büyük Pandomim Kampanyası bu kere Avrupa'dan şehrimize vürud etmiş ondört kişiden ibaret bir orkestra takımı mevcut olup bu akşamdan itibaren Şehzadebaşı'nda Abdi Efendi Tiyatrosu karşısındaki mahalde, ingiliz dansları, komik, cimnastik oyunları

ile sair lubiyat[15]" icra edeceklerinden teşrife rağbet buyuracak zevatı kiramın her halde memnun kalacakları vareste-i izah bulunmuştur."

14.2.1897 ve 17.2.1897 tarihli nüshalarda bu ilân aynen yayınlanmıştır. 21.2.1897 tarihli nüshadaki ilânda: "Şehzadebaşı'nda Vezneciler'de Handehanei Osmanî karşısında Mösyö Foti idaresinde - Saat 3 de-Yirmi üç artist, beş ingiliz rakkaseleri-Tereza[17] ve Emile[18] Hanımlar ve saireden mürekkep Büyük Pandomim Kumpanyası enva-i lubiyat ve gayet mudhik komediler icra edeceğinden tiyatroperverânın mazhar-ı rağbeti olacağı derkârdır" denilmektedir

Konkordiya Tiyatrosu[19]

"29 Ramazan 1314-19 Şubat 312-3 Mart Efrenci 97-Numara 2609 Beyoğlu'nda Konkordiya tiyatrosu idi-şerif'in dördüncü (?) pazar günü akşamı-Karnavalın Son Gecesi-Birinci def'a olarak- İşbu oyunun figürleri Viyana'dan getirilerek dans muallimi Mösyo İsabeti (?) tarafından fevkalade surette icra edilecektir."

Tereza ve Marika Hanımlar

"2 Ramazan 1314-23 Kânunisani 312-4 Şubat Efrenci 97-Numara 2582 Tereza ve Marika Hanımlar tarafından yeni yeni kantolar teganni edileceği gibi bu kere Avrupa'dan suret-i mahsusada celb edilen iki aktris dahi bunlara iltihak ile ingiliz ve almanca kantolar icra edilecektir."

5.2.1897 - 8.2.1897, 10.2.1897, 12.2.1897, 13.2.1897, 15.2.1897, 17.2.1897, 18.2.1897, 23.2.1897, 25.2.1897 ve 1.3.1897 tarihli nüshalarda değişiklik yapılmadan bu ilân yayınlanmıştır.

Meddah-i Şehir İsmet Efendi[20]

" 5 Ramazan 1314-26 Kânunisani 312-7 Şubat Efrenci 97- Numara 2585 Çeşme meydanı'nda kâin Hurşit Efendi kıraathanesinde Meddah-ı şehir İsmet Efendi, Ramazan-ı şerif müddetince hikâyeler, hisseâmiz kıssalar nakil etmekte bulunmuştur. İsmet Efendi'nin şöhreti, kıssa naklindeki, takliddeki mahareti malûm olup dinleyenler fevkalade mahzuz ve mütelezziz olacakları gibi, rağbet buyuracak zevatın her surette izaz ve ikramlarına, celb-i hoşnidilerine kıraathanece dahi bigayet itina olunacağından ramazan-ı mağfiretzişan gecelerinin pek hoş surette imrar edeceğini mumaileyh Hurşit Efendi temin ve ilân etmektedir."

Hayalî-i Şehir Kâtip Salih Efendi[21]

"1 Ramazan 1314-22 Kânunisani 312-3 Şubat Efrenci-Numara 2581 Şehzadebaşı'nda Abdi Efendi Tiyatrosu ittisalindeki gazinoda-Bu akşam saat üçbuçukda-Yağlıdirek Canbazları-Gülünçlü oyun 5 perde-Muhavereli kantolar beş perde."

Bu ilân, 4.2.1897 tarihli nüshada tekrar yayınlanmıştır. İzleyen nüshalardaki ilânlarda: 10.2.1897 de Sadık Uşak 12.2.1897 de Sahte Miras; 13.2.1897 de Gülme Komşuna Gelir Başına; 14.2.1897 de Karagöz'ün Kedi Olması- 15.2.1897 de Karagöz'ün Doktorluğu; 16.2.1897 de Karagöz'ün İmtihanı; 17.2.1897 de Vefalı Gelin; 19.2.1897 de Karagöz'ün Divaneliği; 23.2.1897 de Korkak Yazıcı; 25.2.1897 de Aptal Bekçi; 3.3.1897 de Karagöz'ün Düğünü'nün gösterilecekleri duyurulmaktadır.

Hayalhane-i Osmanî Kumpanyası[22]

" 2 Ramazan 1314-23 Kânunisani 312-4 Şubat Efrenci 97- Numara 2582 Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda vaki Osmanlı Tiyatrosu'nda[23], Hayalhane-i Osmanî Kumpanyası-İdare-i Hasan[24]-Komik Hamdi Efendi dahi birlikte olarak bu akşam saat 3 de-İki Genç Kızın Mes'udiyeti-Gülünçlü oyun 5 perde."

İzleyen nüshalardaki ilânlarda: 5.2.1897 de Muhabbet; 7.2.1897 de Aşıklar yahut Usta Çırak; 8.2.1897 de Sefil Familya; 10.2.1897 de Sahte Peder; 25.2.1897 de Leylâ ile Kays oyunlarının gösterilecekleri yazılıdır.

Sefil Familya oyununun gösterileceği yazılı 8.2.1897 tarihli nüshadaki ilânda, ayrıca: "Kanto: Virjin[25] Hanım tarafından-Kanto: Perviz[26] Hanım tarafından-Komedi 1 perde-Perde aralarında Kemani-i Şehir Memduh Efendi'nin incesaz takımı tarafından icra-i ahenk edilecektir." yazılı bulunmaktadır.

23.2.1897 tarihli nüshadaki ilânda: "Komik Hamdi Efendi dahi birlikte olarak Kumpanyamız artistlerinden Şemran Hanım menfaatine birince def'a olarak ve 25.2.1897 tarihli nüshadaki ilânda: "Komik Hamdi Efendi dahi birlikte olarak tiyatromuz müsteciri menfaatine" ifadeleri yer almış bulunmaktadır.

Osmanlı Kukla Kumpanyası

" 1 Ramazan 1314-22 Kânunisani 312-3 Şubat Efrenci 97- Numara 2581 Mehmet Bey'in talıt-ı idaresinde bulunan Osmanlı Kukla Kumpanyası, sanayi-i nefiseden madud bulunan kuklalariyle harikülade (Sutakımlarını), yüzyetmiş parçayı mütecaviz (Hayalat takımlarını) ve fevkalade elektrik takımlarını tiyatroperverana temaşa ettirmek üzere işbu ramaza-ı şerif'de Şehzadebaşı'nda vaki Osmanlı Tiyatrosu'nda icra-i lubiyata mübaşeret eyleyecektir.

Bundan başka, mezkür tiyatroda her akşam meşhur üç İngiliz rakkasesi tarafından türlü türlü ayak oyunları icra ve kantolar teganni edilecektir."

Bu ilân, 4.2.1897-25.2.1897 tarihleri arasındaki Sabah nüshalarında yayınlanmıştır.

1.3.1897 tarihli Sabah'daki ilân farklı ve "Hamdi Bey'in taht-ı idaresinde (Fonten Lömiye) tâbir olunan enva-i türlü mülevven sular, türlü türlü hevarik-i elektrik ile gayet güzel bir manzara kesb eden lâtif fiskiyeler ihzar ve (bir kelime okunamadı) icra edilmekte bulunan (Şeytanın Hayalleri) nam büyük ve gülünç komedi dahi ikmal edilmiş olduğundan tiyatromuzu teşrife rağbet buyuracak ahali-i kiramın mezkür manzara-i muhtelife-i lâtife-i temaşasiyle cidden mahzuz olacaklarını kemal-i iftiharla arz ve beyan eyleriz." biçiminde yayınlanmıştır.

Bu ilân da 2.3.1897 ve 3.3.1897 tarihli nüshalarda tekrar yayınlanmıştır.

Sinematoğraf Yahut Canlı Fotoğraf

" 1 Ramazan 1314-22 Kânunisani 312-3 Şubat Efrenci 97 Numara 2581 Şehrimizde eshab-ı fen ve zevk bu hayretbahş-i müceddededen istifade etmek isterlerse Rama-

zan-ı Şerif'de her gece Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda vaki Osmanlı Tiyatrosu'ndaki salonu teşrif buyursunlar.

Duhuliye 5 guruştur."

4.2.1897 tarihli nüshada tekrarlanan bu ilâna, 6.2.1897 tarihli nüshada: "Beyoğlu'nda (Odeon) tiyatrosunda bilad-i sairede pek ziyade kesb-i şöhret eden Parisli (Sinematoğrafının) bu kere Ramazan-ı Şerif münasebetiyle İstanbul'da Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda 21,23 numaralı Osmanlı Tiyatrosu'nun salonunda defaatle icra-i lubiyat edeceği ilân olunur.

İşbu alet, diğerlerinin icra ettikleri gibi karmakarışık taklitler göstermemekte olduğu nazarı itibare alınmalıdır.

Mezkür (Sinematoğraf) bugüne kadar en muntazam aletlerden olup her şeyi tabii surette yeni pandomim ve raks ve alaylar ve tuhaf temaşalar gösterir.

Bu (Sinematoğraf) pek eğlenceli olup kariben Karaköy köprüsü ve rıhtımlar ve Boğaziçi gibi manzaralar gösterecektir.

İcab ve lüzum üzerine hanelere bile makul fiyatiyle icra-i lubiyat olunur." uzun ilâvesi yapılmıştır.

Hayalî Meşhur Mehmet Efendi

"3 Ramazan 1314-24 Kânunisani 312-5 Şubat Efrenci 97-Numara 2583 Beşiktaş'da vapur iskelesinde gazinoda-Hayalî meşhur Mehmet Efendi marifetiyle Ramazan-ı Şerif iptidasından gayesine kadar her akşam lubiyat edileceği gibi perde aralarında mükemmel birinci saz takımları tarafından icra-i ahenk edilecektir."

Canbazhane-i Osmanî

" 4 Ramazan 1314-25 Kânunisani 312-6 Şubat Efrenci 97-Numara 2584 İdare-i Hasan- Balıkçı Kızı-Komedi 1 perde".

Atcanbazhane-i Kebiri Kumpanyası

" 8 Ramazan 1314-29 Kânunisani 312-10 Şubat Efrenci 97-Numara 2588 Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda vaki tiyatroda- Her gece saat 3'de- Bu kere Avrupa'dan gelmiş olan bu kumpanya şimdiye kadar şehrimizi ziyaret eden canbazhanelere katiyyen mikyas olamaz. En mahir sanatkârlardan kırkı müteaviz eşhas ile otuz adet hayvan beraber olup hakikaten sezavar tahsin birtakım hünerler icra edeceklerinden eshab-ı merak rağbet edecekleri tabiidir. Hatta kumpanya efradının bir kısmı henüz şehrimize vürud etmeyip çarşamba günü geleceklerinden onların vürudunda icra-i lubiyata başlamak mukarrer iken eshab-ı rağbet tarafından vuku bulan talep üzerine dün gece birinci oyun verilmiştir. Yoldan gelmiş, yorgun, nakıs bir kumpanyanın ibrama mebni verdiği ilk oyun bittabii kısa olmak lâzım gelirken yine saat 6 raddelerine kadar devam etmiş ve ibraz olunan maharet-i sanat fevkaladeliği cihetiyle sanatkarlar defaatle alkışlanmıştır. Hele çıngıraklı çalgı şimdiye kadar şehrimizde emsali görülmemiş bir sanat-ı fevkalade olduğundan hakikaten sezavar tahsin ve şayan-ı temaşadır."

12.2.1897 tarihli nüshada, bu ilâna ayrıca: "Geçen nüshalarımızdan birisinde perşenbe günü geleceklerini yazdığımız oyuncular ile hayvanlardan bir kısmı dünkü gün gelmiş ve binaenaleyh lubiyatın tenevvü edeceği tabii bulunmuştur. Diğer kısmı için de biriki güne kadar intizar edilmektedir." ilavesi yapılmıştır.

Ertesi 13.2.1897 tarihli Sabah'da ise: "Yeni artistler Herman Familyası Kumpanyaya katıldı' denilmektedir. 14.2.1897 tarihli Sabah'daki ilânda; Mösyö Vilhelm Kaspar Familyasının da Kumpanyaya iltihak eylediği duyurulmaktadır. Bu katılmaları bildiren ilan biçimi, ramazan bayramı arefesinden bir gün önceye rastlayan 29 Ramazan 1314-19 Şubat 312-3 Mart 1897 Çarşamba gününe kadarki Sabah nüshalarında yayınlanmıştır.

Şehzadebaşı semti bu ismini; çok sevdiği ve Manisa valiliğinde bulunurken 1542 yılında ölen Şehzadesi Mehmet'in anısına, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Şehzadecamii'nin ve haziresindeki Şehzade Mehmet türbesinin burada bulunmalarından almıştır. Beyazıt'dan Saraçhanebaşı'na kadar uzanan ve semtin merkezi durumunda bulunan geniş tramvay caddesi üzerinde, şehrin temaşa hayatının en yoğun şekilde sürdüğü tiyatrolar zamanla kaybolmuş ve şimdi yerlerinde birkaç sinema kalmışdır. Bu semtte ve bu caddede, tiyatro, meddah, karagöz, kukla, ortaoyunu canbazhane gibi türlü temaşa faaliyeti sürüyordu. (Mehmet Halit Bayrı: Yer Adları Ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul, Hayat Yayınları İstanbul, 1951, s.60-61; İ. Hakkı Talas-Sıtkı Dinç. İstanbul, Kısaca Tarihi, Coğrafyası, Sutarı, Semtleri Ve Anıtlarıyla, Suhulet Basımevi, s.124-125; Türk Ansiklopedisi (=TA), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, c.30, s. 241; Necdet Sakaoğlu, 1891 Ramazanında Direklerarası, Tarih ve Toplum, Nisan 1990, Sayı:76, s.50-53 (242-245).)

2 Sabah. 22 Ağustos 1305(1889) -8 Teşrinisani 1338 (1922) tarihleri arasında, İstanbul'da 11838 sayı yayınlanmış, dört sayfalık, 46x62 cm. boyutlarında, günlük gazete. Sahib-i imtıyazı: Papadopolo(?). Müdir-i Mesul: Mihran (Son yıllarında Lütfi Fikri [3]), Mahall-i İdaresi: Bab-ı Alı Caddesinde 8 numarada Matbaa-i Mahsusa'da, Nüshası 10 para (Son yıllarda 2 guruş) olduğu görülmektedir. Aşağıda değinilecek Hasan Duman'ın hazırladığı kataloğun 341 sayfasında Mes'ul Müdür'ün ismi (Dihran) ve gazetenin boyutları 33x49 cm. olarak gösterilmiştir(?).

Sabah'ın; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Millet(Alı Emiri) Kütüphanesi, Bayazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Atatürk (Belediye) Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi ile Ankara'da Millî Kütüphane ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde mevcut ve ciltler haline getirilmiş koleksiyonları eksik ve karışıktırlar. Hasan Duman tarafından, kolleksiyonların titiz bir emek ve sabırla gözden geçirilmeleriyle hazırlandığı anlaşılan ve İstanbul'da 1986 yılında, İslâm ve Kültür Araştırma Merkezi İslâm Konferansı Teşkilâtı tarafından yayınlanan "İstanbul Kütüphaneleri Araphafli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu"nda, İstanbul'daki kütüphanelerdeki koleksiyonların içerdikleri nüshaların tarih ve sayıları ile eksik nüshalar gösterilmiş bulunmaktadır. Bir nüshasını, İstanbul Atatürk Kütüphanesinde gördüğümüz, Ankara Millî Kütüphane Yönetimi tarafından daktilo ve teksir edilmiş (basılmamış) bu kütaphanede bulunan arap harfli süreli yayınlara ait kataloğunda, Sabah'ın mevcut ve eksik sayılarının tarih ve sayıları ile, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesindeki koleksiyonun az eksikli ve U.G. 19 numarada kayıtlı olduğu gösterilmektedir

3 Lütfi Fikri Bey, İstanbul'da, 8 Teşrinisani 1327 (21 Kasım 1911) de kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ilk İdare Meclisi azalarındandır (Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952. İstanbul, 1952, s.315)

4 M.Nihat Özön-Baha Dürder: Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi (=TTA), Yükselen Matbaası İstanbul, 1967, s.288) Ayrıca, Ramazan'ın Esmaullah'dan (=Allah'ın isimlerinden) olduğu görüşü ile sözcük anlamları ve etimolojisi ile ilgili bilgiler için Bkz. Elmalı'lı M.Hamdi Yazır; Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyatı, İstanbul, 1979, C 1, s. 643-644 ve Şefik Türker: Takvim ve Tarihi (=TVT), Sümer Basımevi, Kayseri, 1940, s.77)

5 Handehane-i Osmanî Kumpanyası: Büyük tuluat oyuncularından Abdurrezzak (Abdi) Efendi tarafından, İstanbul'da 1885 yılında kurulmuştur. İlk kuruluşunda "Gülünçhane" olan ismi aynı yıl içinde yeni şekline değiştirilmiştir (Prof. Dr. Metin And; Türk Tiyatrosunun Evreleri (=TTE), Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s.167)

6 Efrenci: Frenklere, Avrupalılara mahsus, onlarla ilgili; tarih-i Efrenci: Papa

XIII.Gregorius tarafından 1582 de düzeltilip, Batı memleketlerinde ve 26.2.1341 tarih 698 sayılı yasa ile kabul edilerek memleketimizde de 1926 yılı başından itibaren kullanılan Milâdî Tarih. (Ferid Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (=OTL) Doğuş Matbaası, Ankara, 1978, s.245, 1063, 1123, 1230: TVT, s.47

7 Abdürrezzak (Abdi) Efendi, İstanbul'da 1835 yılında doğmuştur. Gençliğinde gezici muhallebicilik ve bir süre Şehzadecamii avlusunda bileyicilik yapmıştır Herhangi bir eğitim görmeyen Abdi Efendi, Topkapı dışında, Kavasıbbağı denilen yerde Kör Mehmet'in ortaoyunlarını izleyerek ilk oyunculuk bilgilerini edinmeye başlamıştır. Kavuklu Hamdi'yi duble etmek üzere, Küçük İsmail[8] tarafından sahneye çıkarılan ve çeşitli sanat dallarında çıraklık yapan Abdi Efendi, fitrî yeteneğiyle halk komikliğinde başarı ve ün kazanmıştır. Bir süre Galata tiyatrolarında, Amerikan[9] tiyatrosunda çalıştıktan sonra, 1885 de kurduğu Handehane-i Osmanî Kumpanyası ile hem oyunculuk hem yöneticilik yaparak Şehzadebaşı, Direklerarası'nda temsiller vermiştir. Üstün başarısından dolayı, Abdi Efendi'ye; Türkiye'de verdiği temsiller büyük etki bırakan Jean Copuelin'e benzetilerek "Türk Copuelin'i" ve nüktelerinde nezaketten ayrılmaması, adiliğe düşmemesinden "Abdürrezzak-ı Udhuke-ı Ahlâk" unvanları verilmiştir. Fransız Sefirinin aracılığı ile alındığı Abdülhamit II.nin Saray'ında mülâzımisani rütbesi verilerek Muzika-i Hümayun'da çalışmıştır. Üç yıl kadar sonra, bir nüktesinden dolayı Abdülhamit II. tarafından sahneye çıkmaktan menedilen Abdi Efendi, II. Meşrutiyet'den sonra, Saray'dan ayrılarak. halkın karşısına, sahnesine dönmüş, sanatını yaşamı boyunca sürdürmüştür.

İriyarı, cüsseli olmasına rağmen, sahnede yere düşüp hemen kalkmaları, akrobatik ve çevik hareketleri, hazırcevaplığı ve yarattığı "İbiş" tipi ve kıyafeti ile oyunculuğundaki ustalığı seyircisinin sevgisini sağlayan Abdi Efendi, Vatan ve Silistre'de Abdullah Çavuş rolünü başarıyla oynamıştır. Kadıkoy. Altıyol'daki evinde 11.9.1914 üremiden ölmüş, Beylerbeyi Donanma Cemiyeti tarafından kaldırılan cenazesi Karacaahmet mezarlığına defnolunmuştur. (TTE, s. 164,187; TA,C.1, s. 31 ; Meydan Larousse (=ML), Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969, C.1. s.16; Refik Ahmet (Sevengil) Türk Tiyatrosu Tarihi (=TTT, İstanbul, 1934, Kanaat Kütüphanesi. C.1, s.61; İbrahim Alaettin: Meşhur Adamlar. Hayatları-Eserleri, İstanbul, 1933-35, s.9)

ML, Abdürrezzak'ın Saray'a giriş tarihini 1895-96 seneleri olarak vermektedir. Diğer kaynaklarda Saraya giriş tarihi gösterilmemektedir. Abdi Efendi, Saray hizmetinde II. Meşrutiyete, 1908 senesine kadar kaldığına göre, 1895-1896 yıllarında Saray'a girmiş bulunsa, Sabah'ın 1897 yılındaki nüshalarında yer alan tiyatro ilanlarında, oyuncu veya yönetici olarak isminin geçmesi mümkün olamazdı Saray hizmetinde iken, bu çalışmalara katılamazdı. Oysa, anılan ilanlarda Abdi Efendi, kendi Kumpanyasının ilanlarında yönetici olarak görülmektedir. Bu durumda ML verdiği 1895-1896 tarihleri yanlış olmalıdır.

8 Ortaoyununda önceleri taklit rollerine, sonraları başarı kazandığı Pişekâr rolüne çıkan Küçük İsmail, İstanbul'da 1854 de doğmuştur. Kavuklu rolünün ünlü ustası Kavuklu Hamdi Efendi karşısında Pişekâr'ı başarıyla oynayarak sivrilen Küçük İsmail, Ahmet Vefik Paşa'nın himayesinde Bursa'da yapılan tiyatro çalışmalarına katılmış, çeşitli tiyatro topluluklarıyla, Edirne, Halep, Beyrut, Mersin, Trabzon, Mısır gibi yerlerde temsillerde oynamıştır. 1883 yılında kurduğu "Temaşa-i Osmanî" kumpanyasında da oyunculuk ve yönetmenlik yapan, opera, opera-komik, operet gibi temsillerde de oynayan ve çalışmalarını II. Meşrutiyetten sonra da sürdüren Küçuk İsmail 1928 de İstanbul'da ölmüştür (ML, C.7, s. 713; TTA, s.228-229)

9 Galata, Tophane Caddesindeki Alkazar Amerikan Tıyatrosu, birnevi içkili gazinoydu. Kantocularıyla ün salan tıyatroda daha çok pandomim ve şarkılı oyunlar gösteriliyordu. (TTE, s.31)

10 Ortaoyununun baş karakterlerinden "Kavuklu"yu[11] oynayışındaki başarısından dolayı "Kavuklu Hamdi" diye bilinen ve anılan Hamdi Efendi, 1841 de Eyüp'te doğmuştur. Bir eğitim görmeyen, pratikten öğrendiği sanatıda, özellikle "Kavuklu" rolünde sağladığı başarısıyla ortaoyununu ileri düzeye yükselten Hamdı Efendi kendisine özgü 35 kadar "tekerleme" üretmiştir. Bunlar. ortaoyununun asıl konusuna girilmeden önce, Kavuklu ile Pişekâr[12] arasındaki konuşmaları oluştururlardı. Sahne hayatına Hacı Bekçi'nin Han Kolu'nda başlayan Kavuklu Hamdı. bu kolda Kolbaşı'lığı yapmış, sonraları Zuhurat Kolu'na geçip orada da yöneticilik yapmıştır. Kel Hasan ile kurdukları Hayalhane-i Osmanî Kumpanyası'nda, İstanbul'un birçok semtlerinde temsiller vermiş bulunan Küçük İsmail, Sultan Aziz zamanında girip bir süre kaldığı Saray'dan ayrılıp sahne hayatını sürdürmüştür. Büyücü Hoca, Fotoğrafcı ve Eskici Abdi isimli üç oyunu, Prof Dr. Metin And tarafından 1962 de kitaplaştırılıp yayımlanmıştır. Kavuklu Hamdi, 28.11.1928 tarihinde İstanbul'da ölmüştür. (TTA,s. 250; Prof. Dr. Metin And: Kavuklu Hamdi'den Üç Oyun (=KHÜO). Forum Yayını, Ankara, 1962, s.12; Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaettin Gövsa, Yedigün Neşriyatı (tarihsiz) s. 168. ML,C.7., s.99)

11 Kavuklu: Ortaoyununun, Pışekâr'dan sonra gelen önemli karakteri. Ortaoyununda meydana (=sahneye) önce Pışekâr çıkar. Kavuklu'nun, dilimli ve sarıklı bir kavuk ve kırmızı çuha kaftandan kıyafeti bulunur. Kavuklu'nun eski adı "Nekre" bir diğer adı "İbiş"dir. (KHÜO, s. 13)

12 Pişekâr: Ortaoyununda meydana önce başkarakter Pışekâr gelir. Başında dört renkte (kırmızı-sarı-mavi-siyah) bir serpuşu bulunur. Mavi veya sarı çuhadan ve siyah kürkle donanmış bir cüppe ve çakşır şalvar giyen Pışekâr, ağır ağır ve güçlükle yürüyormuş gibi karnını tutarak ilerler, yerlere kadar eğilerek selam veren Pişekâr, oyunda hem oyuncu hem yönetici durumdadır. (KHÜO, s.12-13)

13 Meserrethane-i Osmanî Kumpanyası; Kavuklu Hamdi ve Ali Rıza (Sepetçi) Efendi taraflarından yönetilen bu kumpanya, B. Mehmet Sadık'ın da katılmasıyle üçü tarafından kurulmuştur. (TTE, s. 188)

14 Ali Rıza (Sepetçi) Efendi: Önceleri ortaoyunlarında oynadıktan sonra, 1880 de Abdi Efendi tiyatrosunda "Komik" ve "Aptal" rollerine çıkan Alı Rıza Efendi, İstanbul'da 1860 yılında doğmuştur. Oyunculuğa başlamazdan evel, oyunculuğa geçtikten sonra da boş zamanlarında, Silivrikapı içinde dükkanında sepetörücülüğü yaptığından "Sepetçi" olarak anılır. Kurucuları arasında yer aldığı "Meserrethane-i Osmanî kumpanyası'nda yöneticilik de yapan Ali Rıza Efendi, 1923-25 yıllarında çevrilen birçok yerli filimlerde küçük roller de oynamış, 19.12.1928 de ölmüştür. (TTA, s.26; TTE, s.188; KHÜO, s.17)

15 Sezai Efendi, "Tebessümhane-i Osmanî Kumpanyası'nda yöneticilik yapmıştır (TTE, s.188)

16 Oyun anlamına gelen arapça "lub"un çoğulu "lubiyat" temaşa dilinde, terim olarak, hokkabaz, kukla. meddah, ortaoyunu gibi gösterileri ifade eylemektedir. Feret Devellioğlu'nun ünlü ansiklopedik sözlüğünde, arapharfleriyle imlasında (y) harfi şeddesiz bulunduğu halde. Türk harfleriyle "lu'biyyat" biçiminde yazılmıştır. Sabah gazetesındeki ilânlarda da, (y) harfi şeddesiz yazıldığından, "lubiyat" yazılışı ve imlası tercih olunmuştur. (OTL, s.662, Sabah'ın 3.2.1897, 13.2.1897, 6.2.1897, 5.2 1897 tarihli nüshalarında; Osmanlı Kukla Kumpanyası, Büyük Pandomim Kumpanyası, Canbazhane-i Osmani ve Hayalî Meşhur Mehmet Efendi ilanlarındaki yazılış biçimi)

17 Tereza Cukaçıyan, "Osmanlı Tiyatrosu"nun güçlü artisleri arasındaydı (TTA, s.317-327)

18 "Küçük Amelya" olarak da bilinip anılan Emile Hanım, Amerikan tiyatrosunun ünlü kanto yıldızlarındandı. Pandomim oyuncusu olan kocası Tedori ile yaptıkları düetlerle ün salmışlardı. (TTA, s. 31,216)

19 "Beyoğlu'nda... çalışan Concordia gazinosunun.."(Behzat Üsdiken: Beyoğlu'nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler-IV, Tarih ve Toplum, Temmuz 1991, Sayı. 91, s.31); "Konkordiya Tıyatrosu, Beyoğlu Sent Auttuan Kilisesi'nin bulunduğu yerde, ahşap bir binaydı. (TTA,s.31)

20 Arapça 'medh' sözcüğünden türetilen "meddah", daha, pek, en çok metheden, anlamını taşımaktadır. Temaşa dilindeki terim anlamı ise, hikâyeler anlatan ve aniâtışının özellikleri ile arada yaptığı taklitlerle dinleyici ve seyircisini eğlendiren oyuncu demektir. 1876-1908 Abdülhamit II. zamanında ünlü 8 meddah arasında "Meddah İsmet" de yer almaktadır. (Prof. Dr. Özdemir Nutku: Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri, İş Bankası Kültür Yayınları: 179, İstanbul 1976, s. 396) ML, C.8 s. 504 de "Meddah" maddesinde verilen 56 kişilik meddah listesinde, sondan beşinci sırada "İsmet Aşıkî" geçmektedir. KHÜO, s.18 de Kavuklu'yu oynayan kişiler olarak sıralanan yedi isim arasında ve ikinci sırada "Meddah İsmet" yazılıdır.

21 ML, C.5, s.718 de, "Hayalî Küçük Ali" maddesinde, Hayalî Küçük Ali'nin, döneminde "Hayalî Safvet, Kâtip Salih, Şair Ömer, Behiç Efendi, Arap Cemal, Sobacı Osman gibi ün kazanmış Karagöz oyuncularının hayal oyunlarını

gördu" denilmesinde, "Hayalî-i Şehir Kâtip Salih Efendi"nin Karagöz oynattığını öğreniyoruz. KHÜO, s.17 de ise, "Ortaoyununun yöneticilerinin adları şunlardı: Hayalî Salih, Kavuklu, Agâh Efendi, Kâmil Ağa, Sepetçi Ali Rıza" denilmektedir.

22 "Hayalhane-i Osmani Kumpanyası, 1293 senesinde, Kel Hasan tarafından kurulmuş dönemın en etkin ve en sürekli kumpanyalarından biridir. "TTE, s.188)

23 Osmanlı Tiyatrosu: Resmi adı "Deraliyye (İstanbul) de Gedikpaşa'da vaki Güllü Agop Efendi taht-ı idaresinde bulunan Osmanlı Tiyatrosudur". Bu uzun isme bir süre sonra "baimtıyaz-ı mahsus" ıfadesi de eklenmiştir. Bu ilâve, süflörlü ve belli metinli türkçe piyes temsil eyleme imtiyazını on senelik bir süre için, 1870 yılında Osmanlı Tiyatrosu'nun almış olduğuna işaret ediyordu. Tiyatro alanında en etkin ve yaygın kuruluş olan Osmanlı Tiyatrosundan resmi adının bu uzunluğundan dolayı yazarlara bazen "Gedikpaşa Tiyatrosu;" bazen "Güllü Agop Tiyatrosu" bazen de sadece "Tiyatro-i Osmanî" gibi kısaltılmış isimlerle anılıyordu. (TTA, s. 317-327) "Osmanlı Tiyatrosu'nun başlangıç ve sona erişinin kesinlikle belirtilmesi güçlükler gösterir." (TTE, s. 171, 173) "Gedikpaşa Tiyatrosu'nun "Osmanlı Tiyatrosu" adıyla anıldığını yazmıştık. Munakyan Tiyatrosu da bu isim altında faaliyete bulunmuştur.." (TTT, s.61)

24 İstanbul'da 1874 yılında, fakir bır ailenin çocuğu olarak doğan Kel Hasan, mahalle aralarında yoğurt satıcılığı yaparken, sesi ve komık halleriyle halkın sevgisini toplamış, Kadıköy, Kuşdılı'nde Küçük İsmail'in tiyatrosunda komik bir rolde sahneye çıkmıştır. Kısa sürede başarı sağlamış, Agâh Efendi ile "Hayalhane-i Osmanî" kumpanyasını kurmuş, oyunculuğu yanında yöneticilikte de ün kazanmıştır. Sahneye çıkmazdan önce, boş bir gaztenekesini, sahneye atan, ardından alkış ve kahkahalar arasında sahnede görünen, elında tavan süpürgesi, başında limon kabuğu bıçımi fes ve üzerinde renkli basma elbise bulunan Kel Hasan, kendi düzenlemesi bulunan "Rüyada Taaşşuk" gibi oyunlarda, bazen, tek başına sahnede kalarak seyircilerini meşgul etmeyi, güldürmeyi başarırdı. Ancak, II. Meşrutiyet sonrası başlayıp gelişen yeni tiyatro çalışmalarına ve anlayışına ayak uyduramayan Kel Hasan, bir süre de Burhanettin Tepsi ve Naşit'le de çalışmışsa da eski başarısını koruyup sürdürememiş, 1929 da İstanbul'da ölmüştür. Bir hizmeti de, son dönemin usta ortaoyunu temsilcisi ve oyuncusu Dümbüllü'yü yetiştirmesi olmuştur. (TA, C.21s. 463; ML, C.7, s.151)

25 "Osmanlı Tiyatrosu'nun en güçlü oyuncuları arasında biri de Virjin Karakasyan(1839-1933) idi. "(TTE, s.169) "Ferah Tiyatrosu'nun karşısındaki bınada çalışmalarını sürdüren Kel Hasan'ın Hayalhane-i Osmanî Kumpanyası'nın kantocuları: Bayzar, Küçük Vırjin ve Küçük Emilye (Amelıya) ıdi. "(TTA, s. 216)

26 "Perviz Hanım, Sivas'da doğmuş 14 yaşında kantoculuğa başlamış, 54 yaşında ölmüştür." (TTA, s.345)

V. Murad'ın Restorasyonu mu?

İngiliz Gizli Belgelerine Göre Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan Kaçırılma ve Yeniden Tahta Çıkarılma Girişimlerinde İngiltere'nin Parmağı Var mıdır? - I

Dr. HÜSEYİN ÇELİK

Bilindiği gibi, Sutlan V. Murad, amcası Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı tahtına geçirilmiştir. Tahta oturduğu zaman 35 yaşında olan Sultan Murad, aynı zamanda Osmanlı Saltanatının da 35. padişahı idi.

Sıhhatinin aşırı şekilde bozulmasından sonra tahttan indirilerek yerine kardeşi Sultan II. Abdülhamid geçirildi. Sultan Murad 31 Ağustos 1876 tarihinde tahttan indirildiği zaman Saltanatının üzerinden sadece 93 gün geçmişti. Yazının başlığından da anlaşılacağı üzere amacımız burada V. Murad'ın şahsiyeti ve Saltanatını değerlendirmek değil, tahttan indirildikten sonra ikâmetgâhı olan Çırağan Sarayı'ndan kendisinin kaçırılması veya oradan alınarak yeniden tahta çıkarılması teşebbüslerinde İngiltere'nin müdahalesinin olup olmadığını tesbite çalışmaktır.

Sultan Murad tahta çıktığı zaman İngiltere'nin İstanbul Büyük elçisi Sir Henry Elliot'tur. Elliot, 1867 ile 1877 yılları arasında 10 yıl süre ile İstanbul'da aynı görevde kalmıştır. Sultan Murad'la Şehzadeliği günlerinden yakın diyaloğu olan Elliot, Sultan Abdülaziz'in halli konusunda Midhat Paşa ve ekibiyle yakın temasta bulunmuş hatta yardımcı olmuştur. Londra'ya döndükten 11 yıl sonra *Nineteenth Century* dergisinde[1] Mithad Paşa ile olan münasebetlerini, Sultan Abdülaziz döneminin son yıllarını, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesini, Sultan Murad'ın tahta çıkması ve azlini, ağırlıklı olmak üzere de Sultan Abdülaziz'in intiharını konu alan bir yazı yayınlayan Sir Elliot ayrıca dönemin İstanbul'undaki siyasi atmosferi kendi bakış açısıyla değerlendirdi ve Sultan Abdülhamid'e ağır tenkitler yöneltti.

Her ne kadar tarihçi Yılmaz Öz-

tuna, "Elliot, Londra'ya döndükten epey müddet sonra, The XIX th Century dergisinde bir makale yayınladı. Sultan Abdülaziz üzerinde -Türk devlet adamlarının çoğunun bilmediği-en gizli şeyleri bilecek bir istihbarat teşkilatı kurmuş olan sabık Büyükelçi burada, Abdülaziz Han'ın ihtihar etmediğini, öldürdüğünü açıkça yazdı. "[2] derse de bunun gerçekle ilgisi yoktur.

Tamamen aksine Elliot, sözkonusu yazısında baştan sona kadar ısrarla ama ısrarla Sultan Aziz'in intihar ettiğini, öldürülmediğini vurgulamaktadır.

Öztuna'nın göz göre göre, belki de görmediği bir yazıdan, hem de çok emin bir ifade ile, böyle bir sonuç çıkarmasını anlamak güçtür.

Kaldı ki Elliot'un sözkonusu olan yazısı, muhtemelen II. Meşrutiyetin ilanından sonra, kitapçı İlyas tarafından "İntihar mı? imate mi? Yahud Vak'a-i Sultan Aziz" adı altında Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.[3]

Elliot'un Sultan Murad'a yakın olmasının en önemli sebeplerinden biri, ikisinin de mason olmalarıdır.

Sultan V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için en yoğun çabayı göstermiş olan Rum Cleanthy Scalieri'nin, adı geçen Sultan ile ilişkilerini konu alan bir makalede, Scalieri'nin Sultan Abdülaziz'in devrilmesi ve yerine V. Murad'ın geçirilmesi çabalarında Henry Elliot ile çok yakın temasta olduğu ortaya konmuştur.[4] Bu beraberlikte Namık Kemal'in de adı geçmektedir. Ayrıca makale yazarının "Archives Du Grand Orient De France"ye dayanarak sunduğu o dönemdeki mason olan Türk aydınlarının listesinde de Namık Kemal'in adı vardır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'ndeki masonlar'ın Scalieri tarafından kurulmuş locaları Paris'teki Grand Orient De France'nin bir şubesi idi.

Her ne kadar Ebuzziya Tevfik, Sultan Murad'a doktorların denize girmesini tavsiye etmeleri üzerine, Elliot'un Şemsi Paşa'daki Yalısına gidip oradan denize girdiğini ve burada Namık Kemal ile buluştuğunu söylerse de[5] Yeni Osmanlılar Tarihini yayınlayan Ziyad Ebuzziya'nın da belirttiği gibi[6] bu pek inandırıcı bir iddia değildir. O günlerde, Şehzade Murad'ın, sanki başka bir yer yokmuş gibi, Elliot'un yalısında denize girmesine, sıcak bakılmayacağının ötesinde, müsaade edilmezdi.

Elliot'un, yukarıda zikredilen yazısında Sultan Murad'la olan yakınlığından bahsetmediği gibi, onun ürkek, zayıf şahsiyetinden ve Saraya kapatıldığı zamanlardaki çok içki içtiğinden söz eder.[7]

Ancak herşeye rağmen, yukarıda belirttiğimiz gibi, Elliot da diğer masonlarla beraber en azından Sultan Murad'a sempati duymaktadır.

Biz, Scalieri'nin Avrupa masonlarının desteği ile Sultan Murad'ı tahta çıkarmak veya Çırağan'dan kurtarmak için giriştiği gizli faaliyetler üzerinde fazlaca durmayacağız. Bu konuda yeterli bilgi Scalieri'nin torunu Svolopolos'un yazdığı not "4" de belirtiğimiz makalede bulunabilir.

Nitekim aşağıda teferruatını vereceğimiz bir raporda da, Elliot'dan sonraki İngiliz Büyükelçisi Henry Layard, kendisine Sultan Muradı Çırağan'dan kurtarması için ricaya gelen Scalieri'nin, kendisini, Elliot'un yakından tanıdığı ve güvendiği bir kimse olarak tanıttığını Lord Derby'e bildirir.[8] Aynı raporda Scalieri'nin Layard'a İran'ın İstanbul Maslahatgüzarı Malkum Han tarafından gönderildiğini öğreniyoruz. Malkum Han da Elliot, Scaliari ve Mithad Paşa ekibinden bir Masondur.[9]

Yıldız Esas Evrakı arasında bulunan ve Sultan Abdülhamid'e arz edilmiş 1877 tarihli bir belgeye göre İstanbul'daki bir kısım masonlar, Sultan Murad'ın himayeye muhtaç olduğuna dair, masonların reisi Alman İmparatoruna ve İngiltere Prensi De Gale'e yazılı müracaatta bulunmuşlardır. Aynı belgede Sultan Murad'ın "Masonluk Mesleğine Dahil" olmasından ve Sultan Murad'ın himayeye muhtaç olduğuna dair yazılıp büyük masonların reisi Galata'da Zahire Tüccarı, Anton'un yazdığı raporlardan da sözedilir.[10]

Bu açıklamalardan sonra Elliot'un V. Murad'ı Çırağan'dan kaçırmak isteyenlerle ilgili gizli raporuna geçebiliriz. 7 Kısım 1876 tarihli olan bu raporda elçi: ikisi Türk, biri Polonyalı ve biri de Rum olmak üzere dört kişinin kadın kılığına girerek Mahlu Padişah Sultan V. Murad'ı kaçırmaya teşebbüs ettiklerini ve yakalandıklarını bildirir. Bunlardan Rum İstavridis'in İngiliz Konsolosluğu'nun hizmetlilerinden olduğunu fakat yolsuzluk yaptığı için olaydan bir kaç ay evvel işten çıkarıldığını da belirten Elliot, adıgeçen şahısların ifadelerinde kendilerinin Rus elçiliği'nin talimatı üzerine hareket, ettiklerini söylemelerini de pek ciddiye almıyor. Olay meydana gelirken Boğaz'da hazır vaziyette bekleyen bir geminin plan gereği V. Murad'ı alarak önce Odesa'ya sonra da Londra'ya götüreceği ve orada yeniden hükümdar ilan edileceği söylentilerine değindikten sonra Elçi, Sultan V. Murad'ın iyileştiği yolundaki haberlerin doğru olmadığını ve sıhhi durumunun her zamankinden daha ümitsiz olduğunu raporunda açıkça belirtir.[11]

Elliot'un bu raporundan anladığımıza göre, her ne kadar Sultan Abdülaziz döneminde Sultan V. Murad'ın tahta geçmesi için çaba sarfetmişse de sıhhatinin bozulup tahttan indirilmesinden sonra, hele hele Avusturyalı, meşhur doktor Leidersdorf'un raporundan sonra onun hakkındaki ümitlerini yitirmiştir.

Henry Elliot hadiseyi önce telgrafla özetle bildirmiş[12] bir gün sonra da konu ile ilgili yukarıda mealen özetlediğimiz raporunu Londra'ya göndermiştir.[13]

İngiliz arşivinde bulabildiğimiz,

bu konuyla ilgili ikinci rapor 1877 Nisan'ında Elliot'un yerine İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olan Sir Henry Layard'dan yine Dışişleri Bakanı Derby'e gönderilmiştir. Layard'ın elçiliğinin ikinci ayında yazılan bu rapora göre:

İstanbul'da V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için -komplo olmasa bile- entrikalar vardır. Bu işle meşgul olan kimseler, ki elçi burada isim zikretmiyor, Sultan V. Murad'ın tamamen sıhhatine kavuştuğu halde dünyadan tecrit edilmiş bir şekilde bulunduğunu iddia etmektedirler. Kendisine halkın içerisine çıkması için, Cuma namazını eda etmesi için dışarı çıkma izni verilmesi konusunda Padişah Sultan II. Abdülhamid'e müracaat edilmiş fakat Padişah'ın etrafındaki kimseler Padişah'a bunun halk arasında V. Murad'ın sıhhatine kavuştuğu fikrini pekiştireceğini ve dolayısıyla kendi hakkı olan Padişahlığın tekrar ona terkedilmesi meselesinin kuvvet bulacağı yolunda telkinlerde bulunmuşlardır. Layard'ın işittiğine göre II. Abdülhamit tahta çıkarılırken ağabeyi yani Sultan V. Murad'ın sıhhatine kavuşması halinde Saltanatı kendisine terk edeceğine dair söz vermiştir. Hatta bazılarına göre bu taahhüdün yazılı belgesi dahi mevcuttur.

Layard, entrikalarla ilgili yorumunda Sultan Murad'ın bu haliyle çok tehlikeli bir duruma sebep olduğunu ve bu tehlikenin savuşturulması için, olup bitenden haberdar olan ve bunun için de çok huzursuz olan padişah'ın O'nu Bursa'ya veya daha az tehlike teşkil edeceği düşünülen içerlerde bir yere gönderebileceğini belirtir.

Layard'a göre: Padişah'ın, Rusya'ya satılmış olan bir grup devlet adamının tesiri altında bulunduğuna inanan bir grup vardır. Bu durum müslümanlar arasında endişe ve heyecana yol açmaktadır. Şayet Türk orduları Asya'da veya Avrupa'da daha büyük bir felakete uğrarsa bir Padişah'a (Sultan Abdülaziz) tahtını kaybettiren olay gibi yeni bir durum tekrar yaşanabilir. (Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi) Saray üzerinde etkili olduğu düşünülen Redif ve Mahmud Damat Paşalar'ın halk arasında nefret edilen kimseler olduğuna şüphe yoktur.

Layard, kendisi ile irtibatlı doktorların verdikleri bilgilere dayanarak V. Murad'ın tekrar sıhhatine kavuşmasının mümkün görünmediğini belirttikten sonra, Sultan Murad'ın mevcut pozisyonla her hangi bir ihtilal yapmak isteyen kimseler için kullanacakları bir avantaj malzemesi olacağına dair endişelerini bildirir.

Layard, raporunun son kısmında, İstanbul'da kendisi ile ilgili dedikodular bulunduğundan söz eder. Güya kendisi V. Murad'ı gizli gizli ziyaret ediyormuş. Sözde son ziyaretinde de onu tamamen sıhhatine kavuşmuş olarak bulmuştur. Bütün bu söylentileri son derece aptalca bulan elçi, kendisinden bunları tekzip etmesinin istendiğini de Lord Derby'e bildirir.[14] Bu istek kanaatimizce Sultan Abdülhamid'den gelmiştir.

Zaten baş vazifelerinden biri padişah'ın gönlünü fethetmek olan Layard, bunun aksine hareket edemezdi. Henry Elliot'un V. Murad'a yakınlığı yeni Padişah'la böyle bir dostluk köprüsünün kurulmasına tabii olarak engeldi. Bunun şuurunda olan Disraeli Elliot'u Londra'ya çağırmış ve yerine Layard'ı tayin etmiştir. [15]

Konuyla ilgili üçüncü rapor yine Henry Layard tarafından yukarıdaki rapordan yaklaşık yirmi gün sonra yazılmıştır. Elçi Layard'ın ifadesine göre Cleanthi Scalieri isminde bir Rum İran Maslahat güzarının tavassutıyla kendisine gelmiş ve kendisinin Sultan V. Murad'ın annesi ve dostları tarafından gönderildiğini ifade etmiştir. Scalieri V. Murad'ın annesinden, oğlunun Saraydaki hapis hayatından kurtarılmasını talep eden bir de mektup getirmiştir. Bu mektupta V. Murad'ın tekrar tahta çıkmasından ve kendilerinin bu vesileyle makamlarından olacaklarına inanan Padişah'a yakın bazı devlet adamları, bu korkularından dolayı V. Murad'ı öldürtmeye kararlı oldukları ve kendisini zehirleyeceklerine dair birçok delil bulunduğu iddia edilmiş ve Layard'dan müdahil olması, V. Murad'ı bu hapis hayatından, istemediği, sevmediği yığınla adamın arasından kurtarıp hürriyetini temin etmesi ve Avrupa'da seyahat etmesi için izin koparma konusunda aracı olmasını istemiştir.

Scalieri, Layard'a Sultan Murad'ın tamamen iyileştiğini söylemektedir. Hatta Layard isterse kendileri için bir görüşme zemini bile hazırlayacaktır. Yine Scalieri'nin iddiasına göre Sultan Murad'ın dermansız bir derde yakalandığına dair rapor yazan doktorlara gerekli şekilde eski Padişah'ı muayene etmeleri için fırsat verilmemiştir. Scalieri'ye göre Türk doktorları zaten konunun cahilidir. Avusturyalı doktora ise olumsuz bir rapor yazması için rüşvet verilmiştir.

Layard, Scalieri'ye, hem eski Padişah'ın annesine hem de kendisini gönderenlere bildirmesi için şu ricada bulunmuştur. Kendisinin bu lakırdılara inanması için hiç bir sebep yoktur. (Sultan Murad'ın hayatına kastetme gibi bir plan yoktur). Şayet gerçekten Sultan Murad'ın hayatına kastedecek bir teşebbüs olsaydı sadece kendisinin yapabileceği şey, sade insanî duygulardan kaynaklanan bir destek olurdu.

Layard'ın ifadesine göre kendisi Scalieri'nin hiç bir teklifini kabul etmemiştir. Bu işlerle uğraşanlar, kendi ismini de bu entrikalara karıştırmak istemektedirler. Scalieri Layard'dan olumlu bir sonuç alamayınca kendisi ile eski elçi Henry Elliot arasındaki yakınlık ve itimattan sözetmiştir. Layard'a da konuya olan kayıtsızlığından dolayı da sitem etmiştir. [16]

Layard'ın sözkonusu raporuna, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin verdiği cevapta Sultan Murad konusundaki tavrı ve Scalieri'ye verdiği cevap tamamen onaylanır.[17]

Ancak Scalieri İngiliz Elçisi tarafından desteklenmedi diye mücadeleyi bıkarmamıştır.[18]

Bu belgelerden anlaşıldığına gö-

re Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip V. Murad'ın Padişah ilan edilmesinde Sir Henry Elliot'un İngiltere elçisi olarak karışmasının İngiltere devletinin politikası olduğuna dair gizli belgelerde herhangi bir ipucuna rastlayamıyoruz. Yukarıda da belirtiğimiz gibi Elliot'un V. Murad'a yakınlığı daha çok ikisinin de mason olmasından kaynaklanan biraderlikten dolayıdır. Elliot'un Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti esnasında Babıali tarafından güdülen Rus yanlısı politika ile ilgili raporlarında konudan büyük rahatsızlık duyulduğu her vesile ile ifade edilmiş ve bu durum İngiltere hükümeti nezdinde de endişeyle karşılanmıştır. Ancak V. Murad'ın tahta çıkması ve Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrazamlıktan uzaklaştırılması neticesinde bu endişeler giderilmiştir.

İki elçinin de ifadelerinden anlaşılıyor ki İngiltere Sultan II. Abdülhamid'i devirip yerine V. Murad'ı geçirmeyi düşünmemiştir. Zamanın İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli de Rus tehlikesi karşısında mutlak surette Osmanlı Devleti'nin yaşaması gerektiği inancındadır.

Osmanlının ayakta kalabilmesi, Sultan Murad gibi akli dengesini iyice yitirmiş bir Padişah'la mümkün değildi. Dolayısıyla İngiltere'de iktidarda olan muhafazakarlar, Liberal parti'nin başkanı Gladstone'nin bütün muhalefetine rağmen Sultan Abdülhamid'i belli bir yere kadar desteklemeyi tercih etmişlerdir. Başbakan Disraeli, Henry Layard'ı İstanbul'a elçi olarak gönderirken, Türkiye'nin batışını görmeye hazır olmadığını, bunun Rusya'nın Avrupa'ya hakim olması anlamına geleceğini ısrarla söylemiştir. Bunun için Layard Osmanlı-Rus savaşını engellemeye çalışacaktır. Layard'a Disraeli tarafından verilen talimatlardan biri de mutlak surette padişah'ın gönlünü feth edip, Elliot'un yapamadığını yapmaktadır.[19]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Henry Layard Sultan Abdülhamid'e o kadar yakın olabilmiştir ki, İstanbul'a geldikten birkaç ay sonra karısıyla beraber Padişah'ın sofrasına oturabilmekte ve bunu iftiharla Londra'ya bildirmektedir. Osmanlı Sadaretine atanacak Sadrazam bile Sultanla Layard arasında müzakere konusu olabilmektedir.

Layard'ın "Private Paper"ları arasında bulduğumuz bir mektup konuya ışık tutması açısından ilgi çekicidir. Lord Derby'e yazılan mektubun bir yerinde Layard der ki: "Osmanlı ülkesinde Sultan'ı kontrol edebilecek ve Ona yol gösterebilecek bir veya iki devlet adamı olsaydı, kendi talihsiz ülkeleri için birşeyler yapabilirlerdi.

Fakat ne yazık ki, ben boşuna adam arayışı içerisindeyim. "[21]

Osmanlı ülkesini idare edecek ve padişahını kontrol edecek dirayetli bir devlet adamının İngiliz elçisi tarafından aranması dikkate şayandır.

Layard, gerek Osmanlı-Rus savaşı boyunca ülkesi lehine yaptığı faaliyetlerden gerekse Kıbrıs'ı Sultan Abdülhamid'den koparmasından dolayı İngiltere Kraliçesi tarafından kendisine "Grand Cross Of The Bath" armağanı verilmiştir.[22]

İngiltere'nin XIX. Asrın son çeyreğinde uyguladığı şark politikası, bu dönem Osmanlı-İngiliz ilişkileri ve Ali Suavi'nin başını çektiği Çırağan hadisesi ile ilgili İngiliz belgelerini bundan sonraki makalemizde incelemeye çalışacağız. ☆

1 Elliot, Sir Henry G., "The Death of Abdülaziz and of Turkish Reform", *Nineteenth Century* 23: 132 February 1888 s. 276-296

2 Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İst. 1983, Cilt: 7, s. 121

3 Kitapçığın üzerinde basıldığı tarih yoktur. Ancak bu eserde Sultan Abdülhamid aleyhinde sert tenkidler bulunduğu için II. Meşrutiyet öncesinde basılmış olması ihtimal dahilinde görülmemektedir.

4 Svolopoulos, Constantin, "L'initiation de Murad V A La Franc-Maçonnerie Par Cl. Scalieri : Aux Ongines du Mouvement Liberal en Turque, " *Balkanic Studies*, V: 21, 1980

5 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt II, İst. 1973 s. 144 (Bugünkü dile uygulayan Ziyad Ebuzziya)

6 a.g.e. cilt III, s. 443-444

7 Elliot, Sir Henry G., *İntihar mı İmate mi? Yahud Vak'a-yı Sultan Aziz*, İst., s. 32-33 (Nâşiri: Kitapçı İlyas)

8 Public Record Office, F. O 78-2574 From Layard To Derby No: 635

9 Hanioğlu, Şükrü, "Notes on Young Turks and Freemasons", *Middle Eastern Studies*, Volume: 25, Number: 2, April 1983 s. 193

10 Başbakanlık arşivi, Yıldız Esas Evrakı Kısım : 17 Karton: 23 zarf: 64 Evrak No: 929

11 Sözkonusu olay esnasında kaçırılması istenen ikinci şahsın Sultan Murad'ın oğlu Selâhattin Efendi mi, yoksa Sultan Murad'ın kardeşlerinden biri mi? Kesin olarak anlaşılamamıştır. Ayrıca Ziya Şakir, İstavridis için İngiliz Elçiliğinin 1. Tercümanı, Ebuzziya Tevfik ise tercümanın kardeşi olduğunu söyler. Uzunçarşılı Ebuzziya'nın beyanını kullanmayı tercih etmiştir. Elliot'un beyanına bakılırsa bunların hiçbiri doğru değildir. Olayın teferruatı için Bknz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "V. Murad İle Oğlu Selahattin Efendi'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten No*: 30, 1944, s. 589-597

12 P.R.O., F.O. 424 From Elliot to Derby, Telegraphic Dosya 46 No: 243

13 P.R.O., F.O. 424 From Elliot to Derby Dosya 46 No: 340

14 P.R.O., F.O. 78-2572 From Henry Layard to Lord Derby Belge No: 526

15 Seton, Watson *Disraeli, Gladstone and The Eastern Question*, London, 1935

16 P.R.O., F.O. 78-2574 From Layard To Derby Belge No: 635

17 P.R.O., F.O. 78-2561 From Lord Derby To Layard Belge No: 268

18 Scalieri bundan sonra da faaliyetlerine devam etmiş bu amaçla kurduğu Scalieri-Aziz Bey Komitesi Temmuz 1878'de ortaya çıkarılarak mensupları cezalandırılmıştır.

Teferruat için Bknz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "V. Murad'ı tekrar Padişah yapmak isteyen Scalieri-Azız Bey Komitesi," *Belleten* No: 30 1944 s. 245-340

19 Millman. Richard, *Britain and the Eastern Question* (Oxford, 1979), s. 548.

20 P.R.O., F.O. 78 2584 From Layard to Derby 31 th August 1877 Thrapia No: 1026

21 British Library, MSS. 38938 Layard To Derby

22 Millman, Richard, *Britain and The Eastern Question* (Oxford, 1979), s. 44

1924'de Kılıç Ali'nin Celal Nuri'ye Saldırısı ve İzmir Basınının Tavrı

TURAN AKKOYUN

Millî Mücâdele hareketinin başarıyla sona ermesinden sonra hızlı değişikliğe giren Türkiye, ferdî egemenlikten millî egemenliğe, çok milletli devletten millî devlete, teokratik yapıdan laik, tam bağımsız ve millî yapıya doğru giderken zaman zaman birbirinden farklı pek çok olayla karşı karşıya kaldı. Bunlardan bir tanesi de 1924 senesinde Kılıç Ali'nin[1] Celal Nuri'ye [2] saldırısıdır. İki aşamalı incelenmesi mümkün olan bu saldırı o günkü İzmir basınında da akisler uyandırır. Çağdaş düşüncemizin tarihi üzerinde esaslı bir çalışma yapan Hilmi Ziya Ülken, bu olay üzerine dikkat çekmekte ve iki aşamayı çok isabetli bir şekilde ortaya koymaktadır.[3]

Hâkimiyet-i Millîye, Son Telgraf, Cumhuriyet ve *İleri* gazetelerinin birbirleriyle çekişmesinden ortaya çıkan olay 'Rum ve Ermeni fırarilerinin çeşitli yolsuzluklarla İstanbul'a sokulmaları' ile ilgili haber ve yorumlarla büyür. [4] Olayın Türk aydını açısından da yorumu yapılabilir: İlk önce inkilâbın önde gelen iki isminin gazete sütunlarında hakarete varan ithamları, kalem düellosu, ardından zamanın önde gelen bir başka adamının tabancası ile ortaya çıkması, *İleri* gazetesi başyazarını ağır surette yaralaması, belki de bunlardan -kanaatimizce- daha önemlisi Celal Nuri'nin yazılarını oldukça azaltmış olması yakın dönem Türk aydınının genel karakterini ortaya koymaktadır. [5]

Olay karşısında İzmir basınında *Anadolu* ve *Ahenk* gazeteleri yorum yapmazlarken, *Sadâ-yı Hak* ve *Ahali* gazeteleri sütunlarında geniş yorumlara yer vermişlerdir. 30 Temmuz 1924 deki olay ilk önce, "Kılıç Ali Beyin Bir Kahramanlığı Daha" [6] başlığı ile *Sadâ-yı Hak*'da haber olarak yayınlanır:

"İstanbul 30- Gazi Ayıntab meb'usu Kılıç Ali bey bugün *İleri* gazetesi idarehanesine giderek başmuharrir Celal Nuri Bey'in odasına girmiş ve masası başında yazı yazmakla meşgul olan Gelibolu meb'usunun yanına yaklaşarak tabancasını çıkarmış ve tabancasının dipçiği ile vurmuştur.

Kılıç Ali Bey'in refakatinde Rize meb'usu Rauf bey bulunmakta idi.

Celal Nuri Bey'in yanında oturmakta olan Dersim meb'usu Feridun Fikri Bey bu hadise üzerine araya girerek iki meb'usu ayırmış ve Kılıç Ali Bey'in kolundan yakalayarak garizenin ve ağleb-i ihtimal bir cinayetle neticelenmesine mani olmuştur.

Celal Nuri Bey tabanca dipçiğiyle başından hafif bir surette yaralanmış ise de elyevn ayakta ve idarehanesindedir.

Mesele derhal polise ihbar olunmuş ve mahal-i vakaya gelen zabıta memurları tarafından tahkikatda bulunulmuştur."

Ertesi gün de *Sadâ-yı Hak* gazetesi alt alta altı telgraf haberini "İstanbul 31" tarihli olarak verir.[7]

Birinci telgrafda Gazi Ayıntab meb'usu Kılıç Ali Bey'in yanında Rize meb'usu Rauf Bey ile *İleri* gazetesi idarehanesine gidip, tabancasının kabzasıyla Celal Nuri Bey'i başından yaraladığı ve Feridun Fikri Bey'in müdahale ederek meselenin daha ileri gitmesine engel olduğunu zabıta ve müdde-i umûmilik tarafından tahkikata başlandığını dün bildirdiğini, bu sabah da gazetelerin birinin hariç beyân-ı teessüf" ettiği bildiriliyor.

İkinci telgraf ise *İleri* gazetesinin bugünkü "(Urunuz Efendiler)" başlıklı baş makalesinden iki cümle aktarıyor: "Efendiler urunuz bizi öldürünüz: Kanımızdan hürriyet-i matbuat-ı inkılâb, cumhuriyet bulur. Çünkü memleket yaratla dara bulmayacak(?) kanunun bilakayıt ve şart hakim olacağı devre nail olacaktır. Elyevm henüz hakiki cumhuriyet yoktur. Bu memleket idare edilmez"

Üçüncü telgrafta ise Celal Nuri'ye taarruz eden Kılıç Ali Bey ile Rize meb'usu Rauf Bey ile idarehanede bulunan Dersim meb'usu Feridun Fikri Beylerin ifadeleri alınmak üzere müdde-i umumilikçe polis müdiriyetine gelmeleri emri verildiğini bildiriyor.

Dördüncü telgrafta Celal Nuri'nin Seffan hastanesine nakledildiği, kendisine oda tahsis edildiği,

yarasının temizlendiği bildiriliyor.

Beşinci telgraf da bu akşam yayınlanan gazetelerin tafsilatla dolu olduğu, Kılıç Ali ve Rauf Beylerin *Akşam* gazetesinde hadiseden dolayı müteessir olduklarını bildiren beyanatların vukubulduğunu bildirmektedir.

Altıncı telgraf ise *Cumhuriyet* gazetesi başmuharriri Yunus Nadi ile Gazi Ayıntab meb'usu Kılıç Ali Beyler Reis-i Cumhur Gazi Paşa hazretleri ile Başvekil İsmet Paşa'ya birer telgraf keşide ederek namuslarına leke sürülmek istenildiğini bildirdiklerini bildirmektedir.

Yine *Sadâ-yı Hak* gazetesi aynı gün olayı bir makale ile değerlendirir:[8] "Dünkü telgraflarımızın verdiği müessif haber üzerinde biraz tevkif etmek istiyoruz. Kirli çamaşırların bütün iğrençlikleriyle ortaya çıkmağa başladığından beri samimi cumhuriyetçilerin, hakiki demokratların şu millet ve vatanın refah ve saadetinden gayri bir gaye düşünmeğe lüzum hissetmeyecek, mevkide bulunan büyük bir umumiyetin gitdikçe kabaran gitdikçe taşan bir istihrah duyduklarına şüphe yokdur.

Fakat bu vaka, bir gazete idarehanesinde bir meb'usun tabanca teşhiri, kabza ile kafa yaralamağa varan, müdahale sayesinde bir cinayete tekalüb mani olunan bu elim vaka hepsinin üstüne tüy dikmiş oldu.

Bugün genç cumhuriyetin mukadderatını ellerinde tutan devlet adamlarımıza memleketin gördüğü geçirdiği faciaları artık kafi gören bir millet ferdi sıfatıyle duyurmak isteriz ki, cumhuriyeti baltalayan cumhuriyetçi geçinenler oluyor. Bu tavırda da daha bir müddet devam etmek memlekete karşı işlenmiş sevabları da unutturacak bir günahta ısrar etmek olacak.

Evet biz de biliyoruz ki, her yerde her türlü fikir ve hisse malik insanlar mevcutdur. Fakat, kurtarılmaya muhtaç bir memleketi bir fedakarlık gösterib harice karşı müdafaa ve tahlis etdikden sonra onu dâhilî düşmanlarının ellerine bırakmak caiz değildir.

Düşünmek gerekir ki, milletimizi ayakda tutan yalnız hüsn-ü selimidir. İlmi ve irfanı değil, ilimden irfandan ziyade bir milletin harice karşı kolayca idaresini teshil eden hüsn-ü selimidir. Dahilde de bundan istifade etmek isterken çok ciddi çok samimî davranmak iktiza eder.

Cumhuriyetimizin halkın tesibinden istifade etmesini isteyecek bazı sarıklı kafaların yapabileceği tesirlerden korkmayabilir. Çünkü bunlar ya cahildirler, hareketleri cahilleri idare etdiği için iksar, ya haindir ve binaenaleyh cesareti kıtdır. Bunları sindirmek iş addedilmez. Fakat bugün bir takım insanlar münevver sınıfa mensub hatta meb'us, hem de fırka mebdunu bir takım insanlar türedi ki: "Bu cumhuriyet yok mu? işte onu biz yaratdık" diyorlar. Halı ki olmak iddiasında bulundukları bu cumhuriyetden de ibadet ve kulluk istiyorlar.

Tarih hata etmez müesses bir ibret dersidir diyenleri bağıran banileri olmuşdur. Katolike papalar kadar fenalık etmiş kimse gösterilebilir mi? İşte bizi korkutan cumhuriyeti de bu enginizisyon hakimleri papalar gibi muhafaza ediyorum diye yıkmak üzere olan türedi papalardır.

Hadisede gazeteciyi müdafaa emelini taşımıyoruz. Yazdıklarını nasıl bir maksadla yazdığına bakmıyoruz. Doğru veya yanlış olmaları hiç ehemmiyetli değil. Fakat tehdit ve ahafa cerh ve katl hiç bir zaman hiç bir davayı hal ve fasıl etmemişdir, etmeyecektir! Dağ başında mıyız? Hakkında bir şey yazılan, bir şey söylenen herkes hakkını belindeki tabancasıyla müdafaa edecekse sorarız. Ey Gazi Ayıntab'ın müdafii, kanuna, mahkemeye, devlete, cumhuriyete ne sebeb ve luzum kalıyor? Bize kanun yapan meb'us kendi kanununu böyle ayakları altında alır da çiğnerse cumhuriyet değil mevcudiyet bile kalmaz.

Pislik ortada, bir takım Ermeni ve Rum firârîleri gizlice dalavere ile para alınarak İstanbul'a idhâl edildiler. Mesele ayyuka çıkdı, tahkikler, teftişler yapıldı. Müfettişlerin raporları, neşr olundu. Bu raporlarda meb'usların isimleri de zikredildi. O meb'uslar, meb'us oldukları için isticvab edilemediler. İzahat vermek kabahati olmadığını elzeme bulunduğunu isbat etmekde isimleri zikr edilen zatlara düşer. Fakat bu vazifede ve usulunde kanun dairesinde icra edilir. Bir gazetecinin kafasına tabanca dipçiği vurmakla değil.

İşte bir vaka ki, Cumhuriyetimiz için yeni bir mühak bir imtihan olacak. Bu imtihandan yüzünün akıyla çıkmasına muntazırız. Çünkü memleketin ve milletin buna şiddetle ihtiyacı var."

Ahali gazetesinde de Agâh Sabri "Vekâr ve Ciddiyet"[9] başlıklı makalesinde saldırıyı "çok çirkin bir vaka" olarak değerlendirip, Kılıç Ali'den "Çocukça hareket değil vekâr ve ciddiyet bekliyoruz." demektedir.

Sonraki gelişmeler de *Sadâ-yı Hak* gazetesinde yayımlanmaya devam eder, "İstanbul 2" tarihli 3 telgrafta[10] şu haberler vardır: İlkinde Celal Nuri'nin tedavisiyle ilgili olup, doktorlar tarafından mecruhen misafir kabul etmekten men edildiği bildiriliyor.

İkinci telgrafta ise "Müstantik tarafından ifadeleri alınmak üzere davet olunan Cârih Kılıç Ali Bey davete icabet etmemişler ve henüz hiç bir yere ifadelerini vermemişlerdir. Mamafih Müstantik Hatemi Bey, tahkikata devam etmekte ve ortada cinaii bir kasiye olub olmadığı ta'mik eylemektedir."

İstanbul'a gelen Dahiliye Vekili Recep Bey'in gazetecilere: "Celal Nuri Bey'e vukubulan tecavüzden müteessirim. Firari Ermeniler hakkında heyet-i tahkikiye tarafından tanzim ve matbuat ile neşr olunan raporlar üzerine vukubulan beyânatımın bazı zevat tarafından fena telakki edildiğini anlıyorum. Fakat beyanatda musırr olduğumu söylemekle iktifa edeceğim" dediği de üçüncü telgrafda bildiriliyor.

Bir gün sonra da Celal Nuri Bey'in bir kaç güne kadar tamamiyle iade-i afiyet ederek hasta-

neyi terk edeceği ve Müdde-i Umûmi Cemil ile Müstantik Hatemi Beylerin hadise hakkındaki tahkikatın muhtemelen bugün biteceğini bildiren iki telgraf *Sadâ-yı Hak* gazetesinde yayınlanır.[11]

Agâh Sabri, "Kanun Hakimdir" başlıklı makalesinde kanun yapanların kanunların ahkâmına herkesten fazla uymaları gerektiği ve milleti hakkını şöyle ifade ediyor: "Bizde şüphesiz kanunun hakim olması için senelerden beri kan döke döke nihayet cumhuriyet şeklini kabul etdik. Bu devrede kanun yapanların ahkâm-ı kavânine herkesden fazla riayetkâr olmalarını taleb etmek şüphesiz milletin hakkıdır."[12]

Olayla ilgili en son yorum ise Ayın. Kaf. imzasıyla "Kanunla istihra" başlıklı makalede Kılıç Ali ile Rauf Beylerin Müstantikliğin davetine icâbet etmemeleri "kanuna karşı hareket"[13] olarak değerlendirilmesidir.

1924 yılında önemli bir olay olarak değerlendirilmesi gereken Kılıç Ali'nin Celal Nuri'ye saldırısı İstanbul'dan oldukça uzakta ancak canlı ve zaman zaman birbiriyle çekişen ve mücadele eden İzmir basınında geniş akisler uyandırır. İzmir basını özellikle *Sadâ-yı Hak* ve kısmen *Ahali* gazeteleri olay karşısında aldıkları tavırla, İstanbul basınından hiç de geri kalmadıklarını göstermiştir. Ayrıca yukarıda iktibas ettiğimiz makalede de ifade edildiği gibi saldırıya uğrayan gazetecinin müdafaa edilmesi emeli taşınmadığı gibi, İzmir basını saldırıyı yeni rejimin yani cumhuriyetimizin önemli bir imtihanı kabul etmiştir. Buna karşılık basında yer alan haberlere göre, saldırgan ifadesini vermeğe bile gitmemiş ardından bu olay da gazete kolleksiyonlarında kalarak, Kılıç Ali'nin çok sonraları yayınladığı hatıralarında bile bir yer işgal edememiştir. ☆

---

1 Kılıç Ali (1888-1971). Asker ve siyaset adamı. Birinci Dünya Savaşına Binbaşı rütbesiyle katıldıktan sonra Millî Mücâdele'de Maraş-Antep havalisinde Kuvâyı Milliye kumandanı alarak çalıştı, mıntıkadaki ayaklanmaları devlete bağlı birliklerle bastırdı. 1920'de TBMM'ne Antep -Maraş meb'usu olarak girdi. Bu arada yine seçim bölgesine giderek Fransızlara karşı yapılan savaşlara iştirak etti. 1920-1938 yılları arasında milletvekilliği yaptı. Ayrıca Millî Mücâdele ve Ağrı isyanları dolayısıyla kurulan istiklâl Mahkemelerinde üye olarak bulundu. Ölümünden bir müddet evvel, Tevfik Rüştü Aras ve diğer bazı arkadaşlarıyla Yeni Türkiye Partisi'ne katıldı. Tanınmış futbol antrenörü Gündüz Kılıç ve gazeteci Altemur Kılıç'ın babasıdır. 1955'de hatıralarını üç ayrı kitapda yayınlamıştır. Kılıç Ali hakkında bkz. *Türk Ansiklopedisi*, C. 22, s. 26.

2 Celal Nuri İleri (1870-1938). II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin batıcı fikir adamlarından. *İçtihad*'da Abdullah Cevdet ile çalıştı. Çoğu orta halk seviyesinde olan eserler verdi. Mütareke yıllarında *Edebıyat-ı Umûmıye* dergisini sonra da *İleri* gazetesini çıkardı. Ayân üyelerinden Nuri Bey'in oğlu olarak Gelibolu'da doğan Celal Nuri, Galatasaray ve Hukuku bitirdikten sonra fikrî çalışmalarına başladı. Fransızca ve İngilizce öğrenip, sosyal ve edebi konularda tetkiklerde bulundu. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Gelibolu meb'usu olarak Meclis'e giren Celal Nuri Cumhuriyet devrinde uzun bir süre milletvekili seçildi. Celal Nuri'nin verimli ve işlek bir kalemi vardı. Kısa zamanda pek çok konuya temas eden yayınlar yaptı ise de bunların çoğunda sathî kaldı. *Le Jeune Turch, Courrier d'Orient* adlı Fransızca gazetelerde, *İkdam*, *Ati* vb. gazete ve bir çok dergilerde makaleleri çıktı. Bir zaman siyasî ve sosyal konulara dair en çok yazanlardan biri idi. Celal Nuri İleri ve eserleri için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s.392-393.

3 "Celal Nuri ve Suphi Nuri hükümeti eleştirmeden çekinmiyorlardı. Celal Nuri 1924 Temmuz'unda yayınladığı bir makalesinde, 'parlemento usulunü kabul, fakat parti teşkilatını reddetmek parlementoyu bir heyula derecesine düşürmektir' diyordu. *Hâkimiyet-i Milliye* bu yazıya hücum etti. Bu yazıda Celal Nuri tehdit edilmekteydi. Makale yazarı Ağaoğlu idi ve karşısındakini inkılâbı ters anlamakla itham ediyordu. Bunun üzerine Celal Nuri 11 Temmuz 1924'de içişleri Bakanı Recep Peker'e açık mektup yazdı. Bütün isnatları reddetti. O sırada Rum ve Ermeni firarilerinin dönüşü, kamu sanısını uğraştırıyordu. Kaçanlar bazı yolsuzluklarla İstanbul'a sokuluyordu. *Son Telgraf*, Ağaoğlu'nun da bu işe karıştığını yazdı. Bunun sebebi Celal Nuri imiş gibi, Ağaoğlu *Cumhuriyet*'te bir mektup yayınladı. Celal Nuri'nin Paris'de Jön Türk gazetesini çıkarırken sionistlerle işbirliği yaptığını ve Ebuzziya'yı harcadığını iddia etti. Ertesi gün *İleri* başyazarı aynı gazeteye bir mektup gönderdi. O da Ağaoğlu'nun Paris'de yazdığı makalesinin altına Rus Müslüman diye yazdığını iddia etti. Bu düello sonraları da devam etti. Firariler sorusunu tespit etmek için bir teftiş heyeti kurulmuştu. Gönderilen raporlar arasında yolsuzluk yapanların adları vardı. İçişleri Bakanı bu adları basına verdi. Adını gazetede gören Kılıç Ali bakandan hıncını alamayınca gazetelere hücum etti. Recep Peker'in beyanatı 30 Temmuz 1924'de yayınlanmıştı. Kılıç Ali *İleri* gazetesine giderek tabancasının kabzası ile Celal Nuri'yi başından ağır suretde yaraladı. Bu olay yankılar uyandırdı. Ertesi gün Suphi Nuri "Vurunuz Efendiler!" başlıklı ağır bir yazıda durumu protesto etti. İzmir'de çıkan bir gazete olaydan bahsetti. Bu olaydan sonra *İleri*'de Celal Nuri'nin yazılarına pek az rastlanmaktadır." Ay. Es., s. 400-401.

4 Mete Tunçay da şöyle bir değerlendirme yapıyor: "Eski Osmanlı yurttaşı azınlıklardan bazı kimseler kamu görevlilerine para yedirerek Türkiye'ye dönmenin ve eski mallarını geri almanın yolunu bulmuşlardı. Ferit Bey yerine içişleri bakanlığına getirilen Recep Bey yolsuzluk konusunu incelemek için atanan özel soruşturma kurulunun bakanlığa verdiği raporları 1924 Temmuz ayının ortalarında birer birer basına açıklanmıştır. 'Heyet-i Tahkikîyenin Değirmencıyan hakkındaki raporu neşredildi. Raporda, Ankara'da verilen paradan maada İstanbul Polis Müdiriyetinde de rüşvet verildiği beyan ve mesuller tadat edilmektedir.' İçişleri Bakanlığı görevlileri, Emin, Nedim Nazmi ve Hüsnü Derviş Beylerden oluşan soruşturma kurulunun raporlarının böylece açıklanması, adları anılan etkili kişilerin sert tepkilerine yol açmıştır." Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981, s. 98; Eski Bakan'ın yolsuzluklarla bağlantısına dair bazı yorumlar İzmir basınında da yapılır. "İstifa ile yakasını kurtarmağa zahib olan Ferid Bey'ın arkasını bırakmamak, Ermeni işleri tamamiyle tezahür edinceye kadar uğraşmak -Ferid Bey'in tabirince- biz muhalif matbuatın vazifesidir." Agâh Sabri, "Dahiliye Islahatı" *Ahali*, 25 Mayıs 1340-1924, Nr. 43.

5 Aydınlara dair çeşitli yorumlar için bkz. Erol Göngür, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul 1986; Necmettin Hacıemin oğlu, *Milliyetçilik Ülkücülük Aydınlar*, Ankara 1976; Atilla İlhan, *Aydınlar Savaşı*, İstanbul 1991; Demirtaş Ceyhun, *Entellektüel'den Entel'e*, İstanbul 1989; Aziz Nesin, *Ah Biz Ödlek Aydınlar*, İstanbul, 1990; Sabri F. Ülgener, *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*, Ankara 1983.

6 *Sadâ-yı Hak*, 31 Temmuz 1340-1924, Nr. 1398.

7 Sadâ-yı Hak, 1 Ağustos 1340-1924, Nr. 1399.

8 Ayın. Kaf., "Vaka Dolayısıyla", *Sadâ-yı Hak*, Ay. Nus.

9 Agah Sabri, "Vekâr ve Ciddiyet", *Ahali*, 3 Ağustos 1340-1924, Nr. 98.

10 *Sadâ-vı Hak*, 3 Ağustos 1340-1924, Nr. 1400.

11 *Sadâ–yı Hak*, 4 Ağustos 1340-1924, Nr. 1401.

12 Agâh Sabri, "Kanun Hakimdir", *Ahali*, 4 Ağustos 1340-1924, Nr. 99.

13 Ayın Kaf. "Kanunla İstihra", *Sadâ-yı Hak*, 6 Ağustos 1340-1924, Nr. 1401.

Cemaleddin Efganî Biyografisine İki Önemli Katkı

İSMAİL KARA

Sıra arkadaşım Nihat Azamat'ın, kendi çalışmaları için karıştırmakta olduğu merhum Hüseyin Vassaf'ın (1872-1929) *Sefine-tü'l-Evliya*'sında[1] Cemaleddin Efganî'nin de hal tercümesinin yer aldığını söylemesi beni ilk anda şaşırtmıştı. Bugüne kadar Efganî üzerine yapılan çalışmalarda bir tarikata intisap ettiği veya tarikat çevrelerinde bulunduğuna dair bilgiler yoktu. Kitap ve yazılarında da doğrudan doğruya tasavvufla ilgili metinlere rastlanmıyordu. İslâm dünyasının gerilemesinden, çöküşünden bahsedeken, problemler ve çözüm yollarına temas ederken sıkça gündeme getirdiği aktif müslüman insan tipinin kayboluşu, aklın gerilere itilmesi, atâlet ve meskenetin yerleşmesi, tevekkül, kader ve sabrın yanlış anlaşılması, bâtıl inançların dalbudak salması, müslümanların ana kaynaklardan uzaklaşmaları ve buna bağlı olarak birlik fikrinin dağılması....[2] gibi meselelerde tasavvuf ve tarikatlarla yaygınlaşan zihniyete dolaylı, doğrudan ağır tenkitler yönelttiği biliniyordu. Fakat böyle bir yol tutması vurguya değer bir önemi hâiz değildi; çünkü tasavvufa karşı oluş çağdaş İslâm düşüncesinin en belirgin özelliklerinden biri idi.

Her ne olursa olsun Cemaleddin Efganî'nin, tarikatlar tarihi ve mutasavvıfların hal tercümeleriyle ilgili önemli ve güvenilir bir kaynakta, Nakşîler arasında "ehl-i tarik" olarak yer alması şaşırtıcıydı. Hüseyin Vassaf'ın yakın dönemler için verdiği bilgilerin büyük ölçüde bizzat kendi tesbit ve müşahedelerine veya güvenilir birinci elden şifahî rivayetlere dayandığı bilinince Sefine'ye dikkatle eğilmekten başka yol kalmıyordu.

Aşağıda aynen aktaracağımız Sefine-i Evliya'daki "Şeyh Cemaleddin-i Efganî" maddesi (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu. 2306, C. II, 234-35), birbuçuk sayfalık malumat içinde Efganî biyografisine iki önemli katkıda bulunuyor:

1. İlki, Efganî'nin Eyüp Nişancası'ndaki Murad Buharî Dergâhı şeyhi Nakşî tarikatından Şeyh Seyyid Süleyman Belhî'ye (Öl. 1877) müntesip olması, ondan "ahz-ı feyz" etmesidir.

Aslında Efganî'nin Süleyman Efendi'ye intisabı ve onunla sohbetlerde bulunması birçok bakımdan anlamlıdır ve kayd-ı ihtirazları davet eder. Her şeyden önce Şeyh Süleyman Belhî 1855 yılında Belh'ten müritleriyle birlikte göçerek Konya'ya (1859), oradan Bursa'ya, nihayet İstanbul'a (1867) gelmiş Türkistanlı bir Nakşi şeyhidir ve İstanbul'daki Özbek/Buhara tekkelerinden birinin başına ge(tiri)lmiştir. Bu tekkelerin Afganistan, Hindistan, Türkistan, hatta İran'daki medrese ve dergâh çevreleriyle, zaman zaman tarikat boyutunu da aşan münasebetler kurup geliştirdikleri, Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki dinî ve siyasî yönelişlerini de etkiledikleri biliniyor.[3]

Efganî'nin hayatı, ilişkileri ve yönelişleri hâlâ istifhamlarla, karışıklıklarla doludur. Nerde doğduğu (İran, Afganistan), mezhebi, meşrebi (Şiî, Sünnî), üstlendiği siyasî rollerin keyfiyeti.. günümüzde bile tartışılıyor. Erken yaşlardan itibaren İslâm dünyasının geniş coğrafyasıyla ilgilenen Efgani için, Hindistan'a, Türkistan'a kadar uzanabilen kollara ve imkânlara sahip bir tekkeye kapılanmak anlaşılabilir bir şeydir. Hüseyin Vassaf'ın verdiği biyografinin sonunda Efganî'nin "Belh hükümdarı Sultan Burhaneddin Kılıç Han'ın ahfâdından" olduğu ve bu sebeple "Cemaleddin Han" diye de tanındığı aktarılıyor. Eğer bu bilgi doğruysa (?) Şeyh Süleyman Efendi ile hemşeri olmaktadırlar.

2.Hüseyin Vassaf'ın Cemaleddin Efganî biyografisine yaptığı ikinci önemli katkı, Efganî'nin İstanbul'dan nefyine sebep olan olayla ilgili. Yaygın olarak bilinen sebep Darulfünûn'da yaptığı konuşmada nübüvveti (peygamberliği) bir sanat olarak değerlendirmesi ve bunun doğurduğu tartışmalardır. Halbuki *Sefine*'de yine tasavvufla alâkalı bambaşka bir hadise anlatılıyor. Buna göre nefye sebep olan olay ve tartışma Efganî'nin *Mesnevî*'deki iki beyti şerhedişiyle başlamış ve gelişmiştir.

İşte Hüseyin Vassaf'ın Efganî biyografisi:

"Şeyh Cemaleddin-i Efganî

"Mücahidîn'-i İslâmiyedendir. Afganistan'da 1254 senesinde tevellüd etmiştir. [Kabil'in] Küner sâdâtına mensup bulunmakla maruftur. Şeyh Cemaleddin mükemmel tahsil görmüş, dinimizin felsefesini anlamış, siyaset-i cihanı tedkik etmiş e'âzımdandır. Şeyh Abdülkadir [Belhî] Efendi'nin pederi Seyyid Süleyman [Belhî] Efendi hazretleriyle ilmî, tasavvufî mübahaselerde bulunmuş ve ondan ahz-ı feyz eylemiştir.

"Medeniyet-i şarkıyeyi medeniyet-i garbiye ile telife çalışırdı Sultan Abdülaziz merhumun devr-i saltanatının nihayetine doğru İstanbul'a gelmiştir. [Eyüp Nişancası'ndaki] Muradu'l-Buharî Dergâhı'nda Seyyid Süleyman hazretleriyle sohbetleri vâki olmuş idi. Devr-i Hamidîde Münif Paşa merhumun delâletiyle Meclis-i Maarif azalığına tayin olmuş idi. Darulfünûn'da ve Fatih Cami-i şerifinde ilmî musahabelerde bulunur Seyyid İsa Han namında bir zat müşarun ileyh hakkında yazdığı makalede diyor ki: 'Bir gün Fatih Cami-i şerifinde rical-i devlet, ulema ve bir cemaat-ı kübra huzurun-

da Hazreti Mevlâna'nın *Mesnevî*-i şerifinden takrir ve tercüme ettiği beyitlerden:

İlm-i Hak der ilm-i sûfî gom şod
În suhan key bâ-der-i merdüm şod
İlm-i sûfî hâdis u ez Hak kadîm
În çünan der fehm âyed ey selîm[4]

mübahase-yi ilmiyesi esnasında orada cemaat içinde hazır bulunan sudûrdan [s. 35] Hoca Yunus Vehbi Efendi bu mubahase-yi ilmiye netâyicini tağlît ederek gizlice Şeyhulislâm Akşehirli Hasan Fehmi Efendi vasıtasıyla Sultan Abdülaziz'e bi'l-ihbar allâme-i şehîrin Mısır'a nefy ve iclâsına bâdi olmuştur. Mısır'da Camiü'l-Ezher'de gayet müfid ictimaî ve ahlâkî ve felsefî dersler vermeğe başladı.

"Onbeş sene Mısır'da kaldılar. Ehl-i İslâmı tenvire sebep oldu. Birçok münevverânın yetişmesine sebep oldu. Şeyh Muhammed Abduh merhum bu meyandadır.

"Bir aralık Asya-yı Vüsta'ya seyahat ederek oradaki efkâr-ı İslâmiyeyi tenvire çalışmıştır. Bir aralık Paris'e azimet etti. *Urvetü'l-Vüska* namıyle risâle-i mevkûte neşr etti. Hatta elyevm Mısır'ı İngiliz istibdadından kurtaran Zağlul Paşa o zaman heyet-i tahririye meyanında idi.

"Türkleri çok sever idi. 1310 senesinde İstanbul'a geldiler. Abdülhamid-i sânî esasen davet etmiş idi. Geldiklerinde Nişantaşı'nda ihzâr olunan konakta misafir olmuştur. Fakat Abdülhamit merhumun zulmu i'tisâfını görünce Gençtürklerle birleşip çalışmağa başladı. Dostlarından ve kadîm âşinalarından Seyyid Burhan Belhî ve Muhacirîn Komisyonu reisi merhum Yusuf Rıza Paşa, Seyyid Fazıl Paşa, İran ınkılapçılarından Şeyhurreis Efendi, merhum Aka Han, Hasan Han, Şeyh Mahmud, Muhammed Sıddık Han, Feyzi Efendi çok sık görüşürler idi.

"Abdülhamid merhuma jurnal ettiler. Bu sırada yani 1315 senesi Ramazanında kanser illetinden ameliye-i cerrahiye icrasından sonra bir tesemmüm neticesinde mukîm bulundukları konakta irtihal eyledi. Maçka'da Şeyhler Kabristanı'nda medfundur. Eseri *Redd-i Mezheb-i Dehriye* matbudur. Burhan Belhî onun hakkında der ki:

Ey mihr-i münîr-i âlem-i cân
Vey bahr-i muhît-i ilm u irfan
Allâme-i Bû Alî-i hikemsin
Hurşîd-i maarif u keremsin
Halkın ki müsellemi kemâlin
Mirât-ı Muhammedî cemâlin
Haydar gibi âleme şeref ver
Tâliblere ders-i maârif ver

"Şeyh Cemaleddin-i Efganî'ye Cemaleddin Han dahi derler. Sebebi Belh hükümdarı Sultan Burhanuddin Kılıc Han'ın ahfâdından olmasıdır."

Efganî mütehassıslarının ve münekkitlerin bilgi ve tenkidine sunulur.

[1] Tarikatlara göre düzenlenen *Sefine-i Evliya*, söz konusu edilen tarikata mensup zevatın hal tercümelerini vermektedir. Özellikle son dönem mutasavvıfları için bulunmaz bir kaynak olan Sefine'nin 5 ciltlik tek yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan müellif hattı nüshasıdır (Yazma Bağışlar, Nu. 2305-09). M. Akkuş ve A. Yılmaz'ın hazırladığı 1. cildi basılmıştır; İst. Seha Neşriyat 1990, 424 s.

[2] Bu türden görüşleri için *er-Red ale'd-Dehriyyîn* ve *Urvetü'l-Vüska*'ya bakılabilir. Mustafa Hilmi, *et-Tasavvuf ve el-itticâhu's-Selefî fî Asrı'l-Hadîs* adlı eserinde genel bir özet yapmıştır; İskenderiye, Daru'd-Da've, 1982, s. 204 vd.
Çağdaş İslâm düşüncesinde tasavvufa yöneltilen telkinlerin genel bir değerlendirmesi için bk. İsmail Kara, "Madalyonun Bir Yüzü: Tekkeler Kapandı İyi Oldu", *Dergâh*. sy.10, Aralık 1990.

[3] Bu konuda önemli bir çalışma için bk. Thierry Zarcone, "Histoire et croyances des derviches Turkestanais et Indiens à İstanbul" , *Anatolia Moderna - Yeni Anadolu*. II, 137-200, Paris 1991. Hüseyin Vassaf da Efganî'den önce Şeyh Süleyman Belhî ve Şeyh Abdülkadir-i Belhî (s. 227-30) ile Seyyid Mehmed Burhaneddin Belhî'nin (s. 231-34) hal tercümesini vermektedir.

[4] "Hakk'ın ilmi sûfînîn ilminde kayboldu/ Bu sözü insanlar nasıl anlayabilir? /Sûfî'nin ilmi hâdistir (sonradan olmadır), Hakk'ın ilmi dolayısıyla kadîmdir (ezelîdir) / Ey akl-ı selim sahibi kişi bu nasıl anlaşılabilir?"

XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su

BEHZAT ÜSDİKEN

MUSTAFA CEZAR, XIX. YÜZYIL BEYOĞLUSU, AK YAYINLARI 1991

Sayın Cezar'ın "XIX. Yüzyıl Beyoğlusu" adlı yapıtı ile ilgili eleştirilere geçmeden, bu eserin daha önce "Ondokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti" adı altında 5-9 Eylül 1990 tarihindeki XI. Türk Tarih Kongresi'ne "Bildiri" olarak sunulduğunu ve eklenen son bölümler hariç (9 bölümünün) aynen yayımlandığını bilgilerinize sunmak isterim. Kaldı ki, 452 sayfalık yapıtın içinde 10 sayfa önsöz, 21 sayfa not, 464 büyüklü küçüklü fotoğraf, harita, gravür ve kartpostal var. (125 kadarı eski gravür, resim ve harita, geriye kalan 339 fotoğraf bugün çekilmiş.)

Bu durumda, yapıtın yeni olarak kaç sayfa getirmiş olabileceği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bunun dışında, "Pera"nın sınırları Sayın Yazar tarafından çok değişik ve doğru olamayacak bir şekilde düşünüldüğünden, gerçek "Pera" sınırlarını belirlememiz halinde, Beyoğlu ile ilgili yorumun çok kısa olduğu görülecektir.

Buna karşılık denilebilir ki geri kalan bölümlerde ne var? Yanıtlıyayım: "Pera ve Beyoğlu" dışında herşey. Gelelim sınırları belirlemeğe !

Yabancı kaynaklara göre:

- Cosima Comidas de Carbognano'nun *Descripzione Topografica di Constantinopoli* adlı eserinden;

"Burada, başlangıcında dört yol ağzı bulunduğu için Dört Yol adını taşıyan uzun bir cadde üstünde Hıristiyan güçlerin temsilcilerinin sarayları ve tanınmış bir çok ailenin evleriyle..."

- J. Pitton de Tournefort'un *Relation d'un Voyage deLevant* yapıtından bir alıntı; "Bir dış mahalle gibi olan ve eskiden aynı ad altında karıştırılan Pera'ya Galata'dan çıkılmaktadır... Fakat bugün Pera, Galata'dan ayrılmaktadır. Pera tam olarak bu kent'in kapısının ötesinde, yer alan dış mahalleden başka bir şey değildir."

- Vladimir Mirmiroğlu'nun Fatih'in Donanması'ndan alıntı: (Bir İngiliz seyyahının anılarına göre) "Bugün üzerinde Beyoğlu'nun inşa edilmiş olduğu tepeler, kesilmemiş ağaçlıklar ve bağlar ile örtülüydü. Şimdi Beyoğlu'nun büyük caddesini teşkil eden, hattı balâ'dan itibaren hali hazırda Kasımpaşa denilen membalar vadisine kadar inen..."

- Jean de Thevenot'nun *Relation d'un Voyage Fait au Levant*'ından diğer bir alıntı;

"Galata'dan çıkarak, mezarlıklarla buradan ayrılmış Pera'ya gelinir. Burası güzel bir kasabadır. İstanbul'da oturan, Lehistan ve Raguza elçileri hariç, Hıristiyan elçileri burada otururlar. Fransız Elçisi Pera'da güzel ve büyük bir sarayda oturmaktadır. Kral'ın evi diye isimlendirilen bu yer, bütün limanı, Hükümdar'ın sarayını görür, onun karşısında olan Pera evleri güzeldir, ve evlerin hemen hemen tamamında Rumlar oturur..."

Beyoğlu adında bir eser yazmış olan Sayın Özdemir Arkan, "Pera" sınırlarını çok geniş bir alana kaydırmasına karşılık, "Kabataş"ı geçmez.

Ahmet Rasim tüm eserlerinde, Galata ve Beyoğlu'nu belirlenen sınırlar içinde tutar.

Galata ve Pera'yı ayrı ayrı iki yapıtta anlatmış olan Sayın İlhan Berk öne süreceğimiz sınırları aşmaz, aslında aşması da gerekir.

Sayın Yazar yapıtının ilerliyen bölümlerinde aynen şunları yazar:

"Beyoğlu XIX. yüzyılda hızlı bir büyüyüp genişleme dönemi yaşar. Aynı yüzyılda Boğaziçi'ne de eskisinden daha yoğun biçimde dikkatler çevrilir. Burası da eskisinden farklı bir manzara kazanmaya yönelir."

Burada Boğaziçi ile Beyoğlu'nu ayıran yazar, diğer bölümlerde ısrarla birleştirmeğe çalışır. Bunun nedeni acaba Beyoğlu ile ilgili kaynakların yetersizliği midir?

Ayrıca, Sayın yazar daha eserinin başında; bazı arşiv belgelerine dayanarak, "Pera"nın sınırlarının geniş bir çerçeveye yayıldığını kanıtlamak ister. Örneğin;

"Beyoğlu'daki Tatavla nam yerde" veya "Beyoğlu'nun Tatavla nam köyünde" gibi tanımlardan söz eder.

Ama bunların yazılması ile "Pera"nın gerçek sınırları uzamaz. Kaldı ki bunlar kağıt üzerindeki bilgilerdir. Acaba Sayın Yazar, ilk kez 1940 yılında (II. Dünya Savaşı sırasında) askerlik nedeni ile İstanbul'a geldiğinde, merak saikası veya ilerde bunları yazarım düşüncesi ile "Tatavla"yı, "Tatavla Tepe"yi, "Ayazma"yı görmüş veya buraları gezme isteği duymuş mu? "Pera"nın bir köyü veya dış mahallesi olan burada hangi "azınlık" ların oturduğunu etüd edebilmiş mi yoksa etüd yerine arşiv belgelerini yeterli mi bulmuş?

Sayın Yazar bize bırakılan kültür mirasını, taş yığınlarına bakarak veya arkeolojik kazılar yaparak mı buldunuz? Yaşamayan veya şu anda olmayan bir "toplum" un kişileri hakkında nasıl bir yargıya varabildiniz ve ısrarla, "Su"yun "Pera" veya "Beyoğlu"nu yarattığını savunabildiniz.

Ne "Galata" yı ne de "Pera" yı su yaratmadı, hatta gelişmesine de neden olmadı.

Belki bir katkıdır su. Ama o kadar. "Su" yu ileri sürmek bazı hususları görmezlikten gelmenin sonucudur. Çünkü azınlık olarak bilinen "Rum", "Ermeni", "Musevi" ve "Levanten" ler önce "Galata" yı ve daha sonra "Pera"yı özellikle "Constantinople" un işgalinden sonra, "Müslüman"lardan uzak durmak için yarattılar. Başka bir şey için değil.

Örneğin; "Constantinople"un alınmasından sonra, kent'te yaşayan, Bizans kökenli (Kritovulos'a göre altmışbin kişilik) ahali hangi nedenle, kent dışında yaşamağa mecbur edildi. Bunlar önce "Patrikhane" çevresinde idiler ve sonra buradan "Galata" yolu ile "Pera" ya dağıldılar.

Kaldı ki, eğer "Su" bu tür büyüme için bir araç ise, neden hiç su olmayan ve açılan kuyularında sürekli "Acı ve içilemiyen" su çıkan "Galata" yüzlerce yıl yerleşim bölgesi olabilmiştir. Ya "Avram Galante" nin, "Buraya yerleşen Yahudi'lerden ötürü Karaitköy denmiş ve zamanla bu ad "Karaköy" adına dönüşmüştür" varsayımına ne demeli.

"Karaim" Yahudileri için gerçekten iyi bir çalışma yapmış olan "Simon Şişman" bu felsefeyi kendi doğrultusunda yineler ve der ki; "Karaim" Yahudilerinin çokluğu nedeni ile buraya "Karay Köyü" denmiş ve zamanla bu "Karaköy" olmuştur. XVI. yy. başında daha su bendleri yapılanmadan, "Taşıma" suyu gerektirmiş olan bu yerde, "Yerleşim" için suyun araç olduğunun varsayılması kesinlikle yanlıştır.

Buradaki tek olgu "Müslüman"lardan uzak durma olgusudur. Kaldı ki hem kent'e yakın hem "Müslüman"lara uzak tek yer "Pera" dır, ve bu bir varsayım değil bir gerçek'tir.

Bunun dışında "Pera" kelimesinin kaynağını en iyi açıklıyabilen "Heyd" olmuştur. "Yakın Doğu Ticaret Tarihi" adlı yapıtın da "Heyd" "Pera" kelimesinin anlamını şöyle dile getirir;

"Bizans'tan Galata'ya geçişte halkın kullandığı deniz vasıtalarına "Perme" veya "Pereme" adı verilirdi. Hatta Bizans yöresinde kayıkların kalktığı iskeleye uzun süre "Perama" iskelesi denmişti."

Bunun dışında "Pera" kelimesinin "Rum"ca kökünden geldiği bilinen bir gerçektir, ve bu yönde yaşamaya çalışan azınlıkların çoğunluğunu kesinlikle "Rum"lar oluşturur.

Sayın yazar yapıtında 1849 yılında "Pera" da 28-30 bin kişi yaşadığından söz eder. (S. 133) İlerliyen sayfalarda bu rakam yalnız gayrimüslimler için ve 1848 tarihi baz alınarak 70.700.e yükselir. (S. 357). Oysa Stefanos Yerasimos "Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye" adlı eserinde,yalnız levanten'lerin 1849 yılında 14080 kişiye ulaştığını kanıtlar.

Bunun dışında yaşayanları da "Azınlıklar" oluşturur. Sayın Yazar'ın ileri sürdüğü gibi burada en çok konuşulan dil Fransızca ve İtalyanca değil, Rum'cadır. Çünkü Levanten gurubun tümü kendi lisanı dışında kesinlikle Rumçayı da konuşur. Kaldı ki; levanten'lerin içinde 1029 Fransız ve 945 İtalyan vardır. Yunan ve İngiliz uyruklu Rumların sayısı ise 8103'tür. Bu sayılar kesin olduğuna göre acaba "Fransızca" nasıl en çok duyulan bir dil olabilir.

Biz gelelim "Gerçek Pera" sınırlarını belirlemeğe;

- Şimdiki "Yüksekkaldırım"ın üst köşesi baz alındığında , sağ yönden "Lüleci Hendek" caddesi, "Boğazkesen", "Faik Paşa" "Sıraselviler" arasında kalan alan. Sol yönden; "Grand Rue de Pera" (Bu cadde Yüksekkaldırım'ın üst bölümünden başlardı.), "Kule kapsı" sokağı, "Büyük Hendek" caddesi, "Şişhane Karakolu", "Tozkoparan", Aynalı Çeşme", Şerbethane" caddesi, "Papaz Köprüsü", "Yenişehir", 'Bizans" çöplüğü, "Taksim" arasında kalan saha. (Tarlabaşı ve Kalyoncukulluğu bunların arasındadır.)

Azınlıkların tümü (Rum, Ermeni ve Museviler) ve Levantenler sıraladığım bölgede yaşar, bu bölgenin kültürünü yaratan bu insanların tamamı (Levanten'lerin bir kısmı) Bizans'tan Galata'ya oradan da Pera'ya gelmişlerdir. (Yahudiler kapalı bir toplum oldukları için önce Kent dışındaki "Hasköy" ve "Balat"ı mesken tutmuşlardı.)

Pera'nın sınırlarını belirledikten sonra, şuna işaret etmeliyim ki, kitaptaki Modern Askeri Okul ve Kışlalar-Erken Türkleşen Semtler-Yabancı Okullar-Beyoğlu'nun Kozmopolit Çevresinde Sanat ve Fi-

kir Üretimi (Kısmen) - Saray Beyoğlu'da -Sanayi Odası istatistikleri "Pera ve Beyoğlu" olgusu dışında kaldığından, bu yazının da kapsamı içinde yoktur. Yazar, "Societa Operaja"nın 1886'da kurulduğunu ve onursal başkanlığının "Garibaldi" ye önerildiğini, "Garibaldi"nin de bunu kabul ettiğini belirtir.

Kanımca, Sayın Cezar yalnız bu bölümde bir değil, bir kaç hata yapmıştır. "Societa Operaja" 1886'da kurulmadı, önceleri de vardı. Bu tarihte "Deva" sokağında yeni yapılan binasına taşındı. "Garibaldi"ye onursal başkanlığın 1886 yılında önerilmesi ve Onun tarafından kabulüne ise olanak yok. Çünkü Garibaldi 4 Temmuz 1882 tarihinde ölmüştü. Ölümünden bir süre sonra da (10 Temmuz 1882 günü) "Societa Operaja"nın "Jurnal Sokak 24" numaralı (Societe Operaja önceleri bu adreste idi) yerinde "Garibaldi" için özel bir tören yapıldı."Yabancı Elçilikler ve Çevresi" bölümünde tek bir noktaya değineceğim, ingiliz Sarayı'na. Bilindiği gibi, 4 Eylül 1831'deki yangında yanan Elçilik binasının yeniden yapımı için önce, Büyükelçiliğin eski mimarı olan "Signor Peverata"ya bir plan yaptırıldı ve bu plan 1833 yılında "Hazine"ye verildi. Bu planla ilgilenen Mr. Jones 21 Temmuz 1834 yılında çok geniş kapsamlı bir rapor hazırlıyarak dönemin Büyükelçisi Lord Ponsonby'ye sundu.

Zaten o sırada "İngiliz Büyükelçisi" Tarabya'daki ikametgâhına taşınmıştı. (Saray inşaatının 1851'de tamamen bitişine kadar Büyükelçi Tarabya'da oturmuştu.) Bunun üzerine daha önce Türkiye'de bulunmuş ve iyi olmasa da Türkçe konuşabilen mimar Mr. Smith İstanbul'a çağrılmıştı. Binanın planları tamamen "Signor Peverata"nın yaptıkları göz önünde bulundurularak Mr. Smith tarafından yapılmış ve inşaata başlanmıştı.

İnşaat işinde Sir Charles Barry'nin uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmamış, yalnız bir iki kez Büyükelçinin daveti üzerine, İstanbul'a gelmiş ve yılan hikâyesine dönen inşaatı denetlemişti. Kaldı ki; Sir Charles Barry, o sırada Londra'daki Parlamento binasını inşa ediyordu. Ayrıca yapının "Floransa" mimarisi örneklerinden olduğunu belirten Sayın Yazar, Londradaki "Parlemento" binasının Gotik ekolu yansıttığını düşünemedi mi?

- Galata ve Beyoğlu'da kilise ve sinagoglar bölümünde, Galata'daki Ortodoks kiliseleri şöyle sayılır: "Aya Yani, Aya Nikola, Hristos, Aya Yani". Bu sıralama yanlıştır, doğrusu şöyle: Aya Yani, Aya Nikola, Kremastos (Hristos'da denir) Panaia Kafatiani (Bu kilise Papa Eftim tarafından işgal edilen ilk kilisedir.) Rus kiliseleri ise bir değil, üç tanedir; St. Pantaleimon, St. Andre ve St. İliya.

St. Antoine de Padua kilisesi hiç bir zaman "Galata"da yoktu. Doğrudan "Pera"da idi. Yalnız Galata'da bulunan St. François kilisesini ellerinde tutan "Conventuel" rahiplerinin "Ruhban okulu" vardı. St. Francois kilisesi, Camiye çevrilince 1724 yılında Ruhban okulu da kiliseye dönüştürüldü. 1762 yılında kilise "Galata" da değil, "Pera" da yandı. Kaldı ki, o zamanlar şimdiki yerinde de değildi. Halen Muammer Karaca sokağı diye adlandırılan ve Sular idaresinin olduğu yerde idi.

Sayın Yazar, yeniden yapılan St. Antoine kilisesinin mimarlarının "Mongeri ile Denari" olduğunu yazar (s. 119) ama notlarda (Not. 68 sayfa 126) korkunç bir hataya düşer. Notu aynen alıyorum; "Yeni yayımlanan bir eserde (V. Dökmeci H. Çıracı, *Beyoğlu* S. 52) kaynak gösterilmeden Saint Antoine'in mimarının Monglieri de Nari olduğu belirtilmektedir... Dileğimiz ikinci baskısında bu hatanın düzeltilmesidir."

Sayın yazar "Denari"yi kendi yazmış, eğer bu ismi açabilseydi "De Nari" olduğunu kolaylıkla anlıyabilirdi. Planları nasıl "Mongeri" ve "De Nari" yapmış ise, inşaatı da "Santa Maria Draperis"in mimarı "Semprini"ni yürütmüş ve sona erdirmişti. (Kaynak: 25 Ağustos 1906, *The Levant Herald*).

Paris'teki 6. Arrondissement'dan esinlenerek "6. Daire" denilen belediye bölgesi hakkında Vak'a nüvis "Ahmet Lütfi Efendi'nin "çok şükür ki başka yerler Altıncı Daire'yi örnek almadı" demesi biraz garip. Çünkü, ilk kumar oynanan kulüp Beyoğlu'nda değil, 1870 yılında, Matbaa-i Osmaniyye'nin bulunduğu yerde ve Asım Paşa konağında "Encümen-i ülfet" adı ile İstanbul'da açılmıştı.

Beyoğlu'nun Kozmopolit çevresinde sanat ve fikir ortamı, bölümünde tek bir isim "Edmond About". Bu zatı muhterem İstanbul'a bir kez gelmiş ve topu topu 4 gün kalmış, döndükten sonra da "Pontoise'dan İstanbul'a" yapıtını yazmıştı. Hepsi bu. Eğer böyle yazarları arıyorsak, binlercesini bulabiliriz. Kaldı ki, About Beyoğlu'nu değil, İstanbul'u anlatmıştır. "Beyoğlu özleminde öndekiler" Sayın Yazar "Halep Pasajı" 1885'te yaptırılmıştır der, ve ilâve eder, "Sait Naum Duhani" bunun yerinde daha önce "Varyete Sirk Tiyatrosu" bulunduğunu..." söyler. Önce sayın Duhani böyle bir şey söylemez. Duhani "Ses Tiyatrosu"nun yerinde "Varyete Tiyatrosu"nun olduğunu söyler. Ama bu Pasaj yapıldıktan sonradır, önce değil. Beyoğlu'ndaki ilk sinema "Eclair" değil, "Pathe"dir. Kaldı ki ilk gösteri "Cambon"dan önceye, 16 Ocak 1897'ye gider. (Sigmund Weinberg'in "Sponeck Salon"unda gerçekleştirdiği ilk gösteri.)

Elhamra Sineması'nın mimarı "Ekrem Hakkı Ayverdi" değildir. Bu bina zaten vardı, yalnız tadilât yapıldı. Tadilâtın Mimar Vedat Tek tarafından yapıldığında da kızı ısrarlı. Kaldı ki, Sayın Ayverdi, Kâfir kenti saydığı "Pera"ya çıkmayı düşünmez, değil bina inşa etmeyi.

Sinemaları sıralarken, "Yıldız-Etoile"den önce "Russo-Amerikan", Fitaş'ın yerinde ise ünlü "Kozmograf" sinaması bulunuyordu.

"Karlman Mağazası" pasajın önemli bölümünü almaz. Hepsi "Karlman Mağazası"dır. Üst kat ise, ünlü "Turquoise Restaurant"dır. Edmondo de Amicis'in kaldığı "Byzance" oteli, Postacılar sokağı ile Nuruziya sokağı arasında değil, Hollanda Konsolosluğunun karşısındaydı.

Vicomte Alfred de Caston 1869 yılında, İstanbul'u yalnız görmüş değil, sürekli olarak İstanbul'da kalmış ve "Revue de Constantinople"u yayımlamış biri idi.

Dethier, "Missirie" otelinin Taksim'de değil, "Dört Yol" da, yani Tünel'de olduğunu yazar. Lord Salisbury'nin kaldığı otel, Tünel'deki "Hotel d'Angleterre"dir. Çünkü 1877 yılında, çıkmalı ve konaktan bozma otelin adı "Royal" idi.

Tokatlıyan otelinin inşa tarihi 1897 yılıdır.

Ayrıca Mıgırdıc Efendi'nin kızı ve damadı otele el koymamıştır. Mıgırdıc efendi kendiliğinden "Nis"e gitmiştir. Lokanta ve Pastahaneler bölümü için bir şey yazmak istemiyorum. Çünkü tamamı başkalarından alıntı. Lokantalar bölümüne gelince;

Tokatlıyan Lokantası ilk kez 1884 yılında "Kapalıçarşı"da açıldı. "Pera"ya gelişi, 1892 yılıdır. Adı önceleri "Cafe Restaurant de Paris" sonra "Splendid", arkadan da "Tokatlıyan" olmuştur.

Abdullah Efendi, Cumhuriyet devri lokantası değildir, 1880 yılında açılmıştır.

Son olarak Varlık Vergisi ile ilgili bölüme gelince;

Sayın Yazar, en ufak alıntıyı not olarak düşmeği ve kaynakçada da belirtmeye özen göstermiş. Ancak ne hikmet ise, Varlık vergisi ve konan fıkra ile ilgili tek bir kaynak yok. Ayrıca fıkradaki rakamlar ve adlar değiştirilmiş nedeni belli değil.

Asıl rakamlar ve isimler şöyle:

"- Mişon sen ne verdin?

- 9.575.67 kuruş.

- İyi paradır, iyi paradır. Yorgo Sen ne verdin?

- 15.487. 98 kuruş.

- İyi paradır. iyi paradır. Agop sen ne verdin?

- 21.332.15 kuruş.

- İyi paradır iyi paradır. Mehmet Efendi sen ne verdin?

- 2.18 kuruş.

Salamon ellerini havaya kaldırmış.

- Ey büyük Atatürk, Sen ne güzel söylemişsin: "Ne Mutlu Türküm diyene!" diye..

Turnam Nereden Geliyorsun? Benim Yaşadığım Yerler

NECDET SAKAOĞLU

Hagop Minzuri, *Turnam Nereden Geliyorsun?* Yayımlayan Marmara Gazetesi İstanbul 1974 Ermenice 285 sayfa. *Benim Yaşadığım Yerler*, İstanbul Murat Ofset 1984 Ermenice 209 sayfa.

Bu tanıtım yazısı için her iki eserin ana bölümlerinden Türkçe'ye çevirileri Silva Kuyumcuyan yapmıştır.

Yazar ve eserleri ile ilgili dikkate değer bir değerlendirme, Hr. D. Andreasyan tarafından "Hagop Minzuri'nin Edebiyatı" başlığı altında, yazarın bir başka eserinde (H. Minzuri, Mavi Işık İst. 1958, Ermenice) yapılmış bulunmaktadır. Andreasyan ezcümle "... Batı burjuva merkezlerinin sınırlı, neredeyse kokuşmuş ortamının etkisinde ve kitabî fikirlerle dolu, zayıf düşmüş Batı-Ermeni edebiyatını memleket ortamıyla canlandıran köy yazarları kervanının son temsilcilerinden olan Minzuri, bilinen veya bilinmeyen adsız köylerin mütevazi insanlarını, kendi çevresindeki istisnai, renkli tiplerin yaşamlarını gözlerimizin önüne serer... Kendi sevdiği dünyasını, sanki hiçbir sanat çabası ve kaygısı olmadan çiziyor." demektedir.

"Benim Yaşadığım Yerler"e bir "Giriş" yazan Arto Cümbüşyan da "İyimser ıstа"nın, yazılarının hiç olmazsa gazetelerde yayınlanmasından duyduğu teselliyi vurgular ve onun "Yazı ölmez, yazı ölümsüzdür!" sözüyle paragrafını bağlar. Andreasyan'ın "Minzuri sanatı" nitelemesi yerine Cümbüşyan "Minzuri edebiyatı" demekte ve eklemektedir: "-Bir dönemin ruhu apaçık bir şekilde tarih kitaplarında yaşatılamaz. Yalnızca tanıklarla geçmişin kalp atışlarını duyabiliriz."

Hagop Minzuri (Kuruçay Armudan köyü 16 Ekim 1886 - İstanbul 1 Şubat 1978) uzun ömrünü, toplumumuzun sorumluluk duyan, gözlemci, otodidakt, iddiasız bir aydını olarak tamamladı. 13 yaşına kadar köyünde kaldı. Tümüyle vâdilerle kaplı, toprağı kireçli, suları acı, olanakları kısıtlı köy ortamından kopup İstanbul yolunu tuttu. "Gemiye binerken çarıklarını attı, Trabzon çapulaları giydi" Köydeki okulun en akıllısı, birincisiydi. İstanbul'a gelince Ortaköy'deki Ecole Francaise'e, ardından iki yıl da Getronagan'a devam etti. Cadde üzerinde olan bu okulda okurken her Ramazan ve Kurban bayramında Sultan Abdülhamid'in Topkapı Sarayı'na Kutsal Emanetleri ziyarete gidiş dönüşünü izledi. Buna ilişkin anısı şöyle: "-Biz cadde boyunca dizilir, Padişahım çok yaşa! Derdik. Sultanın üç atlı arabasını atlı muhafız alayı takip ederdi. Okulumuzun öğretmen ve öğrencilerinin Sultan'a ve tahtına sadakatini belirten bir yazıyı muhafıza teslim ederdik. Muhafız, Haşmetmeab'a ulaştırmak için atından eğilip alırdı." Minzuri, öğreniminiz Robert College'de noktalamış. Yetişmesiyle ilgili kanaatini açıklarken "-Beni okul oluşturmadı, kendi kendimi oluşturdum. Zaten montajımızı kendimiz yapmazsak okulun yaptığı çöker. Montajımı, çok okumak, her şeyi okumak tutkum yaptı. Uzviyetim sağlam, Fransızcam çok iyi, İngilizcem de epeyce iyiydi." diyor.

19. Yüzyılın son yıllarında, İmparatorluk başkentinin saray muhiti olan Beşiktaş'ta, ailesine ait fırıncı dükkânında çıraklık da eden Minzuri "köyünün tarlalarını, bağlarını, dere boylarını unutmadan, gücünü oralardaki anılardan alarak" katıldığı kalabalık ve renkli muhitin, tramvay sesleri, atlı arabaları, mızraklı süvarileri harem ağaları, yaşmaklı feraceli hanımları, köysümen esnafı, şık giyimli beyefendileri ile örülü "Aşk-ı Memnû" dünyasına ısınmaya çalıştı. Taşra-Dersaadet ortamlarının paradoksu, Hogop'ta, okumak, gözlemlemek, yazmak tutkularını geliştirdi. O yaşlarda daha büyük dünyaları kucaklayabilmek için kitapçılara koştu; Zolaları, Flaubertleri okudu. Ereği, "insan, okumalı, düşünmeli, gözlemlemeli; bunları yuğurup topluma, bugünden yarına değeri artacak malzemeler bırakmalı" idi.

Çağdaş Türk Edebiyatı'ndan etkilendiğini de itiraf ediyor. Özellikle de "köy yazarları"nın etkisinde kaldığını..."- Bugünkü hikâyemiz, önceki kuşağın kısa romanı gibi değil. Biz, Sırmakeşhanlıyan, Zohrap gibi anlatmayız. Daha akıcı anlatıyoruz. Hayat nasılsa, olaylar nasılsa öyle. Çevremizdeki küçük dramaları, sâde bir şekilde, tüm çıplaklığıyla yazıya dökeriz. Öncekiler bunu bilmezler. Biz yeni Türk nesli gibi anlatıyoruz. Bizim hikayemiz onlarınkine çok benzer. Daha doğrusu biz onlardan öğrendik..." diyor.

H. Minzuri'nin iki kitabı da bu anlayışın birer ürünü. Türkçe yayınlanmamış olmaları ise bir kayıptır. Çünkü her ikisi de abartısız, yalın ve katıksız, geçmiş zaman gözlemlerini ve anılarını aktarıyor. Toplum ve birey, dün nerelerdeydi? Ne yiyor, ne içiyor, ne yapıyordu?.. Dil, din, kültür çaprazlamalarını aşmada gelenekler nasıl tesis edilmişti?.. Bizim, ne geçmişi 1850'lere bile uzanmayan edebî nesrimiz, ne saray-ordu ikilisine bağımlılıktan kurtulamamış resmî tarihçiliğimiz, halkın hayatına yeterince eğilebilmiştir. Yoksul Anadolu'nun varsıl iç dünyası ise hep ihmâl edilmiştir.

"Eylül ayının sıcak gecelerinde gelinler, Murza Dağı'na karşı damlarda, değirmen taşının çevresinde, bacaklarını katlayarak bir

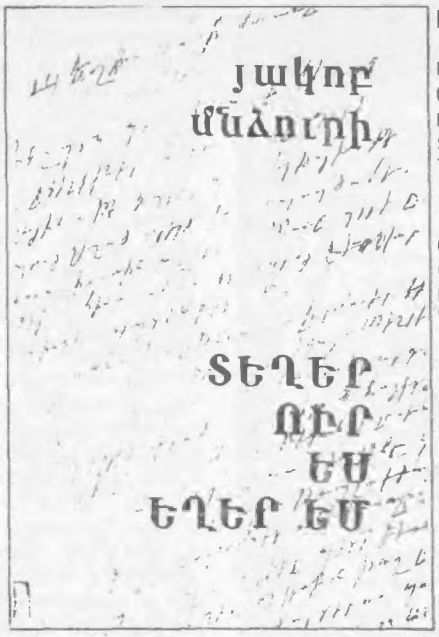

yıldız oluşturup kışlık bulgurlarını öğütürler. İlkin Murza Dağı'nın türküsünü, ardından bildikleri bütün türküleri, Ermenice, Türkçe, Kürtçe söylerler" Birinci kitaptan alınma bu basit lejant bile anlamlı mesajlar içeriyor.

İlk yazısı olan "Gelin Kaynana"nın 1906'da Ermenice Masis'de yayınlanmasından sonra H. Minzurî, 1974'e değin imza sayısını 338'e ulaştırmış. Bunların 224'ü Ermenice gazetelerde yayınlanmış; 94 öyküsü, betimlemesi, güncesi de kitaplarında toplanmış. Yayınlanmış 5 kitabı "*İkinci Evlilik*", "*Mavi Işık*", "*Armudan*", "*Turnam Nereden Geliyorsun?*" ve "*Benim Yaşadığım Yerler*". Kitaplarındaki başlıklardan bazıları şunlar: "Ekmekçi", "Biz İstanbullu Gelin İstemeyiz", "Gözaydın Mektubu", "Me Beje Menas Çorbacı", "Keşiş Efendiye", "Si Para Hotoz Para", "Mağiklerin Eşeği", "Avetlerin Kızı", "Ye Mehmet Ye", "Şaban Ali", "Biz Neler Yerdik?", "İğde Çiçeği", "Zımaralılar". Mavi Işık'ı 1958'de Eseyan Derneği, Armudan'ı 1966'da Robert Kolej'den Prof. Kondayan ve Sinan Tandıryan yayınlamışlar. Yazarımızın yayın dünyasına bakışı gerçekçi: "-Telif hakkı istenmese bile bir kitabın maliyeti 8-10 bin (1960'larda) olup bu kadar parayı kimse yatırmak istemez. Toplum da kitaba ilgi duymamakta. Yazarlar ise hayatlarını başka uğraşılarla kazanmak zorundalar... O hâlde yazmayalım?... Neden yazıyoruz? Bunu yapamayız. Gördüklerimiz, dünya, olaylar ve insanlar bizi dolduruyor. Salt gözleyemeyiz. Boşalmamız, söylememiz gerekir. Yazın nedir? Yazarın kendisini yazmasıdır. Yazmazsak kararırız. Özellikle de başkalarının düşünüp tasavvur edemeyeceklerini yazarsak yüzümüz, güler, aydınlanırız" diyor. Yazar psikolojisini bundan daha net ve doğru - Ataç üslubuyla- anlatan mantık cümleleri kurmak zordur.

Kendisini tanıtımı da şöyle: "Rejiyonalist bir edebiyatçıyım. Realistliğin bir başka türü. Bir yörenin insanı olarak Eğin'i, Armudan'ı, Divriği'yi, Erzincan'ı Arapkir'i, Çemişkezek'i anlatıyorum. Eğer Muşlu, Konyalı, Trabzonlu olsaydım oraları anlatacaktım elbette. Eski yazarlarımızın ve eserlerinin eksik yönü gerçek insanı vermeyişleridir. Zola'nın "Asomar"ında, "Un Page d'Amour"unda, en köhne sokaklarına kadar Paris'i görürsünüz; erkekleri kadınları, aşkları ile..."

Yazar, çevresinden aldığı etkileri kişileri de anlatıyor: "Ustalarım Zabel Eseyan, Ardaşes Harutyunyan'dır. Eseyanlar Ortaköy'de vâdiye yakın Portukal Paşa Sokağında oturuyorlardı. Babamın müşterilerindendiler. Bizim fırının ekmeğini yerlerdi. A. Harutyunyan, savaş öncesi Ermeni Edebiyatının en dengeli, Batılı ölçülerde usta bir yazarıydı. O yıllarda insanlar seyahat etmezlerdi. İstanbul yerlileri Yeşilköy'ü bilseler, yarım saat daha ötedeki Florya'yı bilmezlerdi. Adalar'a giderlerdi ama, Yalova çok uzak bir köydü! Hayat pahalı değildi fakat para yoktu..."

Yazarın özel değer verdiği anlatılar, mâzinin sislerini aralayıp olanca netliği ile yakaladığı "köy yaşamının kesitleri"dir. Kendi deyimiyle bunlar, "sözle başarılmış manzara resimleridir." Örneğin "Köyün kıyısındaki Zığrit Tepe'nin eteğinde, evinin eşiğine oturmuş bir anne yüksek sesle kızını över: - Kız ben nasıl kıyıp da seni ellere vereceğim? Keşke elin kızı olaydın da benim evime gelin geleydin! Ben seni oğluma yakıştıraydım. Ne mutlu seni alana ki muradına erecek!.." Veyâ "Elma gibi Piyvazı Yemez Eho" anekdotu:

"Hesso hastadır. Liceli Parumak Ağa, hanımı Antaram Hatunla hasta görmeye geldiler. Çulların üstünde bağdaş kurup oturdular. Hasta görmeye her gelen, hastanın sevdiği bir yiyeceği, yemişi getirir ki, yesin, iyileşsin. Parumak Ağa da cebinden altı parça kırmızı, büyük yassı şekeri çıkartıp Silo'ya uzattı. Bu şekerleri kadınlar lohusalıkta eritir su yerine şerbetini içerler. Su iyi değildir lohusalara; iki gün su içmezler. Hesso kaç gündür birşey yemiyordu. Her kürt çocuğu gibi, soğanı yani piyvazı çok severdi o da. Karısı Silo, anası Ğına Hatun, küçük Gaar, ne yapsalar, elma gibi soğanı hele de cücüğünü bile yediremiyorlardı. Hesso, dudaklarını sıkıyordu. Silo, onun şekeri de yemeyeceğini biliyordu. Ama denedi, ağzına yaklaştırdı: - Loo Hesso, vav vıka, şekkere lo, lave bıhe. Hesso gözlerini açtı, tekrar kapadı. -Ehe...Ehe... Silo Parumak Ağa'ya dönerek Kürtçenin ağır vurgularıyla Türkçe konuştu: - Pornak Çorbacı, Pornak gonşu, Pornak kirva. Yemez gurbanın olam. Bizim Hesso elma gibi piyvazı yemez ki, eho şeker mi yiyecek!"

Bu yaşanmış vak'anın çarpıcı yönleri var. Köy yaşamını, Türkler, Ermeniler ve Kürtler, komşuluk, dostluk, kirvelik bağlarıyla mutlu kılabilmişler ve paylaşmışlar. Her etnik grup kendi içinde dilini, köy genelinde ise Türkçe'yi kullanıyorlar. H. Minzuri'nin "İğde Ağacının Çiçeği", "Küskün", "Eyüp Ağa", "İsdanbol", kesitleri de ilginç ve önemli tesbitler bakımından belge değerindedir. Yazarın kendi yaşamıyla ilgili açıklamaları, 1897'de İstanbul'a gelişi, kitaplar dünyasıyla tanışması, Beşiktaş Sinan Paşa Câmisi çevresindeki eski çarşı ortamı için aktardığı anılar da şehircilere, tarihçileri, edebiyatçılara ışık tutuyor.

Yazar, İstanbul'a gelir gelmez okuma tutkusuna kapılır. Steinbeck'den Loti'ye kadar nice yazarları okur, yutar. Tiflis'ten gelen Mışak'lara, Paris'ten gelen Anahit'lere sarılır. Galata'da bir "kitap madeni" keşfeder. "Yüksek Kaldırım'daki Yahudi semtinde, yazın, tozun toprağın içinde, kışın nemli ıslak duvar diplerinde yollara serilen kitapları, bir kuruştan beş kuruşa kadar, seçer alır. Fransızcasını ilerletir. Harçlığı kitap almaya yetmeyince fırından çıkan közleri söndürüp satar. 1907'ye değin hem okur, hem ekmekçilik yapar. 1907-1914 arasında köyü Armudan'da kalır. Kışları öğretmenlik yapar, bahar ve yaz aylarında ot toplayarak dağdan odun taşıyarak boş vakitlerinde de çuval dolusu kitaplarını okuyarak mutluluğu yakalar. Hastalık sebebiyle ikinci kez geldiği İstanbul'dan bir daha memleketine dönemez. Seferberlikte askerliğini Selimiye kışlasında yapar. Mütareke'de evlenir. Üsküdar'da yemciliğe başlar. Pangaltı'da fırın tezgâhtarlığı, Tokatlıyan Otelinde muhasiplik, ve en son da Taksim Surp Harutyan Kilisesinde bir görev... Ama hep okur. Yorumcu, eleştiren bir okuyucudur. 1886'da, köydeki kil tepesinden öllük çıkarmaya giden ve kendisine hâmile olan anasının üstüne toprak çöker. Köylüler kadıncağızı, eteğini görerek kurtarırlar. Böylece Hagopçuk da doğma şansına kavuşur. Hayatın, tesadüflere bağlı olduğunu bu doğuşla kanıtladıktan sonra, tesadüfler dizisini şöyle sıralar: "-Yine basit bir bademcik ameliyatı için ikinci kez İstanbul'a gitmeseydim, savaş çıkmasaydı, Selimiye'de ekmekçi-asker olmasaydım, burada kalma-

saydım... Kimbilir, nerede ve nasıl olacaktım?" Yaşamının son acı raslantısını da 1968'de Dolapdere'ye inerken demirlere takılıp düşüşü, omuz kemiğinin kırılışı ile yaşar. Sözünü "Fatalizme nasıl inanmam?" diyerek bağlar.

"Turnam Nereden Geliyorsun" daki "Biz Nasıl Beslenir, Neler Yerdik", "Biz Neler Giyerdik?" bölümleri, eski Anadolu yaşamının ayrıntıları bakımından çok önemli. Süt içmeyi bilmeyen, kuru küflü ekmek yiyen, sıtma salgınından kurtulamayan köylüler... Başkalarının çiğnedikleriyle büyütülen cılız çocuklar; başkalarının yemesi için üretilen yağ, peynir.. Ayrana, peynir suyuna kuru ekmek doğranarak geçiştirilen öğünler. Tarhana, kurutan çorbaları, lüks sayılan ve sâdece kahve için gerekli olan şeker, yılda üç kez (Paskalya, Karnaval ve Noel'de) yenebilen et, yanmış yağ kavrulmuş soğanla lezzetlenen bulgur, köylünün zenginini, fakirini ayırt ettiren çuhadan, dimiden, ketenden giysiler, yemeni, çapula, çedik, çarık ve çılçıllar... Köyde yerleşik olmayan, dağlarda ve dere kenarlarındaki mağaralarda yaşayıp koyun güden Kürtlerin giydikleri uzun köynek, uzun don, satacak birşeyleri bulunmadığından, vâdilerde tüfenkli kümeler hâlinde birden ortaya çıkıp soygun yapan Dersimliler...

Şu cümleleri aynen aktaralım: "Beş köyün herbirinde varlıklı ancak ikişer ev çıkardı ki bunlar da zengin sayılmazlardı. Paramız olmazdı. Biz İstanbul'a gelir, çalışır; birkaç ayda bir 5-10 Mecidiye yollardık evlerimize. O da para değildi ve vergilere bile yetmezdi. Tarlalarımızın buğdayına, bağlarımızın üzümüne, cevizimize para veren yoktu. Yol da yoktu, alıcı da." Bu yoksulluk, parasızlık, belki anlaşılması güç ama Osmanlılığın temeli ve maddi kaynağıydı. Köylümüz, uzun zaman sipahiyi, sonra mukataa ve mâlikâne mutasarrıflarını, tefecileri, Tanzimat'tan itibaren de tahsildarları bu yoksulluk deryasında doyurmuştur. Baclar, haraçlar, resimler, vergiler, öşür, salyâne, avârız... hep bu yoksulluğun sağıntılarıdır.

Hagop Minzuri, "Benim Yaşadığım Yerler"de, gündelik hayattan doğal, abartısız, somut kesitler veriyor. Onun, ardında pırıl pırıl bir zekâ ve hâfıza yetisi saklayan gözlerle izlediği 19. Yüzyılın, İstanbul'daki kapanış sahnesinden aktardıkları da mükemmeldir. Bir çarşı ortamının ekmekçisi, ciğercisi, süpürgecisi, manavı arasında geçen yârenlikleri; Haşmetmeab'ın görkemli bayram ve cuma alaylarına teğellemedeki ustalığına da diyecek yoktur. Bu paradokslar, bilinçli bir programın ayrıntıları mıdır? Şu, sanki "bugün"ü anlatırcasına sıcak, yüzyıl geride kalmış tabloyu birlikte okuyalım:

"-Fırından çıkan sıcak ekmekleri serdiğimiz tezgâhın alt kısmında kahveci ve süpürgeci vardı. Mustafa Ağa, bağlanacak süpürge destelerinin önünde, yeğeni Yusuf'la ayaklarını uzatıp işlerini görürlerdi. Mustafa Ağa, Ermenilere yakındı. 96 olaylarında, tek başına fırının önünde durmuş ve saldırganları engellemiş. Harput'un Hüseynik köyündendi. Birbirimize hemşeri derdik. Fırat'ın sol yanında biz - Erzurum Vâliliği- sağ yanında ise onlar -Harput- vardı. Uzun boylu, al yanaklı Mustafa Ağa da bizim köyün zengin Türkleri gibi giyinirdi. Mor kaytanlarla işlenmiş mâvi çuhadan uzun ve bol şalvar, kısa salta. Benden birkaç yaş büyük Yusuf, sürekli dükkânda bulunmaz; süpürgeleri omuzuna asar, Ihlamur, Akaretler, Maçka, Nişantaşı'na kadar satmaya götürürdü. Ekmeğimizi satan tablâkâr Sefer Ağa'nın müşterileri de genellikle bu semtlerdeki köşklerde, kafesli evlerde otururlardı. Bunların, aşağı yukarı hepsi sivil-asker paşalar, Yıldız Mabeyni saraylılarıydı. Kahvehanenin müşterileri iki kesimdi. Birkaç kuruş ücretle Ermeni ve Rum zenginleri, atlarına bindirip kendilerinde arkalarından hayvanı kamçılayarak giden seyislerle günümüzde adı Barbaros Hayreddin Paşa olan Odun İskelesinde çalışan, belden bir iple bağlı gömlekli, yalınayak işsizler birinci kesimdendiler. Öteki kesim, Yıldız, Çırağan, Ortaköy saraylarının ağalarıydı. Müşteriler, Musa Çavuş'un kahvehanesinden memnundular. Bir kere burada kahveler çok telveli ve şekerli pişiriliyordu. Fincanlar, bizimkilerin beş misli büyüktü ve bir parmak köpüklü kahve her içeni doyuruyordu. Bir fincan kahve 10 paraydı. Yazın, Musa Çavuş, sokağın ortasına kadar yerleri sular; müşteriler de sandalyeleriyle yayıldıkça yayılır; yoldan gidiş gelişi âdeta keserlerdi. Yenimahalle'de oturan Serasker Rıza Paşa'nın arabasından başka arabaya geçit verilmezdi. Halk karşıdan gitmeyi yeğler; kazârâ sandalyelerin arasından yol bulmaya çalışanlara ise ağalar - Helvacının önünden geçsenize, başka yol mu yok! Diye söylenir, kızarlardı."

Çarşı esnafının senetlerini düzenleyen, mektuplarını yazıp okuyan yazarımızın fırında bulunmadığı bir gün, Musa Çavuş'a bir mektup gelir. Okuyacak kimse bulunamaz. Saray ağaları da ümmidirler. Yorgancıbaşı Ahmed Bey, fırının bitişiğindeki Rüşdiye'den torununu getirtir; o da yazıyı sökemez. Mektubu Agbıderli Dursun Hoca yazmıştır. Hagop gelip su gibi okuyunca, içoğlanlığından yetişme hadım Abdülgani Ağa şaşakalır ve kadınsı sesiyle - Olan Agob, yazık ki armenisin. Müslüman olaydın seni saraya Kur'an hâfızı yapardım! Der. Sultan Abdülhamid'in yılda iki kez, Sinan Paşa Câmisine bayram namazına gelişini, o günlerde Beşiktaş çarşısındaki olağanüstülüğü bir objektiften daha net ve ayrıntılı veren Minzuri, kaşık helvacılarını, boyacıları, ciğercileri, câmi avlusunda barınan aylakları, tüm bunların, bayram alayı öncesinde semtten uzaklaştırılmalarını, saraydan taşan korteji, Gidiş Müdürünün taşıdığı gümüş günlük tepsisine, câmi avlusuna serilen ince sarı kuma, dört atlı saltanat arabasından inen orta boylu kartal burunlu sultana, kendilerine ayrılan yerde toplanan saraylı hanımlara.. değin her sahneyi bir film yönetmeni gibi ustaca yakalamıştır. Törenden sonra boşalan meydan, Arnavut, Arap devriyeler, bu kez halkın bayramı için başlayan hareketler, helvacı İmam'ın büyük helva kubbesini on dilime ayırışı, çırak ve kalfaların feslerine renkli puşiler bağlamaları, yeni abaların urbaların giyilmesi, Arnavut Nazif'in, kasap dükkânının arkasında hayvan kesmesi, Makedonyalı Lazo Curo'nun, Büyükdere'den atların sırtında getirdiği sebzeler, Ciğerci Rado'nun, oduncu Yuvan'ın, Beşiktaş çarşısının Yorgilerinin, Lukalarının, Savalarının telâşları... Bizim, Arnavut ciğeri dediğimiz meze-yemeğin hazırlandığı, üstü zeytinyağı, sirke, un, maydanoz, soğan, biber, ufak doğranmış ciğerlerle dolu tezgâh.. Bu sahnenin verilişinden sonra tasvirine geçilen, çiçek tarhlarının gür ağaçların arasında kaybolmuş konak ve saray haremlerinin manzaraları, konakların işlevsel düzenleri, kilerlere getirilen Sibirya yağı fıçıları, Rus şekeri çuvalları, Mısır pirinçleri, mutfaklarda pişirilen çeşit çeşit yemekler, Türk pilâvı, et-tavuk suyu çorbaları, "paşa için özel" çorbalar, baharatlı köfteler, baklavalar, sarığıburmalar, dilberdudağı, kadıngöbeği, tel kadayıfı... Armudan köyünün pekmezine, kellecoşuna, tarhanasına, bulgur pilavına damağı yatkın Minzuri'nin, bu lüks yiyeceklere bakışında ne bir iştah, ne hayranlık ve şaşkınlık duygusu sezilebilir. O herşeyi, zamanındaki özellikleriyle en doğal ve doğru görmeyi ve yazmayı ilke edinmiştir. Bu açıdan da "kesit"leri, boşluğunu her vesileyle hissettiğimiz yakın "son zaman"ı zenginleştiriyor.

Çocuk yaştaki bir ekmekçi çırağına sakınılmadan açılan Türk, Rum, Yahudi evlerinin iç manzaraları, örneğin ev içinde açık saçık dolaşan Musevî hanımlar, Türk evlerinin hasır, halı, sedir donanımları, halaylıklar, hizmetkârlar, kadınların gruplar hâlinde ve haremağalarının gözetiminde sokağa çıkışları, Kapalıçarşı'ya gidişleri, tepeden tırnağa kuşandıkları ipek-atlas feraceleri, tüllü şemsiyeleri. Beşiktaş iskelesinde oturup karşı kıyıları, Beylerbeyi'ni, Nakkaş'ı, Kuzguncuk'u, Paşahamamı'nı.. seyredişleri.

Müteveffa Hagop Minzuri, şâyet hayatta olsaydı, kendisine bu çok değerli iki kitabı için teşekkürlerimizi sunarken konuları dağınık ve sırasız aktarmasından ötürü yönelteceğimiz eleştiriye, hoşgörülü alçakgönüllü kişiliğiyle herhâlde:

- Kuzum hemşeri, o kitapların tadı o düzensizlikte değil midir? olurdu. Şunu da hatırlayalım ki yüzlerce klâsiği okumuş, yorumlamış yazarın bir roman tekniğine ve üslûbuna heves duymadan, anılarını ve gözlemlerini özgün bir anlatımla kaleme alması eleştirilemez. Her iki eserin Türkçe'ye çevirilmesi yönündeki girişimin sonuç vermesi ise bu kazanca asıl değerini bulduracaktır.

Eremya Çelebi, İnciciyan, Bızışıkyan'la bir arada düşünmemiz gereken bu zeki, iyimser, ruhu insanlık sevgisiyle dolu Ermeni hemşehrimizi saygıyla anıyoruz.

Sayın Silva Kuyumcuyan'a da titizlikle hazırladığı çevirilerinden dolayı teşekkür ediyoruz.

Türkiye'de Schopenhauer

Schopenhauer'e İlişkin Çalışmaların Bir Özeti

ÖMER N. SOYKAN

Türkler, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, "Tanzimat"la, bu reform döneminin eğiminde Batı'ya yöneldiler. Batı felsefesine yönelik düşünce de bundan böyle serilip serpile geldi. Bu dönemde ülkede ağır toplumsal ve politik sorunlar yaşanıyordu. Aydınlar da bu amaçla, Avrupa felsefesinde, daha doğrusu, özel ilgi duydukları Fransız felsefesinde çözümler aradılar.

Böyle bir durumda, Schopenhauer gibi politik ve toplumsal çatışmalara hiçbir somut çözüm önerisi getirmeyen idealist bir filozofa, doğrusu, ilgi duyulacağı beklenemezdi. Buna rağmen, Ahmet Mithat (1844-1912)'ın *Schopenhauer'in Hikmet-i Cedidesi*[1] başlıklı, Schopenhauer üstüne yazılmış bir kitabının daha 1887 yılında Türkçe'de yayınlandığı görülür. Yazar, Avrupa felsefesinin özgün sorunlarına yönelen ilk Türk düşünürüdür. O, adı geçen kitabında Schopenhauer felsefesinin bir eleştirisini yapmayı dener. Ancak onun filozofun öğretisini doğru kavrayıp kavramadığı tartışmalıdır. Çeşitli yazılarında, Schopenhauer'den az ya da çok söz eden, A. Mithat'tan sonraki düşünürler şunlardır: A. Şuayıp (1876-1910), M. Sâtı (1884-1966), Z. Gökalp (1876-1924) ve N. Fikret (1891-1945).[2]

Türkiye'nin ilk felsefe dergisi *Felsefe,* ön yüzünde Schopenhauer'in resmi ile 1912 yılında yayınlanır.[3]

Uzmanlık alanı Schopenhauer felsefesi olan bir Alman profesör Günther Jacoby, 1914-1919 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde dersler vermişti. Türkiye'den ayrılışından sonra Jacoby'nin bir yazısı Türkçe yayınlanır: "Henri Bergson ve Schopenhauer."[4]

S. Kemal Yetkin, ilk baskısı "Büyük Muzdaripler" adıyla 1933'de yayınlanan kitabında Schopenhauer'in yaşamı ve öğretisini anlatır. Yazar, burada özellikle şu konuları ele alır: "Hayat iradesi", "İradenin objektifleşmesi olarak beden" "İde-öğretisi", "Estetik temaşa", "Nirvana" ve "Kötümserlik".

1933'deki Üniversite reformundan sonra, Batı felsefesi, kendine uygun konumunu elde etti. Bu hususta, Hans Reichenbach, Ernst von Aster, Walter Kranz, Heinz Heimsoeth ve diğer Alman filozofların katkıları oldu. Böylece zamanla Schopenhauer hakkındaki çalışmalar da arttı. İstanbul Üniversitesi'nde Schopenhauer üstüne şu lisans tezleri yapıldı:"İrade ve tasavvur olarak âlem", Kevser Oral 1939; "Kant ve Schopenhauer'de hürriyet problemi", Tüten Yakal 1957; "Schopenhaeur'in sanat teorisi", Handan Kutay 1957.

Talat Hamdi'nin bir Schopenhauer çevirisi, "Aşkın Metafiziği" adıyla 1935 yılında yayınlandı. Kitap, "Aşkın Metafiziği", "Kadınlara Dair", "Dünya Hakkında", "Fikirler" adlı bölümler altında Schopenhauer metinlerini içeriyor. Çevirmen, Önsöz'de "Schopenhauer Felsefesi" adlı başka bir çeviri yapıtı yayınlamayı planladığını yazar; ama böyle bir kitap hiç bilinmiyor. Yıllar sonra, 1963'de S. Hilâv'ın gerçekleştirdiği, aynı başlıklı ama başka bir Schopenhauer çevirisi yayınlanır. Kitapta "Aşkın Metafiziği", "Hayatın Acıları", "Ölüm", "Sanat", "Ahlâk" adlı bölümlere ayrılmış parça metinler bulunuyor.

1962'de "Schopenhauer" adıyla yayınlanan bir kitapta, yazar Sadi Irmak, "İrade felsefesi"ni açıklama denemesinde bulunur.

Schopenhauer üstüne geniş bilgiler veren felsefe tarihi, sözlük ve ansiklopedi türünde Türkçe yazılmış birçok çalışmalar arasından özellikle şu ikisi anılmaya değerdir: *Felsefe Tarihi*, Macit Gökberk, genişletilmiş ikinci baskı 1967 ve *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi*, Cemil Sena 1969.

Türkiye'de Schopenhauer araştırması hususunda en esaslı hizmeti, İoanna Kuçuradi vermiştir. O, 1965 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "Schopenhauer ve Nietzsche'de İnsan" konulu bir doktora çalışması yaptı. Yazar, Schopenhauer'in insan kavrayışında üç tip ayrımlar: "1. (...) principium individuationis zincirinden ve nedensellikten kurtulamıyan insan; 2. özgür insan ya da bu zincirin dışında yaşayan kurtulmuş-insan; 3. principium individuationis bağının ve nedenselliğin bazan içinde, bazan dışında bulunan ve sonuncu durumda yaratıcı etkinliği olan dâhi."

Üç yıl sonra, 1966'da Kuçuradi, doktora tezine dayanan *Schopenhauer ve İnsan* adlı kitabını yayınladı. O, Schopenhauer'de insan-kişi ayrımını gösterdi ve bunu, "Dünyanın karşısında insan", "Dünyanın içinde insan", "Kendi kendisinin karşısında insan" temelinde esas nokta olarak ele aldı. O, Schopenhauer'in insan kavrayışını üç çeşit ikilik olarak karakterize ediyor: 1. İnsanın bilen yanıyla isteyen yanının ikiliği. 2. İsteyen bir varlık olarak insanın beden -karakter ikiliği, 3. İde olarak insanın ikiliği: nedensel bağların içinde ve dışında. Kuçuradi, insanı inceliyen çağımız araştırıcılarına düşen görevin, "kişi" problemlerini "insan" problemlerinden ayırarak insanı ele almak ve tek insanı -"kişi" olarak- daha ayrımlı biçimde göz önüne koymak olduğu istemiyle çalışmasını bitirir.

"Türkiye Felsefe Kurumu" ile "Alman Kültür Enstitüsü", Schopenhauer'in 200. doğum yılı dolayısıyla, Ankara'da 12 Aralık 1988 tarihinde bir "Arthur Schopenhauer" semineri düzenledi. Konuşmacılar ve bildirileri şunlardır: Ahmet İnam: "Schopenhauer'in bilgi kavrayışı"; Akın Ergüden: "Wittgenstein'ın arka-planı olarak Schopenhauer"; Arslan Kaynardağ: "Türkiye'de Schopenhauer araştırması"; Ömer N. Soykan: "Schopenhauer'de tasarım-kavram bağıntısı"; İoanna Kuçuradi: "Felsefî antropolojide bir dönüm noktası olarak Schopenhauer'in antropolojisi"; Alfred Schmidt: "Schopenhauer'in din felsefesi üstüne".[5]

Son olarak tamamen başka tür bir kitaptan söz etmek istiyorum: *Türkler ve Felsefe*, Nihat Keklik 1986. Bu kitap Schopenhauer üstüne değildir; o, yabancı düşünürlerin Türkler hakkındaki kanılarını içeriyor. Bu arada onda Schopenhauer'in Türkler'i öven sözlerini de buluyoruz.[6]

Türkiye'de Schopenhauer'i tüm boyutlarıyla ortaya koyan bir çalışmanın yapıldığı her halde söylenemez. Ama Schopenhauer'e olan ilginin gittikçe artmakta olduğu da bir olgudur.

* Schopenhauer Jahrbuch, 72. Band, 1991. Verlag Waldemar Kramer Frankfurt am Main, S.113-115'de "Schopenhauer in der Türkei" başlığıyla yayınlanan yazının yazar tarafından çevrilmiş Türkçesidir.

[1] Krşl. H.Z. Ülken: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 1979, s. 114-416.

[2] a.g.y.

[3] A. Kaynardağ: "Türkiye'de Felsefenin Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 3. cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 763-765.

[4] A. Kaynardağ: "Üniversitelerimizde Ders Veren Alman Felsefe Profesörleri", *Türkiye Felsefe Kurumu Konferansları:* 1 içinde, s. 1, Ankara 1986

[5] Fédération Internationale des Societés de Philosophie, *Bulletin* été 1989, s.52.

[6] Yazarın kaynak bildirimi: "Schopenhauer, *The World as Will and Idea* Engl. transl. by. R. B. Haldane and J. Kemp. London. Cilt II, s.64. 425-426."

Arka Kapak Konusu: *Osmanlı'da Meslekler*

Paris'teki Bibliotheque national'de bulunan eski bir yazmanın minyatürlerinden. Geçen (98.) sayımızın ön ve arka kapaklarında da, bunlardan 10'unu yayımlamıştık. Ön kapak, üst sıra, solda: *Lâğımcı*, sağda: *Kalkancı*; alt sıra: *Kuyumcu* ve *Kadı*. Arka kapak (aynı sıralanışla): *Kazzaz* (ipekçi), *Çırpıcı* (boyalı bez yıkayıcı), *Debbağ* (derici), *Mumcu*, *Sırçacı* (cam eşya yapımcı), *Nalbant* idi. Bu kere bastıklarımız da şunlar: *Muhtesip* (belediye zabıtası), *Terzi*, *Hallaç*, *Kasap*, *Çizmeci*, *Sarraf*.
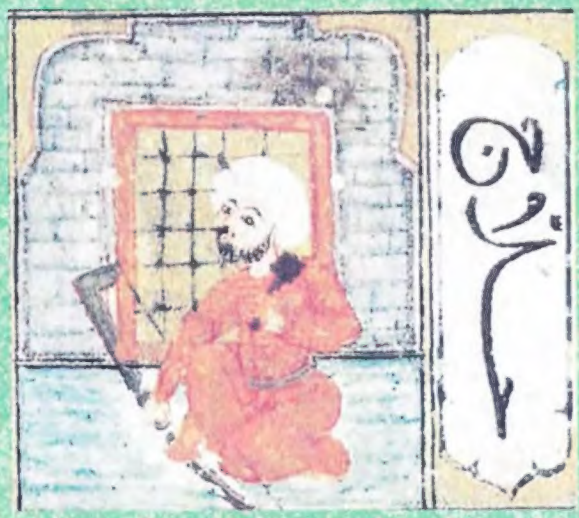
OSMANLI'DA MESLEKLER